

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek



Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

43. BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

1949

Samfundets Styrelse:

Amtmand *A. Karberg*, Ringkøbing (formand).

Forfatteren, museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning (næstformand).

Lærer *E. Jespersen*, Sørvad (sekretær, form. for redaktionsudvalget).

Lærer *H. C. Hansen*, Trøjbjerg (medlem af redaktionsudvalget).

Redaktør *Hans Lilholt*, Lemvig (medlem af redaktionsudvalget).

Maler *Th. Kr. Hansen*, Hoven (æresmedlem).

Tømmerhandler *K. K. Jensen*, Vem.

Lærer *J. Søndergaard Jacobsen*, Nørre Nissum.

Gaardejer *Kristian Raunkjær*, Lyhne, Ølgod.

Lærer *Alfred Kaae*, Kronhede.

INDHOLD

<i>F. Elle Jensen: Hardsyssel konvent 1840—1862</i>	5
<i>H. P. Hansen: Thejltoft i Barde</i>	20
<i>H. C. Hansen: Af merglingens historie i det nordlige Hardsyssel</i>	34
<i>August F. Schmidt: Randbemærkninger til Ringkøbing amts historie</i>	48
<i>Esbern Jespersen: Fjaldenes pionerer</i>	65
<i>Laurits Ploug Borberg: Gamle adelige stolestader</i>	88
<i>Erik Westerby: Særpræget pottemagerkunst fra Vestjyllands stenalder</i>	104
<i>Esbern Jespersen: Da jordfællesskabet ophørte</i>	113
<i>Frederik Krarup Erlang</i>	144
<i>Esbern Jespersen: Jernalderbyen på Gørding hede</i>	148
<i>Boganmeldelser</i>	151
<i>Meddelelser til medlemmerne 1949</i>	154
<i>Udvalg af navne og emner</i>	157
<i>Regnskab</i>	160

HARDSYSSEL KONVENT 1840—1862

Af Forst. F. Elle Jensen.

Endskønt man naturligvis i saa personligt et Spørgsmaal maa udtale sig med stor Varsomhed, er det dog vist ikke meget forkert at sige, at om ved 1830 var de fleste af Danmarks Præster Tilhængere af eller i hvert Fald stærkt paavirket af Rationalismen.

Men heri skete der i 1830erne en Forandring, da et Kuld af yngre Præster, delvis paavirket af Mynster og Grundtvig, begyndte at gøre sig gældende ude i Sognene. Deres Forkyndelse var direkte kristelig, og det var derfor ikke sært, at de med den Nidkærlighed for deres Embede, som besjælede dem, følte Trang til at kunne mødes med ligesindede til Drøftelse af de Problemer, der optog dem, og da ogsaa en og anden af den ældre Type havde Lyst til at være med i en Forhandling, blev Følgen, at der om ved 1840 herhjemme opstod adskillige Præstekonventer, hvori man saa under Samtaler prøvede at klare sig, hvad der optog Sindene, ligesom man ved Resolutioner og Henvendelser til Myndighederne undertiden mente at maatte give Udtryk for, hvad man troede tjente til Kirkens Tarv.

I det følgende skal der nu paa Grundlag af en i Landsarkivet i Viborg henliggende — fra Mejrup Præstegaard indleveret — Protokol gives nogle Oplysninger om det Konvent, der med Holstebro som Centrum blev dannet 1840, og som i de følgende Par Aartier samlede Præster fra Egnen til Forhandling om

kirkelige Spørgsmaal. Det siger sig selv, at det er umuligt paa en begrænset Plads at referere alt det, som de 85 som oftest tæt beskrevne Foliosider melder om, men paa den anden Side lader det sig alligevel nok gøre i en kort Oversigt at give et Indtryk af, hvad det har været for Ting, som har optaget de gejstlige Herrer ved deres Sammenkomster. Dette skal da forsøges i det følgende.

Efter en skriftlig Indbydelse til Theologer i Holstebro og Omegn — fra hvem siges ikke — mødtes d. 18. Februar 1840 11 Præster og 1 Kandidat i Holstebro »for at grunde en gejstlig Forening«. De forsamlede vedtog at holde 4 Møder aarlig i Holstebro med Behandling af et eller andet kirkeligt Spørgsmaal (teologisk eller praktisk), med Oplæsning af en Afhandling eller Prædiken og med Samtale og Diskussion om pastorale og videnskabelige Emner. Desuden besluttede man at danne et Læseselskab med cirkulerende Bøger. Kontingentet ansattes til 2 Rbd. + et Beløb til Bøgerne. Mødestedet skulde være hos Md. Møller ved Aæn, som havde lovet et passende Værelse med Lys og Varme for 4 Rbd. om Aaret.

Flere sluttede sig efterhaanden til, 1841 kunde der noteres op mod 30 Medlemmer, og man besluttede som Følge heraf at afholde flere Møder, saa der blev 4 i Holstebro og 2 i Lemvig. 1843 enedes man om at give Sammenslutningen Navnet *Hardsyssel Konvent*, ligesom man vedtog nye Love, hvori det fastsloges, at »det nærmest har en Præsternes gensidige Paavirkning i en broderlig Forening, men ogsaa en umiddelbar Indvirkning paa det kristne Samfund til Formaal«. Tidspunktet for Mødernes Begyndelse satte til Kl. 11, og Forhandlingerne skulde begynde, hvis mindst 4 »menige« Medlemmer var kommet til

Stede. To burde være forberedt paa at oplæse en Prædiken, saa den ene kunde træde til, om den anden svigtede. Kun een ad Gangen maatte tale (!), og han skulde staa op og henvende sig til hele Forsamlingen (!).

Udadtil satte Konventet som sit Maal at tage Del i Drøftelser af videnskabelige og kirkelige Spørgsmaal, udgive Andagtsbøger og muligt paa anden Maade søge at styrke Folkets kristelige Sindelag, saaledes arbejde for Missionssagen og derfor afholde 2 aarlige Møder om den paa Konvents dage, ja, i det hele tage Del i alt, hvormed Kristi Rige kan ledes frem til Sejr.

Det var saaledes ikke med helt smaa Forventninger til Fremtiden, at Konventet gik til sit Arbejde. Men det viste sig hurtigt, at den hos mange let vakte Begejstring for Sagen temmelig snart kølnedes. Delta-gernes Antal blev stadig mindre og mindre, og allerede 1843 maatte man indskrænke sig til 4 aarlige Møder, skiftevis i Holstebro og Lemvig. Den 7. Februar 1845 var der kun kommet 4 Præster til Stede, da der skulde begyndes, saa man forstaaer, at de drøftede, om man ikke lige saa godt burde ophæve Konventet. Det skete dog ikke, men da der senere heller ikke var mødt mere end 4, maatte man indrømme, at det ikke kunde blive ved paa denne Maade, og besluttede derfor at foretage en Omordning ved at opløse det gamle og indbyde til et nyt Konvent, som ikke tog Hensyn til Præsterne ved Lemvig, der i Reglen ikke havde vist Møderne nogen Interesse.

Paa den Maade blev da Hardsyssel Konvent til »Holstebro Præstekonvent«, skønt der kun var 6 Præster til Stede ved den konstituerende Forsamling (Oktober 1845), men man enedes med hinanden om at fortsætte Sammenkomsterne, som dog indskrænkedes til 3 om Aaret. De afholdtes nu i Præstegaardene,

men Tilslutningen blev ikke derfor stor; en halv Snes Deltagere var det almindelige.

Konventets sidst refererede Møde fandt Sted den 16. Juli 1862 i Hjerm Præstegaard. Dermed standser Protokollen pludselig og uden nogen paaviselig Grund. At dette skulde betegne Sammenslutningens Ophør, er dog næppe tænkeligt, da man i alt Fald saa maatte have ventet en Notits derom; snarere maa det formodes, at Møderne er blevet fortsat endnu en Stund, men uden at nogen har brudt sig om at nedtegne deres Forløb, og at det hele derefter paa et eller andet Tidspunkt ganske stille er ebbet ud. Den Mulighed foreligger naturligvis ogsaa, at der alligevel gaar en Linie fra det gamle Konvent til det nu eksisterende for Hjerm og Ginding Herreder, men Provst Steffensen, Struer, meddeler mig, at han ikke er i Stand til at give nogen Oplysning herom. —

Kom Hardsyssel Konvent saaledes ikke til at blive det, som nogle af dets Stiftere i sin Tid drømte om, gik det heller ikke godt med Læseselskabet. Den videnskabelige Kurs, man fra først af havde anlagt — et Medlem foreslog 1841 at anskaffe Koranen — fortrød man hurtigt, saa man besluttede at holde sig til mere let tilgængelige Skrifter, men det værste var, at der lige fra Begyndelsen var Uorden i Cirkulationen, fordi nogle af Medlemmerne enten syltede eller lige frem beholdt Tidsskrifterne.

Sammenkomsterne med de herhen hørende Forhandlinger var dog det, der gav Konventet dets Indhold. Igennem mange Aar var det den ansete Provst *Damgaard* fra Borbjerg (1839—55), som især prægede det. Han var paavirket af Mynster, men havde samtidig megen Sans for det offentlige Liv; 1849 blev han Folketingsmand for Ringkøbing Amts III Kreds, senere

Landstingsmand, ligesom han var Medlem af Hoveri-
afløsningskommissionen for Ringkøbing Amt. Kirke-
forfatningsspørgsmaalene optog ham stærkt, og han
var aktivt med i Drøftelserne derom ¹⁾). Ligeledes var
den myndige Pastor *Teilmann* i Bøvling (1824-47)
et interesseret Medlem af Konventet; det var ham,
der mod alle de andre hævdede, at Revselse var al-
deles nødvendig ved Konfirmationsundervisningen.
Han var i flere Aar Konventets Formand. Ogsaa *A.
H. Blume* fra Ølby (1836-44) tog livligt Del i For-
handlingerne; han synes at have staaet den grundt-
vigske Retning nær. Det samme gjaldt og maaske
i endnu højere Grad *C. V. Blume* i Snebjerg (1854
-61) og *P. I. Boesen*, Aulum (1850-57), mens Pastor
Jul. Røgind (Holstebro 1850-57, derefter Vejrum til
1876), som spillede en betydelig Rolle i Konventets
senere Aar, var afgjort højkirkelig.

I Overensstemmelse med det oprindelige Konvents
Beslutning om ogsaa at øve en udadgaaende Virk-
somhed var det ikke sært, at man i de første Aar her
som mange andre Steder prøvede at gøre sin Indfly-
delse gældende ved Petitioner til Stænderne om Kirke-
og Skolespørgsmaal, som man naturligvis var meget
optaget af. Ved en Forhandling 1840 var der blevet
udtalt Ønske om at faa en »sagkyndig og for Lær-
dommen nidkær« Overbestyrelse for Gejstligheden,
som saa igen kunde forenes med en Bestyrelse for
Universitet, de lærde Skoler, Realskolerne og Almue-
skolen og suppleres med nogle Biskopper, en Pro-
fessor og en Jurist; i det hele ansaa man det for hel-
digt, om Bisperne engang imellem samledes til Raad-
slagning om de kirkelige Forhold. Der blev ogsaa ud-
talt Beklagelse over, at der ikke fandtes en Univeritets-
præst, saa Jurister og Medicinere kunde faa den kri-

stelige Vejledning, som de saa ofte savnede. Resultatet af Diskussionen blev et Andragende til Stænderne underskrevet af 10 Medlemmer.

Samme Aar vedtog man med 22 Stemmer — i Anledning af det Røre, der i disse Aar var om Salmebogssagen (en helt ny Salmebog eller kun et Tillæg til den gamle, evangelisk-kristelige) — at indsende en Petition angaaende Nedsættelse af en Kommission til Fremskaffelse af et Udvalg af Salmer og Bønner til et Tillæg, og at dette blev autoriseret til Brug i Kirke og Skole, hvor $\frac{2}{3}$ af Beboerne ønskede det. Paa den Maade mente man lempeligst at kunne forberede Overgangen til en ny Salmebog. Petitionen virkede saa vidt, at Stænderforsamlingen i Viborg indgik med et Andragende til Regeringen, dog om en helt ny Salmebog. Iøvrigt beklagede man i Konventet Skolelærernes svigtende musikalske Dygtighed i at lede Kirkesangen, og der blev udtalt Ønske om færre Melodier. Derimod vilde man gerne have flere smukke Lejlighedssange i Brug, og man drøftede, hvorvidt Konventet maaske kunde gøre sit dertil ved at udgive et Hefte med saadanne, som da muligvis kunde vinde Indgang i Menighederne.

Ogsaa andre Konventer var optaget af Salmesagen. 1844 vakte det betydelig Opsigt, at Pastor *Vilh. Birkedal* i S. Omme blev tiltalt ved en Provsteret, fordi han i Dagbladet »Fædrelandet« havde protesteret mod en Irettesættelse, som Kancelliet havde givet ham og de andre Medlemmer af Nørvang Herreds Konvent for i »Berlingske Tidende« at have erklæret, at kun en helt ny Salmebog kunde tilfredsstille den danske Menighed. Birkedal idømtes en Bøde paa 50 Rdl., en Dom der dog omstødtes ved Landsmødet.²⁾

I Hardsyssel Konvent vakte dette stærkt Røre, og man overvejede, om man for at støtte Birkedal

skulde vedtage en Resolution i samme Aand som Nørvang Herreds Præsters, men skønt man i og for sig var enig med dem, besluttede man dog at lade være, eftersom man jo engang før havde afgivet en Erklæring for et Tillæg, og det vilde, udtaltes der, være for dristigt og farligt at demonstrere mod det høje Kollegium. Derimod kunde man nok privat bevidne Birkedal sin Deltagelse og tilbyde ham Hjælp til Processens Omkostninger, eftersom man ansaa ham for hele Præstestandens Advokat i Forsvaret af dens lovlige Ret mod Kancelliets vilkaarlige Fremgangsmaade.

Senere sendte Konventet Birkedal en Gave, som han den 31. Januar 1846 takkede Formanden, Teilmann, og »de andre kære Brødre« for. Sagen har, skriver han, haft den Betydning for ham, at den har aabnet ham manges Hjerter og vist ham, at hvor det gælder Herren og hans Ære, staar mange trofaste frem og rækker Haanden til et Forbund i Jesus Kristus vor Herre. »Gud give, at vi alt mere og mere maatte alle faa Naade til at give alt hen for at vinde Klenodiet i Himmerige«. —

Naturligvis drøftedes Forholdet mellem Stat og Kirke. 1841 indledede saaledes Teilmann en Forhandling herom, som ogsaa kom til at dreje sig om Kirketugt, Ritualsspørgsmaalet, Salmebogssagen og Præsternes verdslige Forretninger, og i 1850erne var man foruden af Kirkekommissionens Betænkning om en Forfatning³⁾ meget optaget af de frivillige Menighedsraad, som blev til Virkelighed ved et Regeringscirkulære af 24. September 1856. Problemerne forekom Konventet saa vigtige, at man indbød Hjerm, Ginding og Hammerum Herreders Præster til offentlige Møder om Sagen paa Holstebro Raadhus, men Interessen var ikke særlig stor hos de gejstlige, thi kun faa af dem kom

til Stede. Af Diskussionerne fremgik iøvrigt, at man nok ønskede en kirkelig Repræsentation — dog intet Bisperaad — men at man tillagde Menighedsraadene mere Betydning. Damgaard holdt paa almindelig Valgret til dem, ligesaa Røgind, andre vilde ikke have Tyendet med, da det som undergivet Hustugt ikke vilde kunne deltage i Kirketugt, desuden kunde det muligt visse Steder blive i Flertal(1) Om Raadenes Opgaver var der adskillig Uklarhed. Skal de deltage i Kirketugt og Sjælesorg? Bør de ikke vælges paa Livstid, hvad der vil give en større Stabilitet, og danne en provstivis Sammenslutning, som skal høres, før en Kirkeforfatning vedtages? En frygtede, at de vilde indskrænke Præsternes Indflydelse, thi Jyderne er selvstændige Folk.

At nogle Præster i det hele taget gerne saa deres Rettigheder bevaret, ses af en Forhandling i Konventionen 1853 i Anledning af en paatænkt Ændring i de landkommunale Raads Sammensætning. Der foresloges da at indgaa til Rigsdagen med en Adresse om, at Præsterne stadig maatte være fødte Medlemmer, til Kirkens og Skolens Forhold var blevet endelig ordnet, men da flere ikke kunde billige denne Fremgangsmaade, vedtog man at nøjes med at skrive til en Folketingsmand om Sagen. Om Skolevæsenet talte Damgaard ved et Møde i 1842 og hævdede her — mærkeligt frisindet i Betragtning af Tiden — Forældrenes Ret til selv at undervise deres Børn; det offentlige burde kun øve en Kontrol. Men han ønskede Undervisningsperioden udstrakt udover Konfirmationen til det 16. Aar, eftersom det var Statens Pligt at give sine Borgere den bedst mulige Hjælp, og Afstanden mellem Skolens Ophør og Livet selv paa denne Maade kun blev kort. Hans Tanker faldt i saa god Jord, at man

beslattede at henvende sig til Stænderne med Forslag i den antydede Retning. Biskop Tage Müller, til hvem man sendte Petitionen, erklærede imidlertid, at han ansaa den for uigennemførlig, skønt han var enig med Præsterne i adskilligt af, hvad de havde anført. — 1855 diskuterede man Forslaget om Afløsning af Balles Lærebog, som Præsterne ikke var begejstrede for, og man kom herunder ind paa, om man skulde bruge Skriftsteder ved Undervisningen. Tilsidst enedes man om at foreslaa, at Luthers lille Katekismus blev eneste autoriserede Lærebog.

Som Regel var det naturligvis mest pastorale Emner, man drøftede. Ved et af de første Møder forhandlede man om Biskop Mynsters Ritualforslag, og Sveistrup hævdede da, at Djævforsagelsen ved Daaben var uprotestantisk, eftersom Skriften i Tit. 2, 12 nævnte, hvad der skal afsiges. Dette gav Anledning til megen Debat om Djævelens Indflydelse og det ondes Oprindelse, hvad man ogsaa kom ind paa i 1844. De rationaliserende Præster mente, at alle skabte Aander tilsidst blev lyksalige, men Djævelen havde ikke ført Synden ind i Verden, thi da han var skabt af Gud, maatte Herren jo dermed blive Ophav til Synden. Ligeledes var der Uenighed om, hvorvidt Talen om Djævelen og den evige Ild skulde tages bogstaveligt, eller om den skulde mildnes ved en aandelig Trøst.

1840 forhandlede man om, hvorvidt Prædikenerne skulde være inddelt i Afsnit eller ej for bedre at kunne fattes. De fleste mente ja, thi derved kunde Præsten lettest komme til at belære sin Menighed, hvad jo ogsaa var hans Opgave. Nogle syntes, Talen burde belægges med Sætninger fra Lærebogen, andre holdt paa Skriftsteder. Spørgsmaalet var saa, om disse skulde kapitelfæstes; de fleste troede dog, at det i

Almindelighed ikke var nødvendigt. Versene i alt Fald burde ikke angives. Aaret efter var man inde paa et lignende Emne, og talte da om Prædikernes Længde og Form og om Begrebet Opbyggelse, ligesom man drøftede, hvilke Hjælpe midler man kunde anvende under Udarbejdelsen. Det hævdedes, at Papiret var en Støtte for Prædikanten; skal han først til at huske sig om, taber han let Begejstringen (!). Præstens Optræden maatte, mente Damgaard 1847, sigte paa at undgaa alt, hvad der kan støde Menighedens Sans for det hellige, saa den kan hæves op til det, Ordet og Sakramenterne vil give den.

Mod Lægmandsbevægelsen var Konventet ikke særlig venlig stemt, hvad navnlig kom frem i et Foredrag af Pastor Røgind (1857), hvori han rettede et voldsomt Angreb paa disse Djævelens Prædikanter med deres Vinkelprædikener og paakaldte Øvrigheden imod dem. Den rette Kaldelse udgaar enten direkte fra Gud — saaledes Profeterne — eller fra Menigheden. Ingen Præst bør tale i en andens Kreds. C. V. Blume rejste Spørgsmaalet, om man kunde tale ved en gudelig Forsamling; dette bestredes af Provst *Bøtcher*, Sevel (Kateket i Holstebro og Præst i Mejrup 1847, derefter Sevel 1855—86), mens Pastor *Reumert*, Holstebro (1857—73) mente, at Folk dog hellere vilde mødes i en varm Stue end i en kold Kirke. Det i 1840erne brændende Spørgsmaal om Baptisterne indledes 1841 af Pastor *Dreyer*, Tørring, (1834—47, derefter *Bøvling* til 1874); han ønskede at give dem betinget Religionsfrihed og vilde have dem henvist til en enkelt Landsdel eller en mindre By. Herimod indvendtes, at Statskirken som den ægte og sande Kirke ikke bør frygte for dem, og at de ikke burde behandles anderledes end de Reformerte, hvem de

dog lignede i meget; en bestemt Daabstermin kan ikke fastsættes. 1845 behandlede man Tvangsdaab af Baptisternes Børn. Nogle holdt paa Frihed, mens andre ikke kunde følge Forældrene i deres skadelige Vildfarelser, thi blev Børnene ikke optaget i Kirken, undergravedes dermed Religionsundervisningen, og dette vilde igen føre til Ophævelse af Statskirken.

Ogsaa Mormonerne, som i 1850erne udfoldede en stærk Virksomhed og gjorde megen Propaganda for deres Lære, afgav Stof til Overvejelse, fordi de her og der vandt en Del Tilhængere. Naturligvis drøftede man, hvorledes man bedst kunde modarbejde dem ved oplysende Foredrag, og Pastor *Sølling*, Ørre (1841—54) gennemgik Joseph Smiths Levned og Partiets Dogmatik. Der hævdedes, at kunde de ikke danne et ordentligt Samfund og fremlægge deres Trosbenedelse eller opdrage deres Børn, saa alt dette ikke stred mod den offentlige Orden, burde Øvrigheden gribe ind.

Flere Gange var man naturligvis inde paa at tale om Sakramenterne. I 1844 forhandlede man saaledes om Daabens Betydning, dens Nødvendighed til Salighed, Guds Naade ved Udsettelsen af Arvesyndens Følger og Genfødselen. 1857 blev det Spørgsmaal rejst, om den romerske Hovedsmand Cornelius vilde være gaet fortabt, saafremt han var død før Peters Komme. Blum mente, at Jesu Ord ved sin Daab: »Det bør os at fuldkomme al Retfærdighed« betød, at paa en Maade er alle egentlig døbt i ham, som er Hovedet. Rørgind sammenlignede Barnets Tro før Daaben med Abrahams, mens *Boesen*, Aulum (1850—57) hævdede, at de ved Forældrene havde Samfund med Kirken. Men naar cand. theol. *Kragballe* ⁴⁾ vilde gøre Daabens Gyldighed afhængig af, om Præsten var troende, tog (1856) de fleste Afstand herfra, thi hvis enhver skulde

kunne kræve sig omdøbt, vilde det give Anledning til Tvivl hos Menigmand. Kun Boesen syntes, at den ængstede Sjæl maatte have Lov til at søge Sikkerhed paa den omtalte Maade.

Om Nadveren blev det 1844 sagt, at de fleste Lægsfolk havde en reformert Opfattelse af den; de regnede ikke med Herrens Nærværelse i den, og derfor frygtede de heller ikke for at æde og drikke sig til Doms. Absolutionen blev kraftigt angrebet af Blume (1858); den var ikke det samme som Syndsforladelse; Ansvarret maatte hvile paa den enkelte. Fra anden Kant hævdedes det, at den anvendtes efter Guds Befaling, og at Menigheden ønskede den bevaret. Dog indrømmedes det ogsaa, at den kun havde Betydning for de Mennesker, som skriftede.

1842 foresloges det at begynde Møderne med en Bibellæsning, holdt skiftevis af Konventsmedlemmerne, saa de derved kunde faa Øvelse i at lede en saadan. Dette vandt dog ikke Bifald; man mente, at en Bibellæsning var en gudstjenstlig Handling, som iøvrigt burde afløse Katekisationen. Men der var den Ulempe, at det var vanskeligt at samle Menigheden mere end een Gang om Søndagen, og naar Præsten skulde prædike i 2 Kirker, var han om Eftermiddagen for træt til mere. Skulde Bibellæsning holdes i Skolen, maatte Præsten dog møde i Ornat. En holdt paa, at det burde være i de gudelige Forsamlinger. Den vaagnende Sans for ydre Mission, som i 1840erne sporedes mange Steder i Landet, gav sig som allerede berørt ogsaa til Kende i Konventet. 1842 foreslog Sveistrup at søge dannet et lille Missionssselskab, og A. H. Blume lovede gennem Birkedal at faa Oplysning om den Forening, der allerede eksisterede paa Vejleegnen. Blume blev derefter Formand for den nystiftede Kreds, og man

haabede saa, at andre Præster paa Egnen vilde træde til.

Men efterhaanden kølnedes Interessen for Sagen, der heller ikke vandt den Tilslutning, man havde ventet. 1862 drøftede man atter Spørgsmaalet i Konventet, og det hævdedes da, at Hensigten med Missionsmøderne var at vække Sansen for Kirke og Kristendom i Folket. Under Forhandlingen blev der ytret Tvivl om, at Hedningerne forstod Missionærene, fordi de stod paa saa lavt et Kulturtrin. En Henvisning heroverfor til, at der intet var i Vejen i Middelalderen, besvares med, at man ikke kunde sammenligne Negre med Grækere og Nordboere, og det fremhævedes, at det maatte være Guds Kald og ikke et af Mennesker stiftet Selskab, der dannede Grundvolden for Arbejdet. Fra anden Side blev der sagt, at den almindelige Synlighed var Anledning nok til at tage fat, og at Tanken om Hedningernes Frelse var saa stor, at den ikke kunde rummes af nogen; den bundede i Guds Kærlighed. —

Men naturligvis blev der ogsaa talt om en Mængde andre Ting ved Præsternes Sammenkomster, og Forhandlingen kunde nok springe fra et Emne til et andet, som egentlig slet ikke var paa Dagsordenen. Ved et Møde i 1843 var man inde paa Missionsselskabet, værdige og uværdige Nadvergæster, Skriftemaalets Plads (Lørdag eller Søndag), Katekisationen og Menighedernes manglende Interesse for den, Religiøsitetens Oprindelse og Grundvold i Mennesket, det apostolske Symbols Oprindelse og Betydning samt Hegelianismen, ligesom der blev oplæst nogle Konfirmationstaler. En Indledning om de gudelige Forsamlinger («de saakaldte hellige») kunde gaa over i en Drøftelse af, hvilket Tidspunkt paa Dagen der egnede sig bedst til huslig Andagt, eller ved en anden Lejlighed

føre til en Samtale om Daaben for at ende med en Forhandling om Omvendelse efter Døden. De fleste mente ikke, som Følge af Trosbekendelsens Led om Nedfarten, at turde benægte denne (1857). Om Tienden kunde kaldes en Skat, gav Anledning til en lang Meningsudveksling, ligesom naturligvis Kornindkørsel om Søndagen var noget, der interesserede; det havde jo sin praktiske Betydning — i alt Fald i betydelig højere Grad end Spørgsmaalet om de antediluvianske Dyr (Dyrene før Syndfloden)!

Ofte kunde det ogsaa være et specielt, rent theologisk Emne, som førtes frem af en særlig sagkyndig med eventuel paafølgende Meningsudveksling. Saaledes talte Teilmann f. Eks. om Døden og de sidste Ting, Damgaard om Ægteskab i de forbudte Grader, Pastor Fog (Kateket i Holstebro og Præst for Mejrurup 1855–64) om Dekalogens (de 10 Buds) forskellige Inddelinger, Røgind om Verdens Tilblivelse og Bibelen og om Kildesondringerne i Genesis (1. Mosebog). Naturligvis kunde man heller ikke undgaa at komme ind paa den grundtvigske Anskuelse, ligesom Røginds 1860 udgivne Bog om Johannes Døberen gav Anledning til stærk Diskussion.

Som allerede omtalt blev Hardsyssel Konvent ikke det, som dets Stiftere havde haabet og ventet, og nogen udadgaaende Virksomhed kom det kun i ringe Grad til at udfolde. Alligevel maa man ikke underkende den Betydning, som det — og lignende Smaakonventer rundt om i Provinsen — har haft for Deltagerne selv, idet der her gaves dem Lejlighed til — paa en hidtil ukendt Maade — under Samvær med Kolleger at fremsætte egne Tanker og gennem Forhandlingerne at stifte Bekendtskab med andres. At Medlemmer blev forflyttet til andre Egne, og nyankomne

traadte til, bidrog ogsaa sit til, at Konventet ikke stagnerede. I Førstningen har det vistnok rummet en Del rationalistiske Præster, senere synes der at have været adskillige Grundtvigianere i det, ligesom vel ogsaa enkelte har set venligt til de gudelige Forsamlinger, men sligt var netop skikket til ved Brydningerne mellem de forskellige Anskuelser at gøre Diskussionerne levende og frugtbare og at udvide Deltagernes Horizont. Der kan i det hele taget næppe tvivles om, at de gamle Præstekonventer – og blandt dem det for Hardsyssel stiftede – har haft overordentlig meget at sige med Hensyn til den danske Præstestands aandelige Udvikling.

1) Hauch-Fausbøll: Danmarks Præstehistorie I. S. 776 f.

2) Om Processen mod Birkedal se L. Nyegaard: Vilh. Birkedal I. S. 305 ff.

3) 17. December 1853 nedsattes paa Regeringens Initiativ en Kommission for at overveje og afgive Betænkning om Folkekirkens fremtidige Forhold.

4) Cand. theol. C. M. Kragballe, der redigerede et stærkt grundtvigsk præget Tidsskrift »Kirkelig Samler«, var i sit Blad gaaet ind for, at ingen burde lade sig betjene med Sakramenterne af en Præst, der ikke delte Menighedens Tro, og at en Daab, udført af en Kætter, var ugyldig. Som Følge heraf nægtede Biskop Martensen at ordinere ham, hvad der vakte megen Opsigt og gav Anledning til en Fejde mellem ham og Grundtvig.

THEJLTOFT I BARDE

Af H. P. Hansen

EN vinteraften, det var den 25. november i 1876, sad købmand *Jens Thejltoft* og spillede kort sammen med andre bardemænd. Ud paa natten skulde Jens ud et ærinde; men kan kom ikke ind igen.

Der blev naturligvis stor opstandelse, og der gik vilde rygter, thi købmanden havde penge, og det laa derfor nær at gætte paa, at han var dræbt. I flere dage søgte man forgæves efter den forsvundne. Da sendte man en karl over til den bekendte kloge mand, *Anders Ulfkjær*, i Ulfborg for at faa ham til at vise igen, for det kunde Anders.

Min meddeler til dette afsnit af historien, smed *Johannes Madsen*, var broder til nævnte karl, og Johannes havde arbejdet hos Anders Ulfkjær, hvem han kendte meget godt. Om Anders's færdighed i at vise igen har jeg flere beretninger, d. v. s., han kom i reglen ikke saa vidt, at han kom til at praktisere i den retning. Her et enkelt træk: Der var stjaalet en femdalersseddel fra en gammel kone. Da hun opdagede tyveriet, benede hun af over til Anders og bad ham vise igen. Jo, det var naturligvis én af mandens smaa kunster, — men, saa keg han til konen og spurgte: *Vel du værklig ha mæ æ Döw'l o gyer få fæm' rigsdå'ler?* Konen fór sammen — nej, det vilde hun absolut ikke! Og det vilde Anders heller ikke.

Som sagt, karlen fra Barde vandrede over til Anders, kom der om aftenen, forrettede sit ærinde, laa i gaarden om natten og bad næste morgen den kloge mand om at følge med. Nej, svarede Anders, det behøves ikke — nu kan I gaa ned til en nærmere angivet brink ved aeen — der staar han!

Og netop der fandt man købmandens lig i god behold, ogsaa pengene. I den rimtaagede nat var Thejltoft gaet vild og var faldet i den nærliggende aa. Det var den 1. december, man fandt ham.

Jens Thejltoft eller *Jens Christensen*, som hans døbenavn lød, var født i He 1821. I 16 aar havde han som ung faret til søs. Han havde rejst paa Holland og Spanien og en enkelt gang havde han været i Sydamerika. Da han holdt op med at sejle, havde han samlet 3000 daler. Saa blev han gift med *Maren Madsdatter* fra Videbækgaard, og de lejede dem ind i Bardegaard, efter at de en kort tid havde boet i Vorgod kirkeby, hvor de forresten havde det temmelig smaat. Men i Barde oparbejdede Jens en god købmandsforretning, han hentede tømmer i Struer og købte binde-tøj op til *Søren Truelsen* paa Vesterholm.

Jens og Maren fik fem børn, af hvilke to døtre lever i København, men det er en søn, *Christen Peter Thejltoft*, vi her skal høre om. Han blev født d. 16. juni 1864, den dag, da tyskerne skød Vorgod bro ned — det sagde man da. Sikkert er det, at tyskerne skød, og at en stenpille ligger paa aaens bund — hvis den ikke er samlet op siden. Hin mindeværdige dag var der Sct. Hansmarked i Ringkøbing, der var Jens Thejltoft taget hen, og saa skulde det netop træffe, at sønnen kom, iøvrigt fjorten dage for tidlig.

Da Christen var ni aar, kom han hen at tjene hos *Jens Birkmose* som faarehyrde — han skulde passe 100

faar. Han skulde ingen løn have for de fire maanedes, men Jens Birkmose gav ham en specie. Aaret efter kom Christen til at tjene hos *Peder Hamborg*, hvor han ogsaa skulde passe 100 faar; men ellers var han hjemme, gik i skole og hjalp lidt i forretningen. Da manden var død, fortsatte enken forretningen, der gik godt, og de sad godt ved det.

En værre historie.

I ældre tid skulde folk ved visse lejligheder, f. eks. paa de tre store højtider, ofre i kirken, dog ikke til Vorherre, men til præsten, og saa dryppede det samtidig lidt paa degnen. Naar et par blev gift, ofrede følget, og naar et barn skulde kristnes, ofrede de, der var med til barnedaaben.

Ofret var, finansielt set, en hovedindtægt for præsten. I gode tider, og naar de, der skulde ofre, havde den rette forstaaelse af, at en arbejder — ogsaa den, der arbejder i Herrens vingaard — er sin løn værd, da kunde det skæppe ret godt i præstens slunkne kasse; men til andre tider kunde folk, set fra præstens synspunkt, godt være temmelig fedtede med ofret.

Da den Sunds præst hr. *Stafen* i 1673 fik en datter døbt, havde han indbudt forskellige honoratiores og embedsbrødre fra herredet som faddere; tre af disse gav en sletdaler mere, end man ellers plejede, men der var en, der svigtede, nemlig hr. *Christen* i Nøvling. I præstens regnskabsbog er der tegnet et stort 0 ud for mandens navn, og saa har hr. *Stafen* ydermere i sin retfærdige harme skrevet: *nul!*

Konfirmanderne skulde ogsaa ofre et par gange, naar de gik til præst, og mandens indtægter kunde forbedres ved at lade børnene ofre tre gange. Saaledes bar *Wellejus* i Vorgod sig ad, da Chr. Thejltoft kom

til at gaa til præst. Var det fornuftige præstefolk, saa var børnene til gengæld inde at faa en lille vederkvægelse hos madammen. Men, det er ikke alle præster, der er saa gode, som de burde være, og da fatterens kone i 1893 gik til præst i Stubbekøbing, og børnene havde ofret, blev kun to piger budt ind paa chokolade – men, det var til gengæld piger fra byens fornemste hjem, det forstaar sig.

Men, nu kommer vi endelig til det, jeg egentlig vilde fortælle. Da Christen P. Thejltoft skulde have offerpenge med til præsten, flyede moderen ham fire kroner, thi hun var velhavende og præsten var arm. Nu snakkede børnene naturligvis indbyrdes om, hvor meget de havde med til præsten, og Christen, der var en praktisk gut, fandt, det var meningsløst, at han skulde ofre dobbelt saa meget som de andre, thi fire kroner det var præstens undervisning ikke værd, og saa delte han beløbet og beholdt selv de to kroner.

Da børnene skulde hjem, sagde Christen: Nu vil vi ha' en glad dag! Jeg gi'r ud! Han gik ind til købmanden i Vorgod og købte figener og kirsebærvin for overskuddet, og da de var kommen udenfor byen, satte de sig i en vejgrøft og holdt fællesmaaltid, d. v. s. det var kun børnene fra Videbæk, nemlig Christen og fire piger.

Saa snart figenerne var ædt og vinen drukket, satte den lille karavane sig atter i bevægelse. Nu var stemningen høj. Drengen gav sin livsglæde luft i højroestet tale og forskellige krigssange, medens tøserne pludrede og fniste imellem, de sang rørende kærlighedsviser.

Da de var naaet halvvejs hjem, var der flere, *dæ blöw duere* og slingrede en del, én af pigerne blev pludselig bleg om næbet og skulde *spej'*, og derefter

trimlede hun om og blev liggende, thi de andre magtede dog ikke at slæbe hende hjem. Der gik en tid, saa var én af de andre piger færdig, hun trimlede ogsaa om og slap straks i søvn. Lidt efter faldt nr. 3; men den fjerde pige klarede den, til hun kom hjem; men næppe havde hun aabnet stuedøren, før hun trimlede om og maatte ofre. Det værste var næsten, at hun paa hele turen havde passet godt paa en krukke til moderen, og nu blev denne smadret, da hun faldt.

Christen fejlede mindst, og han var klar over, at det mildest talt var en beskidt historie — men hvem kunde ogsaa have tænkt, at tøserne ikke kunde taale den smule spiritus. Naa, han var som sagt en praktisk dreng. Han gik straks over til gæstgiver *Lund* i Videbæk og satte denne ind i situationen, idet han med rette gik ud fra, at denne mand maatte have forstand paa, hvorledes fulde folk skulde behandles.

Lund spændte straks for sin vogn — nu skulde pigerne i hvert fald hentes hjem — og Christen kravlede op ved siden af kusken som vejviser. Da de havde kørt en tid, pegte drengen paa en bundt, der laa paa jorden, og sagde: *Dæ leg'er den føst — men, dæ æ lândt te den næst!*

De tre af nævnte piger var større gaardmands døtre, og der blev selvsagt stor opstandelse i hjemmene. Efter nogen raadslagning blev forældrene enige om at henvende sig til præsten, klage over den ugudelige Chr. Thejltoft og bestemt forlange, at denne *ski're knæjt* ikke maatte blive konfirmeret sammen med deres ellers saa dydzirede døtre. Og det løfte gav præsten gerne. Han var ikke selv fanatisk afholdsmand, og bød en gæstfri mand ham ind paa en lille punch, sagde han ganske vist pænt: Nej tak; men saa føjede han til: Men skal jeg ha én, saa skal den ogsaa være stor! og en

saadan eller to fik han. Som sagt, pastor Wellejus foragtede ikke Guds gaver med hensyn til spiritus, men han var i nævnte tilfælde enig med forældrene i, at man ikke burde begynde at drikke i konfirmationsalderen, og at det i hvert fald var syndigt, at børnene indlod sig paa sligt lige efter, at de havde været hos præsten.

Saa skrev pastor Wellejus til madam Thejltoft og meddelte hende, hvor skammeligt hendes søn havde opført sig — nu hverken kunde eller vilde han konfirmere knægten, i hvert fald ikke sammen med de andre børn.

Christen Thejltoft var lille i forvejen, og han blev endnu mindre, da moderen var sat ind i situationen og præsten havde lyst ham i band. Men Maren havde ben i næsen, hun gav Christen ordre til at gaa over til Vorgod præstegaard og skrifte sin svare synd for pastor Wellejus, bede om tilgivelse og om, at præsten vilde lade naade gaa for ret.

Det mildnede naturligtvis noget at se den lille angergivne synder staa og skrifte og trygle om naade; men Wellejus sagde: Jeg kan desværre ikke, thi jeg har givet pigernes forældre bestemt løfte om, at de skal forskaanes for den tort at se dig paa kirkegulvet sammen med deres ærbare døtre.

Imidlertid havde madam Thejltoft en trumf i baghaanden, og denne skulde drengen spille ud, hvis det viste sig umuligt at overtale præsten. Ja, sluttede Christen, så sku a sæj fræ muw'er, te æ rænt'er a di 200 då'ler, æ præst hå låndt, et' wa betald di sist gång' — så no blöw hun nöj' te o åp'sæj æ kapitål — men ku de ordnes mæ de hæ'r komfimasjo'n, så ku hun gåt slå en stræg öw'r æ rænt'er!

Pastor Wellejus, der var blegnet ved at høre tale

om renterne, blev nu saa sjæleglad, at han udbrød: Din moder er sandelig en god kone — hils hende og sig, at jeg vil tænke nærmere over det!

Søndagen den 6. oktober 1878 blev der holdt konfirmation i Vorgod kirke og da var synderen, Chr. Thejltoft, benaadet, og han stod — øverst!

I købmandslære.

Ved eksamen før sin konfirmation havde Christen faaet højeste karakterer, nemlig mg. Allerede som dreng viste det sig, at han havde anlæg for handel. Han var ikke ret stor, da han gik og samlede ben, som han bar over til *Mads Chr. Hansen*, der for sin stedfader, *Hans Chr. Bertelsen*, drev en benmølle ved siden af vandmøllen i Lundgaard i Tjørring. Mads Chr. vilde give halvanden skilling for pundet, men Hans Chr. Bertelsen, der kom til, sagde: Du skal gi ham to skilling, og det fik han.

I 1871 var Christen forresten med til et julegilde i Lundgaard. Drengen var kommen over til sin morbroder, *Søren Hamborg Madsen*, der sad til leje i et hus, der laa, hvor Sdr. Lundgaard senere blev bygget. Christen kom der over, for at han skulde lære at læse, inden han kom i skole. Ved dette julegilde var alle med, baade rige og fattige, men de delte sig naturligvis efter deres interesser i forskellige hold. Et hold sad og drak punche og spillede kort, et hold handelsfolk, hvoriblandt *Anders Degn* fra Gullestrup, drøftede kreaturhandelen med mere, konerne snakkede, læste og bandt hose o. s. v. Der var vistnok henved et par hundrede gæster. Der blev spillet af fire musikanter, to med violin, én med horn og én havde klarinet, og saa dansede man, saa det pulste.

Men, det var købmandshandelen, vi nu skulde høre

lidt om. Hjemme i forretningen i Barde hjalp Christen som sagt til som dreng. Faderen hentede sine varer i Holstebro. Der blev sendt tre vogne afsted ad gangen, én efter kolonialvarer og to efter brændevin. Indtil jul sad drengen og tappede brændevin af til kunderne, saa han tilsidst blev hel beruset af dampen, og moderen snakkede om, at hun syntes, han var saa underlig. Dog smagte han ikke brændevin før den dag, der kom telegram om, at der var skudt paa *Estrup*, hvilket vel turde være bevis paa, at Christen paa den tid var en god venstremand.

Brændevin fik man især fra Randers og Aalborg. Lidt fik man dog ogsaa fra Brejninggaard; denne brændevin var 3—4 øre billigere, men kvaliteten var ogsaa ringere, thi den var lavet paa kartofler, og man kunde ikke rense varen saa godt der.

Efter sin konfirmation kom Christen i købmandslære hos *Chr. Skikild*, Bredgade i Ringkøbing, fra 1879—83. Den første dag sagde købmanden: Der staa en sæk kunstgødning, flyt den der hen, og saa pegte han paa en anden plads. Det gjorde Christen, og saa var han antaget. Vi lukker op kl. 6 morgen, sagde Skikild, for di nede fræ æ Fywr skal ha for ti øre kaffe, og fra stationen kommer de efter brændevin, og naar klokken er ti, saa har vi solgt for 30 kroner — først da aabner købmand *Tang!*

Skikild var en akkurat mand. Alting skal ligge paa sin plads, saa kan du finde det igen, sagde han. Der vankede ingen klø, men næverne hang undertiden og dinglede i luften. Men, hvor var Christen træt, navnlig ind til jul, efter at han havde haft travlt fra klokken seks morgen til ti aften.

I bagbutikken skulde der staa en flaske brændevin, en flaske kirsebærvin og en flaske bitter parat til

gæsterne, og lærlingen skulde tage mod gæsterne, fly dem haand, huske deres navne og skænke for dem. Saaledes var skikken dengang. Folk havde deres meldmad med i en trøster, de sad og aad maden forved disken og drak en, to eller tre dramme til af købmandens brændevin. Der blev drukket meget, og man fik 5, undertiden 10, oksehoveder brændevin hjem ad gangen. Smaafolk kom med en 5 potters dunk, gaardmændene med et anker, der kunde tage 40 potter, og enkelte havde et anker liggende, hvorfra de selv kunde fylde deres graamand. Paa den tid skulde der efter sigende have været 52 gæstgiverier i den lille by!

Foruden kolonialvarer solgte man reguleringsovne. Ja, de kan maaske være gode nok, mente konerne, men saa tærer de vel ogsaa mere? En saadan kakkellovn kostede 80 kroner; men man solgte ogsaa mange brugte bilæggere dengang. Og man handlede med symaskiner fra fabrikant *A. Nielsen i Aarhus*. Skikild tog 12 stykker hjem ad gangen; de kostede i indkøb 30 kroner stykket, og man tog 60, saa det var en god forretning.

Af landbrugsprodukter blev der købt smør til 20–22–24 skilling pundet, ja helt ned til 16 skilling, naar kvaliteten var daarlig. Da klumperne var saa uensartede af konsistens og farve, maatte de æltes om. Smørret blev smidt i et stort kar, og den, hvis fødder var mindst snavsede, gik saa op og æltede smørret, der blev tilsat rigeligt vand, og naar massen var jævn af udseende, blev den tilsat lidt sukker, salt og smørfarve og solgt som mastsmør til Norge.

Den uld, Skikild købte op, solgte han til *Chr. Smith*, der drev manufakturhandel i byen, han var søn af den bekendte *P. Smith* i Ny Mølle i Lem; men huder og skind blev solgt til *Frandsen* i Flensborg.

Foruden købmanden passede sønnen, *Carl Chr. Skikild*, og en lærling denne købmandsforretning. Carl døde i 1945, 85 aar gammel.

Handelsrejsende.

Da Thejltoft havde udlært, rejste han til København, hvor han kom paa *Grüners Handelshøjskole*. Der sprang han over en klasse og tog eksamen paa et aar med udmærkelse (7.52 points), og saa fik han straks plads som rejsende for vinfirmaet *Theilmann & Co.* Der var han til slutningen af 1886, saa købte han selv en lille vinforretning i Holbergsgade. Men det skulde han ikke have gjort, folk forlangte stor kredit, hvad han ikke havde raad til, en kompagnion havde gæld, det gik ud over Thejltoft; men han slap dog ud uden at skylde nogen noget.

Den 8. januar 1887 blev han gift med *Cathrine Sehlmann*, der var adoptivdatter af hotelejer *Mads Lauridsen*. Thejltoft fik nu agentur i vin et par aar, men den 7. aug. 1889 rejste han til Amerika for at prøve lykken der. Der var han dog ikke længe, han rejste derfra til Hamborg, hvor han vilde prøve at slaa sig frem som vinkyper, bogholder hos et firma, eller ved hvad som helst. Det gik anderledes. *Mads Lauridsen* døde, Thejltofts kone arvede en del penge, og saa købte de en forretning i *Roedingmarck 59*, og der gav de sig til at fabrikere svensk punch efter en recept, som Thejltoft havde købt i dyre domme.

Det kunde vel have gaaet, men paa grund af de politiske forhold blev det saaledes, at han enten skulde være statsborger eller betragtes som udlænding, hvad han jo var, og saa kunde han ikke drive forretning.

Thejltoft bliver ligbærer.

Paa den tid udbrød der en ondartet colera epidemi i byen, den saakaldte asiatiske colera. Det var i 1892, den uhyggeligste tid i mit liv, sagde Thejltoft. Folk, der kun havde været syge i fem kvarter, faldt døde om paa gaden – de blev sorte paa underlivet og fik sorte pletter under øjnene.

En dag, Thejltoft gik paa gaden med høj hat paa – en forretningsmand skulde være standsmæssig paa klædt, – kom en betjent hen til ham og sagde: De er mellem 20 og 60 aar, ser jeg, saa skal De med ud til barakken – som ligbærer! og det skulde være lige med det samme. Betjenten fik nu Thejltotts penge, som han lovede at bringe hen til konen, og saa kom Thejltoft i arbejde.

Han fik en hvid kittel paa, en kognak hver anden time og 12 reichsmark à 88 øre pr. dag. Da han var kontormand, kom han især til at skrive og sætte sedler paa ligkisterne, saa egentlig ligbæren kom han ikke meget til, men han var altsaa i lauget.

Der døde hvert øjeblik en styrtende mængde mennesker; en enkelt dag, det var den 23. august 1892, døde der 26000 i byen. Man arbejdede ustandselig baade dag og nat. Paa en stor flyttevogn, der kunde rumme 60 kasser, omtrent som vore nuværende æggekasser, kørte man ligene ud i mægtige løbegrave paa Olsdorph kirkegaard. Flere gange saa Thejltoft, hvorledes folk styrtede døde om paa gaden, og saa kom der næsten øjeblikkelig en vogn efter liget. Mærkeligt nok døde der vistnok ingen af det mandskab, der blev tvangsudskrevet som ligbærere. Iøvrigt var der hverken ynke, jammer eller skrig, sagde Thejltoft.

Købmand i Videbæk.

Den 7. august 1893 rejste Thejltoft og kone hjem til Danmark. De købte en blandet købmandsforretning i Videbæk, én, der var grundlagt af *Jens Vem*



Christen Peter Thejltoft. (Fot. i Aarhus 1946 af H. P. H.)

Hansen; men tiderne var daarlige, bønderne fik tre aar i træk kun 66 øre for pundet af smør, og de kunde ikke betale kraftfoderet med de penge, de fik hjem fra mejeriet for deres mælk. Under disse forhold maatte Thejltoft give for megen kredit, og i 1898 afstod han forretningen til *Mads Thomsen*, senere har *C. B. Madsen* faaet den, og saa flyttede Thejltoft til Kibæk som bogholder for købmand *Vilhelm Merrild*. Senere gav han sig en tid til at drive en slags »sort«

forretning, men tjente rene penge, ved at tjære folks huse, men derimellem var han ejendomsmægler.

Strikker og uldhandler.

I 1900 købte han to brugte strikkemaskiner i Herøning, typen Seifert & Donner, og saa gav han sig til at strikke sokker, strømper og en del bukser. Imidlertid, han strikkede, drog han ud paa uldhandelen 2-3 dage ad Nr. Vium, FASTER, Skjern, Vorgod o. s. v.

Pas havde han ikke, før han efter den nye næringslov skulde have amtspas for at handle.

Der var noget eventyrligt ved uldhandelen, sagde Thejltoft en dag. Slog man ind paa at købe saa billigt som muligt og sælge saa billigt som muligt, saa var der ikke meget ved handelen; men handlede man med de bedste varer, der kunde faas, kunde man ogsaa tage en god pris, og saa blev folk tilfredse, ja, man fik ligefrem venner rundt om.

Fra Kibæk flyttede Thejltoft i 1904 til København, hvor han boede et aar og strikkede lidt; men saa bød det sig, at han kunde faa sin bedstefaders hus i Barde i 1905, og da de havde fem børn, der skulde gaa i skole, saa flyttede de, og i de følgende 40 aar handlede han stadig med uldtøj, indtil han som enkemand i 1945 en kort tid flyttede til Aarhus til en datter. Derfra kom han paa alderdomshjemmet i Vorgod, hvor han døde den 14. januar 1948.

Taget af færdselspolitiet.

Folk i egnen har ofte fortalt mig en kostelig historie om, hvorledes Thejltoft engang blev taget af færdselspolitiet. Her er historien:

Man havde faaet en ny betjent, *Lorentzen*, i Videbæk. En dag, denne mand sammen med en færdsels-

betjent var ude paa landevejen for at efterse bilerne, kom Thejltoft slæbende med to mægtige pakker uldtøj paa sin cykle fra stationen i Videbæk. Færdselsbetjenten, der var ved at se en flot bil efter, fik øje paa den ejendommelige transport, og hans falkeøjne opdagede straks, at cyklen var i uorden, og saa holdt han Thejltoft an. De har jo ingen lygte, mand! sagde betjenten. Nej, svarede uldkræmmeren, jeg kan godt se at trække cyklen — det var ved aftenstide. Der er heller intet katteøje! sagde betjenten strengt. Det behøves vel heller ikke, naar jeg trækker, mente Thejltoft. Ja, men naar De kommer lidt længere hen, saa cykler De naturligvis, mente betjenten. Absolut ikke! svarede Thejltoft. Imidlertid trak betjenten sine skrives grejer op og forlangte, at lovovertræderen skulde opgive navn og adresse. Betjenten var temmelig bøs, og Thejltoft spurgte i en ynkelig tone, om det da var meningen, at han skulde slæbes op paa politikontoret i Skjern? Ja, svarede betjenten, vi skal nok lære Dem at holde Deres cykle i orden!

Saa maa jeg vel hellere bekende med det samme, at der er en tredie mangel ved min cykle, som betjenten vist ikke har været opmærksom paa — den har ingen pedaler! Hvad, udbrød betjenten lang i ansigtet, det er jo ingen cykle — det er jo en fragtvogn. Forsvind! Thejltoft kunde forresten slet ikke cykle.

AF MERGLINGENS HISTORIE I DET NORDLIGE HARDSYSEL I DET 18. AARHUNDREDE

En Oversigt ved *H. C. Hansen*.

DET er karakteristisk for Anvendelsen af Kalk og Mergel som Middel til Jordforbedring, at man Gang paa Gang har »opdaget« Værdien af dem og brugt dem, og derefter er de i Løbet af en Menneskealder ligesom glemt og senere brugt paa ny. I de fleste Landbrugshistorier sættes Merglingens Begyndelse til første Halvdel af forrige Aarhundrede; men allerede for to Hundrede Aar siden anføres atter og atter det »gamle Ordsprog«: »Mergel gør en rig Fader, men en fattig Søn«. Naar man er gaaet fra Merglingen, skyldes det altsaa, at Erfaringen har vist, at Jorden blev udpint, og det hænger igen sammen med, at man ikke dengang var i Stand til at give Jorden tilstrækkelig Erstatning i Form af Gødning.

Der kan gives mange Eksempler paa, at det, der engang vakte Opmærksomhed, tilsyneladende helt er gaaet i Glemme. Her er et enkelt: I Hardsyssels Aarsbog 1914 skriver Museumsforstander Trøstrup og andre gamle Mænd: »Omtrent mellem 1840 og 1850 begyndte nogle, lidt efter lidt, med Mergling og Brakning, og en af Foregangsmændene her i Eggen var Justitsraad Fjelstrup, Sindinggaard«. Og dog var Forholdet det, at netop et Aarhundrede i Forvejen havde den daværende Ejer af Sindinggaard vakt Opmærk-

somhed ved at begynde med Mergling i stor Stil. I første Udgave af Traps Danmark (1859) staar: »Ved Kvindevad er den første Mergel i Jylland fundet og benyttet 1746 af Mads Pedersen Lillelund paa Sindinggaard. I Angel, hvor man paastaar, at Mergelen først blev benyttet, skete det ca. 40 Aar senere, nemlig mellem 1770 og 1780«.

Denne Oplysning gaar igen mange Steder og findes endnu i sidste Udgave af Trap. Men der kan nævnes mange Eksempler paa Brug af Mergel før den Tid, ogsaa her paa Egnen. I en Indberetning om Tilstanden i Holstebro 1743 (Hards. Aarb. 1920 S. 24) hedder det, at Byens Indvaanere nylig her er begyndt at grave i Jorden efter Lim *) og Kalk for at betjene sig deraf til Gødning. Og andre Steder i Jylland har Mergel været anvendt længe før den Tid. I Svend Aakjærs Indledning til Henrik Pedersen: De danske Landbrug 1688 anføres af Markbogen fra Raasted, Borup Sogn, Støvring Herred: »Paa deres Mark falder Limgrave med Lim, som optages til at gøde Jorden med«.

I »Danmarkes og Norges Oeconomiske Magazin« I. Bd. (1755) gør Provst Hurtigkarl, Grønbæk (ca. 20 km sydøst for Viborg) Rede for de forskellige Slags Mergel og deres Virkning; men han raader ingen til at bruge den uden paa stenig, leret, haard og kold Bund, som hverken til Fædrift behøves eller til anden Sæd og Nytte kan anvendes; thi den drager efter sig halvtredsindstyve ja hundrede Aars Skade i Steden for ti eller tolv Aars Fordel og gør, som man siger, en rig Fader, men en fattig Søn. Derefter næv-

*) Ordet Lim er her brugt i Betydningen Mergel; i Oldnordisk, Latin og Tysk betyder det Kalk; i ældre Dansk kan Ordet ogsaa betyde Ler.

ner han, at en anseelig Herregaards Mark paa hans Egn blev for omtrent halvtredsindstyve Aar siden af sin daværende Ejer med Mergel og Lim saaledes misbrugt, at den endnu ikke har været at bringe til sin rette Frugtbarhed. Desuden omtaler han »en vis Præst paa Holstebro-Kanten«, der i den korte Tid, han levede, gjorde sig anseelige Fordele ved at bruge overflødig Lim; men nu er Jorden sort som Kul, og ikke det mindste Græsstraa derpaa at se, undtagen der her og der stod nogle nøgne Tidsler.

Efter endnu en Gang at have advaret mod Misbrug, slutter han med følgende for Oplysningstiden karakteristiske Bemærkning: »Thi det er ikke patriotisk at berige sig med Efterkommernes alt for store Tab, ej heller leve alene for at benytte sig af Verden, uden at være Verden, eller den Del af Verden, som er vort Fædrene-Land, til nogen Nytte«.

I det hele er Oeconomisk Magazin Tumbleplads for Mænd med Lyst til at komme med til Borgerheld sigtende Forslag. De fleste af dem, der skriver om Mergling, maner dog til Forsigtighed; den bør i hvert Fald ikke bruges uden i Forbindelse med Møg, og de henviser herom især til engelske Erfaringer. En af dem (Knud Lange 3. B. 1758) falder i Forundring over, at »den alvise Skabere og Naturens HERRE saavel som udi alle andre Ting har vist en mærkelig Prøve af sin besynderlige Visdom, at han gemenlig, ja fast allevegne, hvis de, rettelig blev eftersøgt, har forsynet de magre og skarpe Egne med den rette ægte Mergel og Jordmarv i Nærværelse hos sig, hvorved det magre Land, som med Korn besaas, kendelig kunde forbedres, da den derimod sjælden eller aldrig skal findes udi nogen Overflødighed paa de Steder, hvor Jorden er fed og frugtbar«.

Men der er ogsaa Entusiaster, der ikke nærer Betæneligheder, og blandt dem maa især nævnes Søren Thestrup (4. B. 1760), der var Kasserer ved Kolonianlæget paa Alheden. »Da jeg for nogle Aar siden havde læst i udenlandske oeconomiske Skrifter om denne Jordart og dens nyttige Brug, tænkte jeg siden tit paa, om ikke samme skulde kunne findes og bruges her i Landet. Nogen Tid efter fik jeg at høre, at i Hammerum Herred, som og i Holstebroegnen bruges en Slags Jord til Gødning, under Navn af Lim«. Han fik derefter et Stykke fra Mads Lillelund, Sindinggaard, og et Stykke fra Holstebroegnen. Han tog to Glas og kom noget stærkt Eddike (i Mangel af Skedevand) i Glassene og lod noget af hver Slags falde i hver sit Glas, »som da straks, hvilket er fornøjeligt at se paa, begyndte heftig at koge og fraade«. Da han nu var overtydet om, at denne Jordart var virkelig Jordmarv, ønskede han at se et Sted, hvor denne Jord blev opgravet, og fik da ogsaa Lejlighed til at besøge Mads Lillelund, der viste ham Mergelgraven ved Kvindevad; herfra blev Mergelen om Sommeren kørt op paa Bakken og lagt i store Dynger »bestaaende af nogle 1000de Læs; der ligger den et Aars Tid og bliver af Luften og Frost vitret og af Sol og Regn mørgjort, siden køres den efterhaanden paa ubrugt, samt opbrødt sur Hedejord eller ogsaa paa opløjet sidlændet Mosebund og udsprede; da den ligger og smuldrer og flyder paa Jorden og forener sig med den og derefter pløjes ned: da det giver overflødig Grøde«. Lillelund fortæller ham, at skønt han avler overflødig Korn derefter, ser han dog ingen Afgang paa Korn eller Græs, naar Jorden efter at have hvilet nogle Aar atter tages i Brug.

Søren Thestrup nævner Eksempler paa, at man ved

en Hændelse har opdaget, at Mergelen var god til Gødning, saaledes ved Gaarden Toustrup i Mejrup Sogn; her havde man taget Ler af en Bakke til at kline Husvægge med, og en Del blev liggende paa en Agerende, her voksede der overflødigt Græs frem for andre Steder, hvilket gav Anledning til, at det siden blev brugt til Gøde med det Resultat, at Gaarden, der før var forarmet, kom i god Stand, og Manden blev hovedrig.

»Den danske Atlas«, ogsaa kaldet Pontoppidans Atlas efter Erik Pontoppidan, der begyndte at udgive det 1763, gennem 5 Bind giver Beskrivelser af alle Landets Sogne. Værket kan bedst sammenlignes med vor Tids Trap. Vi faar Besked om Mergelforekomster og Mergling Landet over. Det er imidlertid kun i Nørre-Jylland, at Mergelen »bruges til at befordre Jordens Frugtbarhed; men her er den længe siden brugt, men ogsaa misbrugt«. Om dens Virkning hedder det: »En maadelig Blanding af Mergel gør samme Virkning i Jorden som Krebseøjne eller andre absorberende Ting i Menneskets Mave, nemlig den trækker Syrligheden til sig«.

Omhyggeligt nævnes de Steder, hvor Mergling findes. Syd for Aalborg (Hindsted Herred) bruges Hvidler eller Jordmarv. »Nogle mener, at Limfjorden har sit Navn heraf; thi Hvidler og Kride kaldes i Almindelighed Lim der i Egnen og paa flere Steder«. »I Thy har Beboerne paa 50 Aars Tid begyndt at gøde deres Marker dermed«. Ogsaa Salling nævnes; men det er egentlig først, naar Turen (i sidste Bind, 1767) kommer til Hjerm Herred, at vi faar udførlig Besked. »Hjerm Herred er saa meget mere frugtbar, siden man i visse Sogne gøder Jorden med et Slags Kride, som de kalder Lim, hvorefter avles 12 à 16

Fold. Naar den bruges for meget, giver det en rig Fader, men en arm Søn: derimod gør den bedst Nytte, naar den blandes med anden Gøde og bruges paa sur Jord, samt Jorden faar sin tilbørlige Hvile«.

Noget lignende fortælles om Skodborg-Vandfuld Herreder; her siges det, at den bedste Lim findes i Nissum.

Om Hammerum Herred nævnes, at der findes Mergel ved Sindinggaard, og i en Beskrivelse af Daugbjerg Kalkværk bemærkes det, at Herningsholms Ejer (Marcus von Hielmcrone, Broder til den senere omtalte Pastor Hielmcrone i Borbjerg) og flere henter det, som udrenses af Kalkovnene og betjener sig deraf i »Murre-Hede«.

Ja, saa er der ikke mere fra Hardsyssel. Om Øster Horne Herred hedder det: »Jorden dyrkes meget vel, og Bønderne befinder sig i god Stand. De, som har begyndt at bruge Mergel, har af en skarp gjort en god og frugtbar Jord«. Der hentydes sikkert til Teilmann paa Nørholm, der omkring 1760 merglede hele sin Mark, men Eksemplet blev kun i ringe Grad fulgt af Egnens Befolkning *). Og til Bekræftelse af, at Mergling ikke var kendt længere mod Syd, kan anføres følgende, der lyder som et Hjertesuk: »Mergel eller Jordmarv vide Bønderne i Skads Herred endnu intet af; men den vil kanske inden en Snes Aar blive lige saa almindelig her som andensteds i Landet, hvor den bruges til Jordens snart utrolige Forbedring«.

At det ikke er uden Grund, at Oplysningstidens Præster har Ord for at være interesserede i Landbrug, faar man bekræftet af de Indberetninger, de i 1766 sendte til Biskop Block i Ribe. Og Gang paa Gang findes Bemærkninger om Anvendelse af Lim og Kridt.

*) H. K. Kristensen: Øster Horne Herred 1944.

Søren Madsen Listoe i Vejrum (1748–73) skriver udførligt om den glædelige Forandring, der er sket, siden man begyndte at mergle; men hvor man tager for mange Kærve efter hinanden uden at bruge Møgs Gødning, bliver Jorden udslæbt; thi anden Gang at bruge Lim er end mere skadeligt.

Terkel Dorschæus i Vinding, Vind (1749–81) fortæller, at han 1766 fandt Lim og lod opkaste 200 Læs til at gøde opbrudt Hede med, og han tilføjer, at næsten hver Mand i begge Sogne i en Del Aaringer har ladet kaste Lim til Jordens Gødning.

Peder Jensen Borgen i Møborg (1752–76) meddeler, at der i Sognet for flere Aar siden blev fundet en Slags Blaaler, som Bønderne kalder Lim. »Samme Ler bruges til at gøde Jorden med, og ved det samme frembringes dejligt Korn; men det er besværligt at faa, fordi det er dybt i Jorden«.

Men i Dybe har Pastor Brasch (1744–80) ikke kunnet finde nogen Grav, kun et Lag i Jorden paa een Fingers Tykkelse, hvad han meget beklager, »da Sognet kunde blive fast 1 Gang saa godt, som det nu er, saasom næsten hver Mand har mere Udmark end Gødemark«. Og fra Ørre beretter Pastor Schandorph (1755–78), at »Mineralia findes ikke her i Sognet, uden en Blanding af det saakaldte Lim, som andre Steder her i Nærheden bruges i Steden eller til Gødning«.

Den Præst, der har sendt den uden Sammenligning bedste Redegørelse, er Christen von Hielmcrone i Borbjerg (1748–89). Da den ikke tidligere har været nævnt i den trykte Litteratur, og da den giver en levende Forestilling om, hvorledes en landbrugsinteresseret Præst saa paa Merglingens Betydning, gengives den her i sin Helhed.

Landmanden tillægger aarlig en stor Del Kreaturer,

baade Heste, Hornkvæg, Svin og Faar, hvilke alle her paa Egnen falder almindelig større end andre Steder i Landet, søges derfor meget af Holstenere og Sønderboere, til hvilke ogsaa afsættes en stor Del. Iligemaade avles her god Rug, Byg og Havre i Sognet, hvoraf sælges en Hoben og udskibes paa Limfjorden til Aalborg. Markerne er bekvemme til disse 3 Slags Sæd og meget bærsomme, hvilket kommer dels af Beboernes Flittighed, da man med Sandhed kan sige, at de fleste er rette Jorddykere, og dels af den Gødning Jorden paa nogle Steder faar af Kride og paa nogle Steder af den her i 4 à 5 Dale værende Jordmarv (Mergel) eller en blaaagtig Lim liggende i horisontale flade Skiver, Lag for Lag, og ligesaavel som Kride haver et alcalisk *) Væsen, der ruser med alle acidis **) saavel mineralske som vegetabilske.

Denne Lim bruges ej alene til Hede og andet gammel Jord og Udmarker, som synderlig ingen Nytte før har været til, men endogsaa til Indmarken, dog er Sandmarker ikke nær saa tjenlige dertil som leragtige og Muldmarker samt sure og kolde, der bærer det saakaldte Katskæg og Haarkamp ***).

Omgangen dermed er saaledes som ved mange Aars Erfaring her i Egnen er befundet at være den bedste og her nu bruges almindelig især af Bønderne. Limen graves op om Sommeren i tørt Vejr og køres i Dynge, men før Vinter spredes ud paa Ageren, som foran maa være fældet, og ligger Limen saaledes Vinteren over, at den vel kan møres og smuldres. Om Foraaret

*) Alkalimetallerne: Kalium, Natrium o. fl.

**) Acidis: Syrer.

***) Feilberg opgiver i Jydsk Ordbog at have Navnet fra Borbjerg, vistnok enten Børstebledet Siv (*Juncus squarrosus*) eller Mark-Frytle (*Lozula campestris*).

pløjes den ned, og Jorden besaas. Vil man give Ageren tillige lidet Gøde, er det saa meget des bedre. Den første Kærv er almindelig Byg, den anden er Rug, hvor Jorden ikke er for vaad og kold, og de øvrige Kærve er Havre. Det første Aar mærkes ikke synderlig Nytte af Limen, men det 2det, 3die, 4de, 5te og 6te Aar maa man forundre sig over den herlige Virkning og den overflødige Guds Velsignelse, som man derefter ser for sine Øjne staa paa Marken og ligeledes Græs med røde og hvide Smærer i de Aar, Marken er udlagt eller ikke besaas med Korn. Men der maa agtes ved Limens Brug følgende: 1ste at man ikke tager uden 5 eller 6 Kærve i det højeste derefter. 2det at man lader saa Marken efter 6 Kærv hvile i den ellers sædvanlige Tid, som her i Egnen paa de fleste Steder er 5 eller 6 Aar. 3die at man ikke lægger Limen for tyk paa Jorden, mere end et fuldkommen Bondelæs Lim maa 3 Favne Jordsmaal i Kvadrat ikke have.

Vel kan Jorden frembære en 12 à 14 Kærve efter Limen, som er prøvet her i Egnen, men naar den er brugt i saa mange Aar, trækkes Kraften ganske ud, Jorden bliver aaben og saa løs eller mør, at Kreaturerne i vaadt Vejrlig kan synke ned til Knæene i den, og den bærer Tidsel og andet Ukrudt i Steden for Græs. Med faa Ord: Den bliver ubrugelig i en Mands hele Levetid baade til Korn og Græs, med mindre man igen efter den engelske Maade vil lægge et godt tykt Lag sur kold Jord paa den, da det lader til, at Jorden derved igen kunde sættes i Stand til at bære Korn og Græs. Jeg siger alene, at det lader dertil, nemlig a priori *), men om det holder Stik i Praksis ved jeg ikke, da jeg ikke selv har haft Lejlighed at prøve det.

*) Uafhængig af Erfaring.

Man kan ogsaa lægge Limen endnu tykkere eller tyndere end ovenfor er meldt; men det er ogsaa til Skade; lægges den for tyk, bliver Jorden saa løs, at den ikke straks i Hvileaarene kan lukke sig, og lægges den for tynd, har man ikke synderlig Fordel deraf. Naar alt dette iagttages, kan Limen sikkert bruges uden mindste Fare for at fordærve Jorden, som jeg nu mere end 17 Aar selv har haft Prøve paa og maa tilstaa, at den almindelige Tanke om Limen, at den gør en rig Fader, men en fattig Søn, er i saa Fald ganske urigtig, da den derimod er rigtig nok, naar Limen misbruges, som ogsaa er sket paa sine Steder her i Egnen, dog ikke uden i Begyndelsen, da Limen først blev funden, og man ej vidste ret Omgangen dermed. Dette har jeg agtet fornøden at erindre her, saasom de økonomiske Skrifter, jeg har læst, baade af vore egne og fremmede, endogsaa Hales *), le gentil-homme **) cultivateur, som er en Oversættelse af Hales, Reichard ***) etc. ikke har noget paalideligt om denne Jordmarv, da deres Afhandlinger derom er mere teoretiske end praktiske og ikke holder Stik.

Enkelte af vore Lokalhistorikere fortæller om Anvendelse af Kalk og Mergel til Jordforbedring for omkring 200 Aar siden. Saaledes P. Nørskov Lauritsen i sin Bog om Hjerm Sogn: Selv om det ikke kan oplyses, hvornaar man har begyndt at give Jorden Kalk fra Kalkgravene paa Hjermgaards Mark, kan det fastslaaes, at det maa være sket engang i første Halvdel af det 18. Aarhundrede — om ikke før. Det første Vidnesbyrd findes 1744 i et Fæstebrev til Poul Nielsen

*) Stephan Hales, engelsk Naturforsker (1677—1761).

**) Gentil homme : Adelsmand, Hædersmand.

***) Christian Reichart, tysk landbrugskyndig Forfatter (1685—1764).

i Snøder. Og det fremgaar heraf, at Kalken paa dette Tidspunkt har været brugt i en Aarrække.

Allerede 1770 begynder nogle at blive betænkelige, saaledes Konsistorialraad Jermiin paa Ausumgaard, som erklærer, at Kornavlens er gaaet tilbage paa Grund af overdreven Brug af Kalk, saa »at det i mange Tiider værende Ordsprog kiendelig nok ses at fuldbyrdes, nemlig at Kriidens eller Marvens Brug gjør riige Fædre, men fattige Børn«.

I Chr. Jensens Bog om Linde By og i Esbern Jespersens Bøger om Vinding og Vind Sogne findes Oplysninger om Brug af Mergel længe før Udskiftningen; ved denne udlagdes saaledes til Limkastning 14000 □ Alen ved de gamle Limgrave i Løgager, 14000 □ Alen ved Korsbæk og samme Areal i Skygdal altsammen til fælles Brug for en Række Gaarde i Vinding. Intet Under, at det kneb for Pastor Dorshæus at faa Folk til at arbejde i Mergelgravene, og at det blev ham en kostbar Historie: »Bønderne, som selv arbejder og gaar med til at grave, kan bedre og mindre bekostelig faa Lim kastet og gravet, da de selv har Børn og kan saaledes faa Tjenestefolkene desbedre til at række Haanden udi sligt tungt Arbejde. Dog til disse Dages Arbejde maa der vel Tobak og tillige Brændevin, ihvor man end faar det fra, ellers bliver Arbejdet ikke fremmet« *).

Javist var det et slidsomt Arbejde at grave Mergel. — Lettest gik det, hvor der var Mergel i en Bakkeskrænt, da kunde man anlægge en »Køregrav« og lade Hestene gøre det tunge Slæb at føre den bort. Ellers gravede man et mindre Hul og anbragte »Bænke« eller »Truge« paa den Maade, at man enten drev Jernstænger ind i Siderne og lagde Fjæl paa dem eller

*) Esbern Jespersen: Liber Daticus (Hardsyssels Aarvog 1942).

lagde store Bjælker over Graven og hængte Bænkene eller Trugene i stærke Reb. Senere gik man over til at gøre Graven noget større og anlægge en naturlig Bænk ved at danne en Afsats i selve Graven, hvorpaa der saa lagdes Brædder. Mergelen blev saa »bænket« op fra Afsats til Afsats. Nederst stod en Mand og gravede Mergelen løs og kastede den op paa den nederste Afsats, her stod en anden med en Skovl og kastede den højere op og saaledes videre. Hvor mange Afsatser, man brugte, ahang af Lagets Tykkelse og Vandstandens Højde*).

Hvor Lagene laa særlig dybt, gravede man en Brønd, og Mergelen blev hejst op i store Spande. For at undgaa, at Brønden skred sammen, blev der sat Trærammer ned i den, efterhaanden som man kom dybere. Denne Fremgangsmaade, der kendes fra en Række Sogne i Ginding, Hammerum og Ulfborg Herreder, kaldtes at »ramme« Mergel op.

Hvad enten man brugte den ene eller den anden Metode, maatte man som Regel se at faa Arbejdet til Side i største Hast. Dette gjaldt især, hvor der var Fare for, at Vandet kunde bryde igennem og hæmme Arbejdet. Der maatte derfor hænges i, og baade Mænd og Kvinder sled haardt ud af den karske Bælg. Der kan næppe være Tvivl om, at det er det haardeste Arbejde, danske Bønder nogen Sinde har været ude for.

Noget lettere faldt det, da man indførte en Metode fra »det Slesvigske« med en større Grav, hvorfra man trillede Mergelen op med en »Kretbaar«, som dem der endnu bruges i Grusgrave, gennem en skraa Opkørsel »Halsen«, hvor der var lagt Brædder at køre paa. Og derved er vi kommet ind i vor egen Tid,

*) S. A. Fjelstrup: Veiledning til et godt Jordebrug. Borris 1820 og 1821.

hvor vi har oplevet, at Gravemaskinen har lettet det slidsomme Arbejde paa en Maade, som vore Forfædre aldrig vilde have drømt om.

Det vil være naturligt at supplere denne Oversigt med en Redegørelse for den lettest tilgængelige Literatur, der foreligger om Mergling i Hardsyssel, og som ikke er nævnt ovenfor.

I. G. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, 3. Del (1812) fortæller en Del om Mergling, især i Hjerm Herred.

I. C. Hald: Ringkøbing Amt 1833 omtaler Mergel i Sognene langs Limfjorden, særlig i Ramme, Hjerm og Sevel, i Hammerum Herred samt i en Del Sogne i Amtets sydlige Del.

H. Okholm har i sin Afhandling om Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab i Hardsyssels Aarbo 1916 skrevet om Mergling i Tiden omkring 1840.

I Serien Danmarks geologiske Undersøgelse har V. Milthers 1916 skrevet om Mergelaflejringerne i Hammerum Herred og i 1917 om Mergelen i Holstebro Egnen. I disse Skrifter giver han efter en geologisk Orientering Oplysning om Mergelforekomster i de forskellige Sogne med Angivelse af Kalkindholdet.

Skønt Salomon J. Frifelt og T. Tobiassen Krage-
lund: »Dem Vesten fra« (1939) handler om Forhol-
dene i Ribe Amt, er der dog Grund til at nævne den
i denne Sammenhæng for de levende Skildringer af
Arbejdet i Mergelgravene.

Og endelig maa jeg gøre opmærksom paa en Bog, der udkom 1947, det er Har. Skodshøj: Mergel og Kalk i Vest- og Midtjylland. Den omtales her noget udførligere end de andre Skrifter, saa Omtalen ogsaa kan gøre det ud for en Anmeldelse. Bogen er udgivet af Andelsselskabet Vestjyllands Mergelforsyning i An-

ledning af 40-Aarsdagen for Selskabets Stiftelse. Den er trykt i A. Rasmussens Bogtrykkeri, Ringkøbing, og Udstyrelsen er forbilledlig. Efter en kort Gennemgang af Merglingens Historie, især fra Tiden efter 1820, følger Beretningen om de Forhold, der førte til Selskabets Stiftelse, og om de 5 svære Aar med de mange Vanskeligheder og om de Stridigheder, der fulgte med, saavel inden for Selskabet som med Hedeselskabet. Fremstillingen samler sig naturligt om Indkøb og Anlæg af de forskellige Mergellejer: Rindum 1908, Kloby 1918, Damhusaa 1921 og endelig Kalkværket ved Hillerslev 1942. Bogen giver Besked om de Mænd, der har været de ledende gennem Aarene, og man faar et stærkt Indtryk af, at det var Mænd med Fremsyn, Viljekraft og uselvisk Indsats. Det er imponerende, at de trods to Verdenskrige og Landbrugskrisen har kunnet føre Virksomheden frem til den Position, den nu har. De mange Tal, som illustrerer Udviklingen, gør, at man føler sig tryk ved Fremstillingen, og forstaar, at Forfatteren har arbejdet dygtigt og omhyggeligt med sin Opgave, som er blevet løst paa en saadan Maade, at der ikke kan være Tvivl om, at Bogen bliver staaende som et grundlæggende Værk paa sit Omraade.

RANDBEMÆRKNINGER TIL RINGKØBING AMTS HISTORIE

Af August F. Schmidt, Brabrand.

1. Stednavne i Stavning Sogn.

Bebyggelser med Navneendelsen *ing* hører til vore ældste Landsbyer, de er tiest fra Århundrederne o. Kr. F. Sognavnet *Stavning* (c. 1325 *Stafningh*) er derfor et gammelt Navn. Det er formodentlig en Sideform (*ing* – Afledning) af det gammeldanske *Stafn* i Betydningen »Fremspring, Odde«, idet den nævnte Forklaring vilde passe godt med Naturforholdene. *Stavning Kirke* ligger således på en fremspringende Højning og er synlig i en vid Omegn ved Ringkøbing Fjord.

De øvrige Bebyggelsesnavne i Sognet er alle af et forholdsvist ungt Præg. Landsbyerne med Endelsen *by* kan være fremstæede så sent som i 9.–10. Årh. e. Kr. F., idet denne Endelse var produktiv i Navnegivningen så langt op i Tiden. *By* betyder »Samling af Huse«, »Landsby«. Forleddet er gerne et naturbetegnende Ord, således som i *Hedeby* Øst for *Stavning*. Denne Bebyggelse, der erindrer om ryddet *Hede*, fik 1585 sit Navn skrevet *Hie*, 1638 *Hee*, så *by* kan her være en ung Tilføjelse til *Hede*.

Melby nordlig i Sognet har til Forled Tillægsordet ældre Dansk *mæthæl*, »noget, som er midt i eller imellem«. Byen er blevet kaldt »*Mellelby*«, velsagtens i Forhold til *Halby* i Nord og *Østerby* i Syd.

Halby yderst i Sognet og nær Fjorden har ligeledes fået sit Navn efter Beliggenheden. Forleddet er her *Hale*, som i Stednavnegivningen er Betegnelsen på en smal Landstrimmel, der strækker sig ud fra et større Hele (f. Ex. fra Fastlandet ud i Vandet, eller som er omgivet af Vandløb o. s. v.). Det er især som Led i Mark- eller (navnlig) Engnavne, *Hale* indgår.

Østerby, *Sønderby* og *Strandby* behøver ingen sproglig Forklaring. Om *Østerby* må dog bemærkes, at Navnet er givet af Folk, der har boet Vest herfor, altså helt ude ved Fjorden, sandsynligvis på Land, som nu af Stormfloder er ødelagt og indtaget af den store *Strandsø*.

Andrup er en Torp-Bebyggelse fra den ældre Mid- delalder. Forleddet indeholder Personnavnet *Ani*, medens Efterleddets Grundbetydning formodentlig er »Landsby«, »Udflytterby«, derefter (og fortrinsvis i Vestjylland) »Enkeltgaard«.

Bovsø (1498 *Boxø*) kan i sit Forled have Dyrenav- net *Buk*, eller det kan gå tilbage til et Ord, der be- tyder »noget, som er bøjet«. Endelsen betyder enten *Sø* eller *Høj*, idet -ø i adskillige Stednavne er et op- rindeligt -høgh.

Høllet betyder Helvede. Navnet er givet med Hens- blik på afsides og lav Beliggenhed. Om *Hellet* i *Ar- rild* Sogn i Sønderjylland siges det, at Navnet stam- mer fra, at Engene tidligere var så fugtige, at *Højbjergs-* ningen var meget besværlig.

Kolding, Navnet på en Gård Nord i Sognet, har i Forleddet Tillægsordet *kold*, en Hentydning til sur og fugtig Jord. Samme Ord indgår i Købstadnavnet *Kolding*.

Knudgaarde. Af *Knude*, der her muligvis har Be- tydningen knastet Brænde eller: mindre Bakke, *Knold*.

Knude kunde gives som Betegnelse på Hedeejendomme. Om en Mand, der sad hårdt i det, kunde siges: »Han sad og knøkket ud o en Hieknud«. Knude er tillige Navnet på en Græsart (*Phleum nodosum*).

Sand, en Gård nordligt i Sognet tæt ved Mejlby Sø, benævntes 1638 Nørkiergaard eller Sand. Begge Navne er afledte af Naturforhold og Beliggenhed. Slægten Sand er herfra.

Klægbanke, en ca. 330 ha stor, langagtig Sandbund ude i Fjorden ret Vest for Halby og Østerby. *Klæg* betyder »fedt, sejt Ler, som afsættes af Havet«, eller »fugtig, lerblandet Sandjord«. Klægbanken, der nu er fredet, er Skueplads for et livligt Fugleliv. Den blev først bevokset omkring 1900, navnlig med kraftige Rør. 8. Oktober 1897 tog Staten Øen i Besiddelse.

2. Stednavne i Nørre-Vium Sogn.

Nørre-Vium Sogn i Bølling Herred har en efter Fortids Hedeforhold god Beliggenhed, idet den store og vandrige *Vorgod Å* med smaa Slyngninger bugter sig gennem Sognet i Retning Nord-Syd. Her ved Engdrag har Folk tidligt sat Bo, hvorfor der da ogsaa forefindes Oplysninger om over 150 Gravhøje herfra, men mangfoldige af disse er nu ødelagte eller endog sløjfede.

Det er let forstæeligt, at en større Oldtidsbygd, som den, der har været, hvor nu Nr. Vium Sogn findes, har haft sin særlige Helligdom. Vidnesbyrd om denne har vi bevaret i selve Sognavnet *Vium* (ca. 1325 *wiim*, 1522 *Wym*, 1648 *Nør Wium*), hvis Forled betyder »Helligdom«. Endelsen, oprindeligt hem (heim) betyder »Hjem«. Stednavnet er fra 3.-4. Århundrede e. Kr. F.

Den hellige Kultplads har uden Tvivl haft sin Belliggenhed, hvor senere, i det 12.—13. Årh., Nr. Vium Kirke blev opført. Her, på et Højdepunkt nær den blinkende Å, har Egnens Centralhelligdom haft sin Plads igennem hedenske Århundreder, og senere har den kristne Kirke stået som et Fredens Vartegn, omkranset af Kirkegårdens Ro.

Sønderup (1498 *Sinderop*) er fra det 8.—10. Årh. e. Kr. F. Forleddet er Mandsnavnet *Sindri*. Som så mange andre Steder i Vestjylland er der ved en Torp-By (=rup er en yngre Form af =torp) ikke fremstået nogen Landsby, men derimod en Enkeltgård. Denne Gård, der nu har Navnet *Sønderupgaard*, er en gammel Slægtsgård, hvis nuværende Ejer er tidl. Minister *Jens Sønderup*.

Bjørsløv (1585 *Biørsleie*, 1660 *Biørsloff*) er et ejendommeligt Navn i Vestjylland, idet der ellers ikke her i et vældigt Område fra Limfjordsegnene og til Vardeegnen findes Stednavne, der ender paa =lev. Navnet *Bjørsløv* går tilbage til 4.—6. Årh. e. Kr. F. Forleddet indeholder et Personnavn, medens Endelsen betyder »Efterladenskab« eller »overdraget Gods«.

Egeris (1498 *Egeriis*) oplyser os om, at her har været et Egekrat i Middelalderen og senere. Endelsen =ris betyder Krat eller Småskov. Flere Veje samles her ved Åen, hvor en Vandmølle er anlagt, og der er Grund til at tro, at *Egeris* er Sognets ældste Bebyggelse efter *Vium* og *Bjørsløv*.

Skærbæk (1498 *Skyrbek*) er ligeledes Navnet på en middelalderlig Bebyggelse. Forleddet er antagelig af samme Betydning som *Skern*, der også har fået Navn efter en Vandstrøm. *Skær* betyder »skinnende, klar«.

Fiskbæk (1664 *Fisbeck*) er et Navn, der forklarer

sig selv. Dette gælder også *Skovby* og *Kirkegårde*.

Troldhede har sit Navn af, at der lå, og ligger, en stor Høj, *Troldhyw*, midt i Heden. Højen findes i to Herreders og fire Sognes Skel, og ved denne samledes iflg. H. P. Hansen Hyrderne fra Assing, Nørre Vium, Borris og Felding. Navnet kom naturligvis af, at der boede Trolde i Højen. Her er nu en stor Stationsby, hvor der for få Menneskealdre siden var den vilde Hede. *Troldhede* er et ungt Navn.

3. *Gammel Sogn.*

I Kong Valdemars Jordebog fra 1231 omtales en By: Hoghakiöping (*Højekøbing*), der fandtes på Møen i Borre Sogn. I sidste Halvdel af 13. Årh. blev Højekøbing, uden Tvivl efter et Kongebud, flyttet ned til Kysten. Det har nok været Meningen, at her skulde anlægges en Købstad, men det er ikke blevet til noget.

Vi har her den eneste i Middelalderen kendte virkelige Byflytning, hvorom Dr. Vilh. Lorenzen i Festskriftet til Chr. Axel Jensen (1943), 40 bemærker som en Tilføjelse: Når *Gammel Køge* blev til *Køge*, *Gammel Haderslev* og *Gammel Grenaa* til *Haderslev* og *Grenaa*, drejer det sig formentlig kun om landsbyggete Bebyggelser, i hvis Nærhed virkelige Købstæder er blevet til.

Når man har læst dette, kommer man uvilkårligt til at tænke på *Gammel Sogn* ved *Ringkøbing*, og spørger da: er dette Sogn og Bebyggelsen deri Vidnesbyrd om nogen gammel Byflytning, eller har det paa anden Måde Forbindelse med Købstaden *Ringkøbings* Opkomst i Middelalderen? — Der er visse Ting, som tyder på, at *Gammel Sogn* ikke står i det samme Forhold til *Ringkøbing* som *Gammel Sogn* ved *Grenå* og *Haderslev* står i til deres Købstæder.

Ringkøbing, hvis Navn afledes af Sognebyen Rindum, må vel snarest i Middelalderen have været Handelsplads (Købing) og Fiskerleje til Rindum. — På den anden Side af Von Å træffer man umiddelbart Vest for Ringkøbing på Sognet: Gammel, der 1411 skrives på godt Jydsk: *Gammelsowen*, således som Navnet udtales endnu. Som Modsætning til dette fra Middelalderen overleverede Navn har vi *Ny Sogn Vest* herfor. I dette Sogn findes bl. a. *Kirkeby* med *Ny Sogns Kirke*. Sognavnet blev 1411 skrevet: *Nykirki*. Dette *Nykirki* må allerede den Gang være blevet opfattet som Parallelnavn til *Gammel Sogn*; det har skullet vise, at *Nykirke* var den yngste af de to Bebyggelses Kirker. Navnene *Ny* og *Gammel* må være dannede i en Tid, hvor man har kunnet huske, at *St. Mauritius' Kirke* nede ved *Fjordbredden* var ældre end den nye Kirke, viet til *St. Laurentius*, der fik sin Plads inde midt på *Øen Holmsland*, hvor *Kirkeby* efterhånden voksede op omkring »*Nykirke*«, æ *ny Kjerck*. — I begge Sogne er der Bebyggelser, der er betydelig ældre end de to Middelalderkirker. Da disse Bygninger naturligvis har gjort det forventede Indtryk på Befolkningen på *Holmsland*, har man syntes, det var praktisk at opnævne de to Kirkers Sogneområde efter Kirkernes Alder, og Kirken i *Kirkeby*, der sikkert er den yngste af *Holmslands* to Kirker, har så fået Benævnelsen *Ny Kirke*, og Kirken ved *Stranden*: *Gammel Kirke*. — Kirken i *Ringkøbing* er yngre end *Holmslands* Kirker, medens Kirken i *Rindum* er ældre end *Købstadens Kirke*, hvad kun var at vente, når det vides, at *Ringkøbing* er en *Aflæggerby* fra *Rindum*. Midt imellem de to gamle Kirker: den i *Rindum* og den mellem *Von Å* og *Bollerup Gårde*, blev i Middelalderens Slutning opført den Kirke, ind-

viet til Sct. Jørgen, der skulde blive Rennumkøping — Folkenes Gudshus. Man fik herved føjet en ny Kirkebygning til den Række af Kirker, der kranser Ringkøbing Fjords Østkyst. (Nr. Bork, Lønborg, Stavning, Velling, Rindum, Ringkøbing, Gammel og Ny Kirke). Gammel Sogns Navn ved Ringkøbing tør man altsaa — efter det ovenfor fremsatte — ikke tolke i Forbindelse med Nabokøbstaden, men i Allusion til Ny Sogn i Vest. Navnet fungerer derfor ikke direkte som et Sidestykke til Gammel ved Køge, Haderslev og Grenå.

4. Grove gamle Kirke.

I Værket: »Ribe Oldemoder«, en Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol, nedskrevet 1220—1518, udgivet 1869 af Dr. *Oluf Nielsen*, findes en Fortegnelse over Stiftets Kirker, der iflg. *P. Severinssens* Undersøgelser kån tidsfæstes til o. 1325. I denne Kirkeliste omtales flere øde, nedlagte Kirker. Blandt disse nævnes *Grove Kirke*, som *Oluf Nielsen* mente fandtes i Byen Grove i Brøndum Sogn (Salling). Denne Henlæggelse af Grove øde Kirke til Hindborg Herred i Salling er ikke rigtig, hvad *Evald Tang Kristensen* nogle År senere påviste. På en af sine mange Indsamlingsrejser kom han 10. Marts 1875 til *Grove i Ginding Herred*, bl. a. for at få opklaret Stedet for den nedlagte Grove Kirke, som *J. Kinck* ligeledes havde en forkert Oplysning om (i sit Værk: *Ribe Bys Historie I*, 1869, S. 104). *E. Tang Kristensen* fortæller i »Minder og Oplevelser« II (1924), 180—81 om sit Ophold i Grove i Marts 1875 . . . »Jeg var jo henne at se Pladsen, hvor Grove Kirke skulde have staaet, og fik Folkene til at fortælle mig de Sagn, der gik

om den. Men det var kun lidt«. På Grundlag af Folkenes Meddelelser og ud fra Selvsyn af Lokalteterne, skrev Tang Kristensen så en lille Artikel i Samlinger til jydsk Historie og Topografi VII (1879), 360. Denne Artikel udnyttede Oluf Nielsen i sin Bog om Hjern og Ginding Herreder (1895), 556, hvor han henlægger Grove gamle Kirke til Grove Sogn i Alhedegnene. Også i Traps Danmark (4. Udg. VIII, 189), følger man Tang Kristensen. Heri meddeles således, at sandsynligvis o. 600 m Vest for den nuværende Grove Kirke på et Sted, som kaldes »Kirkehøj«, har der stået en Kirke, der nævnes som Øde ca. 1340 (bør være ca. 1325). Der er ikke fundet Rester af den (Kvadere er måske brugte i Haderup Kirkes søndre Udbygning), men mange Spor af tidligere Opdyrking og Gårde viser, at det gamle Grove Sogn har været langt mere bebygget end nu. — Vore middelalderlige Ødekirker er et interessant Problem, som Historikere og Arkæologer har beskæftiget sig slet ikke så lidt med. Det er for disse bl. a. af ikke ringe Betydning at kunne erholde rigtige Oplysninger om disses Beliggenhed. Det var derfor godt, E. Tang Kristensen kom til Grove i 1875.

5. Alterbilledet i No Kirke.

No Kirke i Hing Herred blev opført 1877 og indviet 1878. Dens Altertavle er i Renæssancestil og har oprindelig tilhørt Ringkøbing Kirke. Alterbilledet, der forestiller Kristus på Korset, omtales i Traps Danmarks 4. Udg., VIII Bd. (1928), 276 som malet af C. Hansen. Denne Oplysning er ikke ganske rigtig, idet Maleriet er udført af Kunstmaleren *Jens Hansen Aarslev* (1847—1928), der, imens han gik på Kunstakademiet,

fik Arbejdet overladt til Udførelse. Den begavede Maler fik 200 Kr. i Honorar for at male No Alterbillede, som han i Juli 1878 sendte til No, hvorfra Sognepræsten J. C. H. Molbech (til Hee No 1868—95) i et Brev af 15. Juli 1878 til Kunstneren skriver, at Billedet »tiltaler mig mere, jo oftere jeg ser det, skjøndt jeg strax havde et Par Indvendinger at gjøre, idet Hovedet [paa den korsfæstede] forekom mig vel lille i Forhold til Kroppen og Glorien ikke ganske svarede til det af mig udtalte Ønske. Det er mit Haab, at det ogsaa vil tiltale Menigheden, naar det med det første bliver anbragt paa Alteret, hvilket endnu ikke er sket paa Grund af nødvendige Forberedelser . . . hvorfor har De ikke mærket Billedet med Deres Navn?« — Til Pastor Molbechs sidste Bemærkning skal oplyses, at Hansen Aarslev ikke nær altid signerede sine Arbejder. Pastor Molbechs Håb om, at Menigheden måtte føle sig tiltalt af Altertavlen, er smukt gået i Opfyldelse. I 1939 sagde flere Kirkegængere på Forespørgsel efter Gudstjenesten 2. Pinsedag: »Vi har altid været så glade ved dette Billede«. Og det har Menigheden også Grund til at være. Det er en betydelig Kunstner, der har malet Kristus på Korset. Legemets Form er sjælden smuk og harmonisk. Hænder og Fødder er meget skønt formede. Iagttagelsesværdige er også de slappe Muskler i Halsen samt Lændeklædet. Farvevirkningen er meget tiltalende, ikke mindst har Kristi Legeme en betagende Lød. I Baggrunden af Billedet ser man Jerusalem. Rammen om det monumentale Kristusbillede er ganske enkel og er derved med til at fremhæve den betydelige Virkning, Maleriet gør på Betragteren af det. Om Kunstneren Jens Hansen Aarslev udsendtes en Bog 1942 af August F. Schmidt og Sigurd Swane.

6. Tørring Landsbylov.

I Årene 1762–1774 var *Marcus Clausen Borgen* Præst for *Tørring* og *Heldum* Menigheder i Skodborg Herred. Han var meget interesseret i Bøndernes Forhold, og det har uden Tvivl været ham en Glæde at være delagtig i Udformningen af den Landsbylov – en såkaldt Vide og Vedtægt – der 1766 blev udstedt, og som Sognets Beboere havde at rette sig efter. Den angik fortrinsvis det fælles Fiskeri, som Sognets Indbyggere kunde drage Nytte af. Vedtægten består af 10 Paragraffer og er underskrevet af Sognemændene. Samme År fik *Hygum* Sogn (Vandfuld H.) også en Landsbylov. Begge Love blev udstedt af Herskabet på Rysensten. De er udgivne ved *Poul Bjerge* og *Thyge J. Söegaard* i Samlingen: Danske Vider og Vedtægter II (1910), 492–502. *Marcus Borgen* havde inden han kom til *Tørring-Heldum* været residerende Kapellan for *Ringkøbing* og *Rindum* (1755–62), og fra 1774 til sin Død 1790 var han Præst for *Ny* og *Gammel* Sogn på *Holmsland*. Her foretoges i hans Præstetid adskillige Forandringer i de gamle Landboforhold. 1780 fandt Udskiftningen Sted. De forskellige Love og Forordninger, vi nu kender fra *Holmsland* fra Borgens Tid (se *Hardsyssels* Årbog 1933, 109 ff.), har han underskrevet flere af. Her, som i *Tørring* og *Heldum*, har han med Fremsyn arbejdet til Gavn for Bondestanden. Han var således en ivrig Fortaler for Landsbyfællesskabets Afskaffelse. Fra sin Kapellantid har han uden Tvivl været kendt med *Ringkøbings* Marklove og Videbreve, af hvilke der ikke kendes mindre end fire, fra 1611, 1698, 1725 og 1791 (se *Ringkjøbing Amts Dagblad* 29. Septbr. 1945). Om *Marcus Borgen* er der skrevet udførligt i *Jyske Samlinger* 5 Rk. II (1935), 131–138 og i *Ringkjøbing*

Amts Dagblad 30. Juni 1942. Disse Steder er der dog intet oplyst om Fremkomsten af Tørring Landsbylov af 1766. Derfor fremkommer nærværende Supplement til Borgens Levned her.

7. En løjerlig Fisk.

1604—1641 var *Christen Christensen Ferring* (en Bondesøn fra *Ferring* ved Lemvig) Præst i *Mejrup* ved Holstebro. Han var efter Tidens Forhold en lærd Mand; han tilhører Det lærde Tidsrum i vor Litteratur, og flere Skrifter udgik da også fra hans Studerekammer. De har alle tidshistorisk Interesse og giver et ret anskueligt Indtryk af den Måde, hvorpå en luthersk Præst med Lyst til skriftlig Gerning arbejdede i de første tre—fire Årtier af det 17. Århundrede. Deres Tankeindhold og Betragtninger har givetvis ingen Betydning for Nutidsmennesker, men det kan for de kulturhistorisk interesserede dog nok lønne sig at dvæle lidt ved hans Forfatterskab, hvis mest kuriøse Ting er nogle Oplysninger om en *Fisk med Bogstaver på Siderne*. De findes i hans Bog: »Skriffuerkonst eller en liden Tractat om den edele oc hederlige Skriffuerkonstis høye Berømmelse oc Roesz oc om hendis rette Brug oc Vanbrug« (København 1627 og 1726). Heri fortæller han Side 60 om en særegen *Sild* med Indskrift på Siderne: »Gud har givet sin Vrede tilkiende med nogle underlige og ukjendte Bogstaver, som han har skrevet paa begge Sider af en Sild, som blev fangen i *Ottesund* i Jylland Anno 1614, 4. April, hvilken strax blev ført til Lensmanden *Peder Gyldenstiern*, som den strax lod afmale og mange tilskikke. Iligemaade haver jeg ogsaa havd i hænde og seet med mange flere got Folk en anden Sild fangen udi forskrevne *Ottesund* 1618, 18. Januarii, paa hvis

høyre Side stod denne røde bogstav eller tegn XΛsV og paa den venstre Side ɔWα. Han mener at sligt betyder, at Fiskeriet der skulde blive øde, — »som ogsaa paa det meste sket er«^{*)}). Herved sigter Forfatteren til Følgerne af Havets Gennembrud ved Harboøre i Vinteren 1623—24. Da Ferring betragter Sildene som Forvarsler for ondt, er det rimeligt, han sammenligner deres Indskrifter med det gammeltestamentlige *mene mene tekel ufarsin*, der bebudede Belasars og hans Riges Undergang. I »Skriffuerkonst« er de ejendommelige Sild afbildede. Ved at omtale deres »Indskrift« berører Ferring et Spørgsmål, der gennem lange Tider havde sysselsat de lærde og Adelen; thi i Tillæget til A. S. Vedels Ligprædiken over Kong Frederik 2. (1588) hedder det i Kronologien under 1587: »En Sild met selsaame Bogstaffue paa bleff tagen i Norge, oc førd til Kongelig Maiestæt«. Der blev i Tiden derefter skrevet adskillige lærde og folkelige Ting om denne Sild, der vel er Skyld i, at Snakken igen kom til at blomstre frodig, da man i 1614 og 1618 i Oddesund fangede Sild med Tegn på Siderne. Man modtager af Ferrings Omtale af Sildene et levende Indtryk af gamle Tidens Forestillinger om Skabninger, der i Udseende afveg fra det

*) Jfr. Suhms Samlinger til den Danske Historie I, 2. Hefte (1780), 96. Oluf Nielsen: Skodborg og Vandfuld Herreder (1894), 154. Hugo Matthiessen: Limfjorden (1936), 156. N. M. Petersen: Den danske Litteraturs Historie III (1868), 305, 386. Smlgn. smst. III, 123—24, 442. Rs. Nyerup og J. E. Kraft: Almindeligt Litteraturlexikon (1820), 165. J. J. S. Steenstrup i Dansk Maa- nedsskrift 1855, 63 ff. H. Ehrencon-Müller: Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814, Bind III (1926), 38. Hardsyssels Aarvog 1918, 85, 113. Wibergs Præstehistorie II, 397. Biografisk Lexikon V (1891), 129. Oluf Nielsen: Hjerm og Ginding Herreder (1895), 225—26.

sædvanlige. På de omtalte Sild har der vel været noget forkert i Skindets Farve og Tykkelse, og dette har så givet Anledning til Forklaringer og Udlægninger som de ovenfor anførte.

8. Trøstrup og Pastor C. Knudsen.

Medens *J. Trøstrup* var Lærer i *Torsted* (1862–92), var i Tiden 1877–83 *Chr. P. Th. Knudsen* Præst sammesteds. Disse to Mænd kunde i ingen Henseender harmonere med hinanden, hvad man får fuldgod Besked om i Pastor Knudsens særegne Erindringsbog, der bærer den velvalgte Titel »Klaps«. Den udkom i 1911 og blev senere jævnlig forsynet med Småtillæg, der kunde anbringes på de rigtige Steder rundt om i den omfangsrige Bog. Af »Klaps« erfares det, at Knudsen var yderst konservativ, han var en gammel Spotter, Kyniker og Kværlant og stolt af sin gammelklassiske Dannelse. Han holdt på, at de alfabetiske Lande er de lykkeligste. Den grundtvigske Bevægelse hadede han, han skælder ud, gør Nar, håner og vrisser til alle Sider, så man vil forstå, det er en særdeles morsom Bog, den gamle, noget ondskabsfulde Mand har overgivet til Læseverdenen. Til Side 68 i »Klaps« har han en længere Tilføjelse, hvori der findes en Del Oplysninger om Lærer Trøstrup, Manden, der skabte Herning Museum. Disse Oplysninger, hvis Enkeltheder måske kan være sandfærdige nok, vidner imidlertid stærkt om, at Knudsen slet ikke forstod at vurdere en så egenartet Personlighed som Trøstrup, om hvem Præsten slutter med at skrive: »Mage til uappetitlig, sjusket Person er ikke før eller siden forekommet i min Praksis. Han var Fjende af sine egne, hurtigt skiftende Præster, ikke af andre, dem smidskede han for, Trællesjæl, som han var,

Træl forinden, Træl foruden«. Pastor Knudsen er end ikke klogere end at have spydige Ord til overs om, at Trøstrup blev puttet i et Museum. Knudsen (død 1923) har derimod tilfulde karakteriseret sig selv i »Klaps«. Hans negative Indstilling og sikkert helt igennem negative Livsgerning er nu ganske glemt, medens Herning Museum stadig er et stolt Minde om Trøstrups Indsats, hvad man får fortrinlige Oplysninger om i *H. P. Hansens* udmærkede Bog: *Trøstrup fra Torsted* (1930), ligesom også *Alfred Kaae* i sit prægtige Værk: *Torsted* (1945), 298–305 har skrevet retsindigt og smukt om Trøstrup. Da begge de to Trøstrup-Forskere imidlertid ikke har kendt Pastor Knudsens »Klaps«, er der her gjort opmærksom på dette Værk, der, som man vil forstå, også indeholder lokalhistoriske Oplysninger fra Ringkøbing Amt. — Bemærkes bør det også, at under Sønderjydernes Besøg i Vestjylland 7.–10. Juni 1884 blev en af Gæsterne fra Landet Syd for Kongeåen indkvarteret hos Lærer Trøstrup. Her samledes derfor om Søndagen en Del Folk, der på bedste Måde søgte at underholde den enlige Gæst. I Torsted Skolestue, der var pyntet med Grønt og Flag, blev der læst og sunget. Efter at man havde taget Trøstrups Samlinger af naturhistoriske og arkæologiske Ting i Øjesyn, foretog man en Vandring ud i Heden, der på denne Egn jo er særlig ejendommelig. Man kan forstå, at der virkelig blev gjort noget ud af Gæsten fra Sønderjylland. Der kan læses om Sønderjydebesøget hos Trøstrup i *Karl Hedes* Bog: *Sønderjydernes Besøg i Vestjylland 1884* (1884), 120. Denne værdifulde nationalhistoriske Bog er et fortjenstfuldt lokalhistorisk Skrift. Det indeholder særlig mange Oplysninger fra Ringkøbing Amt.

Til Alfred Kaaes Skildring i Torstedbogen, 261–62, af den lærde Præst *Gert Howardy* kan føjes, at Ewald Tang Kristensen i sine *Minder og Oplevelser IV* (1928), 334, har nogle ret underholdende Bemærkninger om samme Mand. De er ganske lærerige at læse i Tilslutning til, hvad der ellers er fremkommet til Oplysning om denne højt begavede Præst, der vandt sig et videnskabeligt Navn som Kender af Assyrisk og Babylonisk.

Endvidere kan anføres, at Lærer Kaae Side 315 nævner, at *P. Kr. Madssen* var Omgangslærer 1867–69 i Sognet. Om denne Mand kan oplyses, at han, ligesom *Jens Kamp*, der var Omgangslærer i Torsted Sogn 1862–63, var Folkemindesamler. Madssen optegnede i *Torsted-Tiden* bl. a. jyske Ord, et Par Folkeeventyr, et Par Børnelege og en Del Folketro. Herom fortæller han i et Brev til Svend Grundtvig 24. Maj 1870. Arkivar *H. Ellekilde* har i 1917 udgivet en varmtfølt Bog om *P. K. Madssen*: »Breve fra en dansk Folkemindesamler«. Heri fortælles om den unge vestjydske Lærer, hvis tidlige Død var et betydeligt Tab for Folkemindesamlingen i vort Land.

9. Degnen i Sædding.

19. Juli–6. Aug. 1840 foretog *Søren Kierkegaard* en Rejse rundt i Jylland og drog da også på Pilgrimsfærd til sin Faders Hjemstavn i *Sædding*, Sydøst for Ringkøbing. I *Kierkegaards Lommebogsnotater* fra Turen til Slægtens gamle By læses følgende: »Degnen i *Sædding* holdt en meget seriøs Afskeds-Tale til mig, hvori han forsikrede mig, at han indsaæ af min Faders Gave, at han maatte være en Ven af Oplysning, og jeg kunde holde mig overbeviist om, at han skulde arbeide for den i *Sædding Sogn*«.

Om Besøget i *Sædding* fortæller Filosofen *Hans*

Brøchner i nogle Erindringer om S. Kierkegaard (trykt i Det nittende Aarhundrede 1877, I) følgende, som han angiver at have direkte fra Kierkegaards egen Mund:

»Han var i sin Faders Fødeby, for hvilken hans Fader havde stiftet et større Legat til en Skole, blev modtagen med stor Ærbødighed og især havde Skolelæreren paa Embedsvegne været stærkt i Aktivitet. »Jeg var virkelig bange for, at man skulde rejse Æresport for mig«, sagde S. K. Da han skulde rejse, kørte han forbi Skolen. Der stod Skolelæreren opstillet med alle Skolebørnene, der skulde afsynge en af Læreren forfattet Sang til S. K.s Ære. Læreren, der skulde lede Sangen, stod med en Afskrift i Haanden og vilde netop give Tegn til at begynde, da K.s Vogn holdt ved Siden af ham. S. K. bøjede sig, med sit venligste Smil ned imod Skolelæreren, tog Afskriften ud af Haanden paa ham, som for at læse den igenem, og gav med det samme Kusken et Vink om at køre til. Derved gik hele Arrangementet i Stykker. Degnen, der ikke kunde sit Digt udenad, kunde ikke sætte Sangen i Gang. Børnene stod tavse og forbavsede, og S. K. rullede hen ad Landevejen, nikkende og hilsende, og i sit Hjerte morende sig over Skolelæreren Skuffelse«.

Af den angivne Episode fra Sædding erfarer man lidt om Søren Kierkegaards Karakter. Han kunde være drilagtig og spydig. Man forstår egentlig ikke, han kunde nænne at optræde som han gjorde over for Skolelæreren ved sin Afrejse fra den By, der dog havde behandlet ham så vel. I den store Litteratur om Kirkegaard findes adskillige Oplysninger om hans Karakter og Levemåde. Mest lærerig i så Henseende er *Fr. Brandts* Bog: Søren Kierkegaard og Pengene (1935). Som i et Lynglimt ser man noget af

hans Karakter i Erindingen om ham fra Sædding *).

Den Degn, der her ved en Tilfældighed er kommet lidt med i Litteraturen om den store Tænker, ved vi nu ret god Besked om. Han hed *Jens Jensen Kierckebye* og var fra *Bøvl* i Sønder Omme Sogn (f. 1798). Han blev Seminarist 1818 (vist fra Borris), var Lærer i *Vonge* i Øster Nykirke Sogn 1826—1838. 1838—42 var han Lærer i *Sædding*, hvor han kom i Spektakel med Skolepatronen Jørgen Peder Kjærgaard. Derfor søgte den begavede Degn herfra, fik Embedet i *Grindsted*, hvor han var, til han 1856 tog sin Afsked med Pension. Dårligt Syn var Grunden til, at han så tidlig hørte op med sin Lærervirksomhed. Som Pensionist drev han lokalhistoriske Studier og fik offentliggjort ni Afhandlinger i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 1866—79. Han døde i *Store Andst* 26. Januar 1881. Om Lærer Kierckebye findes udførlige Oplysninger i den historiske Årbog: Fra Ribe Amt 1933, 256—277. Når der i det ovenstående særlig er dvælet ved Kierckebyes Oplevelse med Kierkegaard, er Årsagen hertil den, at der i det meget, der er skrevet om Kierkegaardslægten og dens Afstamning fra Sædding, intet nævneværdigt er skrevet om Filosoffens Opførsel, da han forlod sin Slægts Hjemby, således heller ikke i Pastor *Thorkild Andersens* Afhandling: Kierkegaardslægten og Sædding (Hardsyssels Aarbog 1933, 26—40). Men det er dog nok værd at høre Søren Kierkegaards egne Meddelelser om Sæddingbesøget, ikke alene til Lommebogen, men også til Hans Brøchner. Og herom er det, vi har fået Besked i ovennævnte Linjer, der fortrinsvis er beregnede som værende af Værdi for Lokalhistorien.

*) Jfr. hermed Troels Lund: Bakkehus og Solbjerg III (1922), 252—55 samt Tidsskriftet Edda (Oslo) 1938, 394—98.

FJALDENES PIONERER

Træk af Nr. Ommes historie.

Af Esbern Jespersen.

DET gælder al historie, at den faktisk aldrig bliver færdig; der kan komme nye kendsgerninger for dagens lys; gamle hypoteser, som man anså for rigtige, kan vise sig at være helt uholdbare, og det historiske facit blive et helt andet, end man før regnede med.

De kilder, man må benytte, hvad enten de er skriftlige eller mundtlige, kan vise sig at være upålidelige; den menneskelige hukommelse er jo højst mangelfuld, og hvad man ikke kan huske, udfyldes af fantasien, bevidst eller ubevidst digtning, og endelig kan jo enhver sag, person eller begivenhed ses fra flere sider. Alt sådant kan ikke siges eller gentages, hver gang en fejlurdering er tænkelig. Men det må aldrig glemmes af historiske læsere eller fortællere. Endelig er de inderste motiver til al historie ukendt, fordi de findes dybt inde i mennesket, som man jo kun kan se til tænderne.

Ingen historiker og derfor heller ingen historie kan være aldeles objektiv. Enhver må se gennem sine egne briller.

Sagn og myter, just det stof som lettest kan leve og bevares i folkesindet, kan nok indeholde en kerne af sandhed, men uden pålidelig tids- og stedsfæstelse.

Der er altså mangler nok at forudsætte. Men alligevel taler vi om historiske kendsgerninger, og det kan vi også godt blive ved med.

En historisk kendsgerning er det i hvert fald, at Søren Poulsen og Dorthe Jacobsdatter 1848 tog bo i æ Fjald. Derom vidner både skriftlige og mundtlige kilder.

Men nu er Fjaldene jo en del af Nr. Omme sogn, og derfor først et par ord om dette sogn.

Nr. Omme sogns areal er 7527 ha. Der er enkelte sogne i Ringkøbing amt, som er større, men ingen i Ulfborg og Hind herreder. Hartkornet er ringe i forhold til sognets areal: 1688 121 tdr. og nu 116 tdr.

Folketallet var i 1801 232, i 1946 2225.

65 Oldtidshøje vidner om en ikke ringe Oldtidsbebyggelse. Men sogne som Idum, Vinding og Vind har dog haft langt flere høje, henholdsvis 300, 225 og 130. Det dyrkede areal 1682 var 886 tdr. land eller ca. 20 tdr. land pr. ejendom.

I Nr. Omme sogn forefandtes 1682, da landet opmålttes og sattes i hartkorn, 37 gårde og 6 huse med jord. De fleste var enestegårde, men nogle var også grupperet i småbyer, Kodal 5 gårde, Askov 8 gårde og to huse; måske også Lille Skraastrup med 3 gårde skal regnes for by. Dobbeltgårde var Sindkjær og Halkjær. Resten var enestegårdene: Nørregaard, Klidsbjerg, Grønbjerg, Praghus, St. Spaabæk, Præstegaarden, Kjærgaard, Stradsborg, Pøl, V. Lille Spaabæk, Ø. Lille Spaabæk, Knurrenborg, Overgaard, Overbyhus, Brunsgaard, Bjerg, Holmgaard, Kiedal, Omgaard, Klinkboel og St. Skraastrup.

I en skattemandtalsliste fra 1610 findes desuden gårdnavnene: Bruns Wigh, Moesgaard, Heszal, Fogel Sanngh.

Det beror på rene tilfældigheder, om man finder alle disse bebyggelsesnavne i ældre kilder, men man regner med, at de gårde og byer, som forfandtes 1682

af Christian den Femtes landmålere, er meget gamle, ja, har været til lige fra den grå oldtid.

Først efter bondereformerne og bøndernes overgang til selveje blev der mulighed for udparcellering og dermed for flere selvstændige hjem *).

Forud for udskiftningen fandt der en syns- og taksationsforretning sted. Resultatet blev nedskrevet i en protokol den 5. december 1799 og underskrevet foruden af taksationsmændne Christen Hansen og Albert Straasø i Vind af samtlige beboere. Man får et levende indtryk af, hvor nødvendigt det var, at hver stump jord havde navn. Mon disse navne huskes endnu. Det er en skam, at de helt skal gå i glemme.

Navnene på de mest fremtrædende terraiingenstande huskes bedst f. eks. høje og bjerge: Ørnhøj, Grønbjerg, Troldtoft Knap, Grinning Bakke, Kyndelhøj (95 m), Kildbjerg, Fjaldhøj og Wolhyw i sogneskillet til Vind. Men husker mon nogen Lowersten i Lowmose. Den var 3 alen over jorden og målte 12 alen i omkreds. En trold havde kastet den efter Brejning kirketårn. Jeg ved ikke, hvilken trold der har ladet den blive til vejmateriale.

Sagnet om Trolden har levet i folkemindet helt til vore dage. Han boede i Torsted Sande, fortæller Astrid Østergaard til Dansk Folkemindesamling **), mens hun var elev på Antvorskov højskole. Han så sig gal på Brejning kirke, der fik et tårn, medens Torsted ingen havde. Og så smed han stenen, som faldt i Langmose.

*) Nyoprettede husmandsbrug forefandtes under udskiftningen mange steder på hede og forte.

***) Dansk Folkemindesamling, der har ladet mig låne det lidet som fandtes af folkeminder fra Nr. Omme, takker jeg ærbødigst for hjælpen.

Navnet Lowmose må vel så være glemt. Om stenens videre skæbne fortæller hun dels, at den blev brugt til vejmateriale og dels, »at den sank dybere og dybere, saa der blev et stort hul efter den, hvori en kone druknede«. Iøvrigt var der en skat begravet der, og det passer nok, for det går på rim:

Syv skridt og fem trin
syd og vest for Langmosesten
der er der guld og ædelsten.

Helt vist er det måske ikke, at Lowersten og Langmosesten er den samme. Der kan jo godt have været flere store sten, ligesom der var flere trolde.

Maren Christensen (elev på Antvorskov) kendte i hvert fald også en trold, som boede i bakkerne mellem Nr. Omme og Brejning. Han skulle af visse årsager have den første brud, der kom til kirke sydfra. Men så snød man trolden, idet man byggede kirken i den sydligste del af sognet. Jeg kan nu ikke se rettere, end at trolden alligevel skulle have haft en brud fra Kvodal eller Sinkjær, men dem blev han nok også snydt fra.

En del andre optegnelser fra højskoleelever, således fra Maren Krog (Ryslinge), handler om varsler, som går i opfyldelse. At der gik varsler for Fjaldenes bebyggelse, kan man næsten sige sig selv; ellers kan det bevidnes af landpost Jacob Henrik Kæsel, hvis mor dels så lys på Fjalde bakke og dels hørte vognrummel og støj af arbejdere — der hvor mølle, mejeri, købmandshandel og smedie siden opførtes.

Før vi forlader sagnenes verden, må vi mindes en sagnkreds omkring en fordægtig person, der hed Gule Fanden. De sagn, som højskoleeleverne fortæller, således murer Mozart Mortensen (Galtrup), synes at stamme fra Thyregods bog af samme navn. Men også

Thyregod har jo kendt sagnet og digtet sin novelle derover. Hvor gammelt det er, ved jeg ikke, men allerede år 1799 kendte man stednavne som Fandens Slot og Fandens Huller. Navnegiveren er jo nok en kæltring i gule læderbukser.

Det interessanteste af alle sagn knytter sig til Fuglkjær Aa sønden for Præstbjerg.

I denne øde egn stod en mand og arbejdede. Så hørte han en stemme fra åen:

»Tiden er kommen, men manden er endnu ikke kommen«.

Lidt efter kom der en præst ridende. Manden ville standse ham, men det var for sent. Præsten red ud i åen og omkom. Åen havde fået sit offer.

Det ejendommelige ved dette sagn er, at det synes at referere sig til en virkelig begivenhed, idet en fornem præstemand, ledsaget af den Vinding præst hr. Ib, skal være omkommet der omkring år 1529; hvorefter Præstbjerg fik sit navn, og vadestedet blev kaldt Præstbjerg Vad.

Da stednavnet er ældre end 1529 kan den tragiske begivenhed dog ikke have forårsaget navnet.

Ligesom vi gennem Sagn og Myter får forbindelse med forfædrenes tro og tankegang, således får vi det også gennem en betragtning af Stednavnene. De er jo de ældste levende ord, som er os overleveret, og vi bør holde dem i hævd og ære, ikke glemme deres betydning, og for så vidt de er glemte, genopfriske dem for den unge slægt. Det er både synd og skam, at f. eks. gamle Marknavne, som de ældste iblandt os endnu kan mindes, helt skal gå i glemme under vore dages ringe sans for at bevare gamle slægtsgårde.

Hvad »æ Fjald« er, ved vi nok; det er »udyrrket

ødemark«. Det findes i Vinding som Fjald Mose, i Nr. Felding som Fjald Agre og mange andre steder.

Der kunne blive et kønt bål, når der gik ild i æ Fjald. Det skete bl. a. 1652, fortæller sognepræsten i Vinding hr. Hegelund. Det brændte fra Vorgod og indtil Terkels Bæk i samfulde 10 uger og kom af lynild.

Fjaldene var et eldorado for rakkere og skarnsfolk af Gule Fandens type. Værdiløst var det ikke. Der kunne bjærges »et stort stykke hø årlig« af de omliggende byer Omme, Brejning, Timmering og Vorgod. At man har kasseret det gode, gamle navn for det smukke Abildaa, må efter min mening beklages. Thi en rig og frodig bebyggelse, som bærer navnet æ Fjald eller på højdansk Fjaldene, er uden videre forklaring det bedst mulige vidnesbyrd om Nøjsomhed, Flid og Foretagsomhed; for uden disse egenskaber forvandles ikke ødemark til frodigt bondeland, et sogn i sognet.

Jeg kan vist få tid til at sige lidt om nogle andre stednavne i sognet. At selve sognets navn betyder »Hjemmet ved åen«, er vel nu de fleste klare over. Men sognets præst 1638 hr. Jens Lauridsen Handbjerg mente, at det betød »Omveje«, som den vandrede måtte gøre for at komme tørskoet eller helskindet gennem sognet med dets talrig vandløb, bjerge og sumpe.

Askov har næppe noget med skov at gøre efter som bynavnets sidste led i de ældste kilder kaldes hoved (1480 Asshoweth).

Gårdnavnet Pøhl er et godt eksempel på ukunstlet navnegivning. Det refererer sikkert til lav beliggenhed i eng, mose, søle, pøl.

At ommeboerne har ladet sig narre til at oversætte det gode, gamle Qvodal (udt. Kvorrel) til højdansk Kodal, er meget slem. Enhver kan høre på udtalen, og det kan ses af de gamle, skriftlige former (1610 Kuoddael), at det intet har med ko at gøre. Vi har et tilsvarende stednavn i Tønder amt (Kvov, T. 356), og betydningen er »bundløst sted, hængesæk«. Byen er opkaldt efter beliggenhed ved alle gamle bondehjemms oprindelige livskilde, vidtvoksende græsning ved vand.

Og Sinkjær, Spaabæk, Halkjær og Kjærgaard minder med deres navne om samme livskilde.

Et vældigt navnestof fandtes i syns- og taksationsforretningen af 5. dec. 1799:

Fuglkjær Eng, Tyrreskjær, Tranbjerg Mose, Neder Gren, Over Gren, Poul Vindgabs Knower Eng, Maurkrog, Pletter, Koeng, Bjørnkjær, Volbjerg Eng, Wildkild, Kløvsig, Gysing Agre, Sanning Eng, Esmos Eng, Gunnesbjerg Eng, Botved, Spongagre, Over Mad, Neder Mad, Wejl Eng, Maden, Gaasdal, Ruesig, Haareng, Dingelbjerg, Klisbjerg Eng, Hverrel. Den østre Fjald: Vildkilde, Dyrris Mad, Skiold Rund, Busk Fjald, Høj Fjald, Knot Eng, Søndre Fjald, Fredags Slet o. s. v.

Grimming (af subst. grimæ »mærke i træ« i betyd. grænsemærke. H. 727), Løyen Høj, Prag Mose, Knokken Bjerg, Soel Mose, Raahøj, Spanning Eng, Fejsø, Fandens Huller Flod, Galt Mose, Gildhøj, Grund Flod, Skaaepøt, Lindbjerg Dal, Ravnhøj Skalhøje, Skidden Sig, Pøel Haderup Agre, Dingellose, Haasbjerg, Fandens Slot Banke, Ugel Banke, Egebjerg, Blank Dam, Sval Flod, Troldtoft Knap, Skaarre Hede, Gaaring Bjerg, Wols Høj, Hosmose o. s. v. Og hertil kommer så en mængde navne på agre, der bærer ejernes navne.

De fleste af disse navne behøver faktisk lidt forklaring. Umiddelbart ses det vel nok, at en del er opkaldt efter mennesker og dyr: Poul Vindgal, Wolle, bjørn, ørn, ulv, trane, ravn, hors (Hos, Haas) og ko; andre er opkaldt efter planter: busk, eg, esk, lind, hvirrel; og atter andre bærer simpelthen forskellige navne for eng og mose: gren, plet, væld (wild), mad(e), sig, rund(e). Og så er der nogle navne, som aldeles ingen forklaring behøver: Blank Dam, Knold Eng, Fredags Slet m. fl. — Spongagre har navn efter spang »gangtræ«, Løyen Høj efter bevoksning og Haareng er vel det samme som enghoer, der simpelthen betyder hård eng, noget som er vanskeligt at slå, engbrinker; Skaaepøt og Skaarre hede er »noj sølle skidt, noj, der et' er noj ved«, har Anders Kjær forklaret mig. I Vind sogn findes et gårdnavn, Skaarmose.

Men hvad skal man stille op med Dingelbjerg, Botved, Grysning, Gaaring, Sanning, Spanning? Afvente stednavneudvalgets forklaring; det bliver en lang venten. Mon man tør gætte på, at Dingelbjerg er en galgehøj? Det ville stemme godt med egnens bondevid. Botveds sidste led er vel tved af oldn. þveita, som betyder »hugge, støde«, noget afhugget eller afskåret. Stednavneforskerne er helt uenige om, hvad det kan betyde i stednavne. Det nyeste resultat (Inkl. til Sønderjydske stednavne) er, at det betyder »rydning« i skov. Efterleddet i de nævnte ing-navne er måske eng.

Iøvrigt skal nævnes, at hr. Hans Mariager i 1683 troede af stednavnene at kunne påvise, at egnen oprindeligt var blevet koloniseret af tyskere. Dette er naturligvis forkert, men hvad skal man stille op med et engnavn i Vinding, Tumpel Huule, hvis ikke det kommer af tysk tümpel »pyt, pøl«? Og gårdnavne i

Nr. Omme som Prag, Stradsborg, Klink og Fogel Sanngh forklares lettest som tyske. Klink forekommer iøvrigt ofte i stednavne særlig i Ringkøbing amt og kan betyde »mellembalk i en mose« (S. 357). Postmester C. Klitgaard mener, at forleddet i navne som Sindal, Sinkjær o. a., er det samme som i synd^s (d. e. sind^s) flod og betyder »stor«. Stednavneudvalget har vist ikke udtalt sig.

Askov by blev allerede udskiftet 1796, og 1801 den 13. august og følgende dage foretoges udskiftningen af Nr. Omme sogns markjorder. I denne lange udskiftningsforretning skal vi ikke her fordybe os, blot bemærke, at da man var færdig med de dyrkede agres fordeling og skulle til Hede og Forte, skulle bønderne opgive deres hartkorn, efter hvilket fordelingen skulle finde sted, og det kunne de ikke, hvorfor mødet udsattes til en senere dag. Det blev en lang udsættelse, thi først den 1. april 1829 fandt mødet og udskiftningen sted.

Men 21 mænd fik parceller i æ Fjald og Aa Enge østen derfor. 1829 fik de samme mænd eller deres efterfølgere i gårdene forlods et stykke hede, kaldet Fortog, i forbindelse med deres enge. Vejene derud skulle gå, som de havde gået fra arilds tid.

Og hvem fik så Fjaldene og Aa Enge? Det var for det første de 5 Kvodalmænd: Christen Henriksen, Chr. Frandsen, Hans Kousgaard, Mads Andersen og Niels Klemmensen; dernæst Hans Lauridsen Smed i Kvodalhus, endvidere de to Sinkjærmænd Jens Thomsen og Peder Ditlevsen, så Jens Caspersen i Grønbjerg, Jens Jensen i Klisbjerg, Laurits Mortensen i Kiedal, hr. pastor Bang i Præstegaarden, Ole Christensen i Lille Spaabæk, Peder Jensen i Pøhl, der fik Sønder Fjald, Christen Lanbertsen i Søjborg.

Fra Askov: Niels Køl, Niels Mittelby, Lars Køl, Moust Askov og Anders Knorborg.

»Hede« er et nyt navn for gården Stradsborg, som ikke hører til Fjaldene, så det var med urette man drillede Jens Hede med, at han boede i Fjaldene, Nr. Omme sogns Sibirien.

Det første ægtepar, som bosatte sig i æ Fjald, var Søren Poulsen og hans kone Dorthe Jacobsdatter. Det skete 1848.

Hvem var dette par?

De var begge fødte i Vind sogn, Dorthe som datter af husmand og smed Jacob Pedersen og hustru Inger Lauritsdatter, som siden 1816 havde boet i Viholm på Vindby hede. Begge var kommet til sognet fra Idum; en søn af ægteparret hed Peder, senere kendt som Peder Kjær, gift med Else Kjær og ejer af Blaa-kjær, Anders Kjærs far.

Dorthe kom til verden den 23. november 1818.

Søren blev født 1824 som søn af gårdejer Poul Mathiasen og hustru Marie Cathrine Pedersdatter i Søndergaard i Vind. Hustruen Marie Cathrine var fra Nørre Lund i Vinding, hvis slægt havde boet i dette sogn i umindelige tider. Mathias-slægten, der var kommet fra Sunds, blev meget talrig, men synes at være gået i armod.

1847 blev Søren Poulsen og Dorthe gift i Vind kirke, begge forældrene var forlovere, og Poul Mathiasen boede i en mindre ejendom i Vindby, Vildkilde.

Det nygifte par tjente i Pøhl i Nr. Omme. Og som indsidder og tjenestekarl betegnes han 1. juni 1848,

da deres førstefødte, Poul, senere kendt som Poul Budal, kom til verden. Blandt fadderne var gårdmændene Poul Mathiasen og Mathias Mathiasen, begge fra Vind sogn.

Samme sommer må Poul og Dorthé så have taget bopæl som de første kolonister i æ Fjald, hvor de havde bygget sig et hus, hvorom vi senere skal høre.

Den 19. august 1850 kom den næste søn til verden og fik i dåben navnet Peder Pøhl Sørensen. Faderen kaldes nu husfæster og soldat. Gudmoderen var konen Johanne Christensdatter, de øvrige faddere gårdmand Peder Pøhl, som altså blev kaldt op, samt gårdmand Laurits Qwodahl og pigen Anne Cecilie Poulsdatter, altså konens søster.

Den 19. september 1852 fik Søren og Dorthé en tredje søn, som kom til at hedde Jacob efter morfaderen; det må jo nok betyde noget, at Peder Pøhl skulle nævnes op før Jacob Viholm. Gudmoderen var Sørens søster Johanne Poulsdatter, som året forud var blevet gift med Ole Nielsen og husmoder i Vildkilde; de andre faddere var Dorthés søster Else Jacobsdatter, der 1841 var blevet gift med Mourits Mouritsen i Nygaard i Nr. Omme, samt gårdmændene Peder Pøhl og Niels Olesen.

Jacob rejste til New Zealand. Man hørte fra ham i den første tid derefter. — En dag så man et billede af ham — Dorthé Klejnstrup husker ikke, om det var i is eller dug. — Siden hørte man ikke fra ham, man regnede med, at han var død.

Den 22. december 1854 fødtes Marinus Christen Sørensen. Faddere var gårdmand Niels Olesen og hans kone, som nu er ejere af Halkjær i Nr. Omme, endvidere pigen Anne Poulsdatter og gårdmand Christen N. Sinkjær. Marinus kom til Barde.

Men Søren og Dorthe blev ikke ved med at være ene i Fjaldene.

Den 1. september 1856 boede husmand Peder Chr. Pedersen med sin 21-årige kone, Karoline Lund, i Fjaldene; de fik en datter døbt Kathrine Pedersen. Alle fadderne var fra Aulum, naturligvis familien, som



Kodalsighus i Fjaldene.

Kr. Toft Jensen og Ane Jensen, Janus Jensen, Ørnvej.

det fremgår af navnene: Ane Kathrine Christensdatter, som bar og blev nævnt op, pigen Ane Pedersdatter, gårdmand Peder Pedersen, Ljørring, og ungkarl Anders Pedersen.

1857 træffer vi en tredje familie i Fjaldene. Det var husmand Erik Jepsen og hustru Maren Nielsdatter, der var 39 år gammel. De boede i Kodalsig eller Fjaldene og fik den 18. februar tvillinger: Else Eriksen og Jebine Kirstine Petra Eriksen.

Den 27. september 1858 blev Niels Christensen født

som søn af husmand Christen Nielsen Tjagvad og hustru Mariane Jensdatter. Da parret 1860 får en pige døbt Else Marie Christensen, træffer vi blandt fadderne Sidsel Mortensen, der betegnes som kone i Fjaldene, altså en 5. familie.

Den 30. oktober 1859 har en sjette familie ærinde til præst og degn; det er Peder Jensen Nederbjerg og hans kone Karen Marie Pedersen. De fik en søn døbt Peder Pedersen.

1861 bor husmand Christen Bertelsen med sin 42-årige kone Maren Kirstine Nielsen i Fjaldene og får en datter døbt Ane Katrine Christensen.

Den ottende familie, kirkebogens fødselsliste ved at melde om, er husmand Jacob Heinrich Kæseler med hustruen Margrethe Elisabeth Johanne f. Reefe. — Det er nu helt unødvendigt at søge bort fra Fjaldene efter faddere til Ane Margrethe Kæseler, som fødtes den 1. august 1861. De var alle fra Fjaldene: Pigen Ane Magdalene Kristine Kæseler, huskone Sidsel Sørensen, altså en 9. kone, husmand Søren Poulsen, vor gamle bekendt, samt ungarl Johann Heinrich Kæseler.

Hvor Jacob Heinrich Kæseler var kommet fra, får man af kirkebogen besked om, da i 1864 hans 19-årige datter Dorteia Magdalene Vilhelmine Kæseler døde; det hedder at hun er født i Heiligehafen, altså i Tyskland.

Der er nu så mange mennesker i Fjaldene, at det bliver svært at holde rede på dem. Den 9. maj 1865 fødes Christen Tjagvad Lauridsen, som søn af hus-

mand Laurids Sørensen og hustru Else Marie Lauridsen, som er 35 år. Fadderne var alle fra Fjaldene: Enkekone Mariane Jensen, pigen Mette Marie Kristensen, huskone Bennedsen og husmændene Niels Kristensen og Mogens Andersen.

Samme år har husmand Niels Nielsen og hustru Petrine Jensen barnedåb, en søn blev kaldt Jens Nielsen.

Og Thomas Christensen blev født den 6. oktober 1865 som søn af Christen Thomsen og hans 38-årige hustru Sidsel Mortensen.

Ligeledes i oktober 1865 fødes Anders Peder Jensen som søn af husmand Jens Christian Julsgaard Olesen og hans 33-årige hustru Karen Kirstine Hyldgaard. Blandt fadderne nævnes en os hidtil ukendt husmand i Fjaldene nemlig Kristoffer Kristensen; gudmoderen, vel sagtens konens søster, var pigen Kirstine Reme Hyldgaard fra Sinding, hvorfra familien så vel stammer. Ungkarl Johan Kæseler var også blandt fadderne.

1866 bor husmand Hans Kristian Pedersen med sin 38-årige hustru i Fjaldene.

1867 husfæster Jens Kristensen med sin 34-årige hustru Ane Kirstine Nielsen.

Den 9. august 1867 bragte husmand Niels Rasmussens kone Bodil Marie Andersen tvillinger til verden; den ene dør snart efter fødslen, den anden døbes Jens Kristian Rasmussen.

Og 1868 fødes Marinus Mathiasen som søn af Niels Mathiasen og hustru Ane Kirstine Andersen.

Andre oplysninger fra kirkebogens fødselsliste:

1862 fødes Karen Christensen som datter af Christen Thomsen og Sidsel Mortensdatter.

1863 fødes Kirstine Kristensen som datter af Christen Nielsen og Mariane Jensen.

1863 fødes Margrethe Hyldgaard Jensen som datter af Jens Chr. Julsgaard Olesen og hustru Karen Kristine Hyldgaard, som nu er 31 år gammel.

1866 fødes Maren Kristensen som datter af Jens Kristensen og Ane Kirstine Nielsen.

1868. Oline Jensen, datter af J. Kr. Julsgaard.

1870. Jensine Pedersen, datter af Hans Kristian Pedersen og hustru Mariane Jensen.

1870. Ane Katrine Madsen, datter af Mads Madsen og Mette Margrethe Thomsen.

1871. Maren Kornborg Mathiasen, datter af Niels Mathiasen og hustru Ane Kirstine Andersen.

1872. Margrethe Hyldgaard Jensen, datter af Jens Chr. Julsgaard.

1882 bor husmand Ernst Kristian Kæselér i Fjaldene; han får en 7-8 måneder gammel søn Hans Moesgaard Kæselér begravet.

Oplysningerne i kontraministerialbogen er givet af degnene Erik Christian Pedersen (1833—54), Jens Jepsen (1855—59) og Ove Pedersen Falkesgaard (1859—94) af hvilke den sidste især leverede et meget smukt arbejde. 1887 fik Fjaldene biskole i lejet lokale, hedder det i Ejnar Poulsens Degnehistorie, og 1914 oprettedes et enelærerembede med Valdemar Falk Lauridsen som lærer; han efterfulgtes 1923 af Peder Pedersen; efter ham fulgte lærer Albertsen, som er der nu og er en ætling af den før nævnte Albert Straasø, som 1799 vurderede Nr. Ommes jorder.

Imidlertid siger Peder Pøhl, at der allerede 1869 blev

givet undervisning i Fjaldene, idet Niels Mathiasen stillede sig selv og en stue med lærstampet gulv til rådighed. Sidén underviste biskolelærere i hans stue, og Niels modtog lidt vederlag. Da han så solgte sit sted til Laurits Ibsen, ville denne have 50 kr. i leje, men Kr. Kæseler ville nøjes med 45, hvorfor sognerådet besluttede at flytte skoleholderiet hen til Kæseler.

Mine tilhørere har vel sagtens ganske opgivet at holde rede på Fjaldenes beboere. Men lad os til sidst holde os til, hvad folk endnu kan huske.

Dorthea Klejnstrup, Søren Fjalds sønnedatter, mener, at der o. 1890 boede 19 familier i Fjaldene: I Øster Gejlbjerg hendes far Ingerinus og i Vester Gejlbjerg Niels Ahle. De andre mænd var: Marinus Lauritsen, Niels Jensen, Knud Nikolajsen, Laust Ibsen, Niels Skautrup i et gammelt hus med skæve mure, Janus Toft, Theodor Kæseler, Kristian Kæseler, Johann Kæseler, Raahede, N. Chr. Rytter, Kristian Stamp, Kræ Stamp i et hus af ler med tørv forneden op til vinduerne, Anders Aabjerg, Niels Mikkeltborg, Andreas Toft og Karl Skrædder.

Mellem de mænd, Dorthea Klejnstrup husker, savner man Jens Mikkelsen *). Han var født i Nr. Omme, blev smed i Agerfeld og købte ca. 1888 en parcel i æ Fjald fra Sandgaard i Askov og en parcel fra Gammeljord. Han flyttede derned med 150 kr., byggede et enlænget hus, smedede om natten og pløjede om dagen med en ko og en stud. Hver aften tog han plovskæren med sig hjem for at skærpe den, da forspandet ellers ikke kunne trække den gennem vidje og porris. Konen hjalp trofast sin mand med det hårde arbejde både i marken og i smedien.

*) Også andre fra Nr. Fjald er glemt.

På ejendommen, kaldet Aaglimt, som nu ejes af sønnen Karl Mikkelsen, holdes der nu en halv snes køer og opdræt.

Afvanding og mergling (1926) har gjort underværker.



Peder Pøhl.
Fot. Tage Lier Hansen,
Herning.

Om en anden gårds udvikling fra næsten ingenting kan de oplysninger, jeg har fået om Meldgaard, tjene. Da Mikkel Rytter (Nielsen) fik den af sin fader N. C. Rytter, var den et gammelt kroghus med to køer og et par kalve. Nu har han afhændet den til Peder Vindelboe, som har videresolgt den til C. Nielsen for 120,000 kr. Det er en fuldt moderne gård og en købesætning på ca. 20 køer. Årets mælkeleverance til Abildaa mejeri har været 132,088 pd.

Og lad os så til sidst lade den snart 100-årige Peder Pøhl have ordet. Han fortæller:

Mit barndomshjem i æ Fjald var på 6 fag og 8 alen vid. Der var kun een stue, resten af huset var udnyttet til forstue, køkken med åbent ildsted og kostald.

Endnu før huset var færdigt, blev Søren Fjald indkaldt til krigstjenesten i Treaarskrigen. Man havde en ko, og med den æltede Dorthé ler til væggene. Huset fik skrå gavle og tækkedes med lyng.

I stuen anbragtes en dragkiste og en almindelig kiste med buet låg. Moderens vævestol med trendeværk tog en stor del af pladsen, men var stillet således i forhold til bordet, at dens bænk også kunne tjene som bænk for bordet. Der var to indemurede alkovesenge, hvoraf der dog foreløbig kun var brug for den ene. Men Søren ventede — og med rette — at familien efterhånden kunne vokse sig til husets bohøve. Hans efterkommere blev meget talrige.

Huset lignede grangivelig en lyngstak. Udenfor var der god plads til børnene, som for så vidt de ikke var ude at tjene, gjorde sig nyttige med at plukke lyng og revlingeris. Lyngen bandtes i trave og solgtes til bagerne i Ringkøbing eller Holstebro. Revlingerisene snoedes til reb og sime eller bandtes i limer, tyttebærheden gav gode indtægter, ligeledes fåreholdet, og så brugte man meget at dyrke gjer (spergel) på afsveden hedejord.

Peder Pøhls oplysninger om de første beboere stemmer nøje med kirkebogens data. Peder var 5 år, da de første naboer indfandt sig: En mand ved navn Peder Pedersen købte fra Kvodal en stor parcel, som han delte i tre. Den største fik sønnen P. Chr. Pedersen, den anden blev bebygget af Jens Tiphede, den tredje af tyskeren Kæseler, fra hvem alle vore Kæseler stam-

mer. Det femte hjem i Fjaldene var Aabjerg, oprettet af vindingboen Kræ Tjagvad, som siden blev skudt i krigen 1864. Hans enke, Mariane, giftede sig igen, men også hendes anden mand blev revet bort på en tragisk måde, idet en mergelgrav skød sammen om ham. Siden blev hun gift med Søren Fjald.

Den lille Peder Pøhl gik og beundrede al den luksus, som kom for dagen, efterhånden som de nye hjem rejstes. P. Chr. Pedersens hus fik vægge af brændte sten, og den faste bænk inde i stuen prydedes med billedskærerarbejde. Peder reddede sig et par småpinde og tog dem med sig hjem, de var så pæne; men han måtte med sorg bære dem tilbage igen; for den slags var at stjæle, sagde mor Dorthe.

At fortælle Søren Fjalds historie vil føre for vidt, vi noterer blot, at der var livskraft i manden, han døde først 1915 91 år gammel, så den smule brændevin han fik, ca. 1 pot om dagen, har nok ikke skadet ham.

Peder Pøhl blev murer, tømrer, snedker og spillemand. Han bosatte sig i Feldborg og oplevede grumme meget i sit lange liv. Han har opført Hodsager kirke og været i Norge for at bygge teglovne. Med sin musik har han glædet utallige mennesker, men nu kan han ikke rigtig høre tonerne mere, og han ser ikke godt på korte afstande.

Hjemmenes repræsentanter har altid været mændene, og derfor er i disse mindeord over hedens pionerer nævnt flere mænd end kvinder. Men kvindernes bidrag til hjemmenes opretholdelse står rigeligt mål med deres partners. Lad os da til slut mindes Dorthe. Der var vækkelse i hendes barndomshjem Viholm i Vind 1848, da ånden fløj lavt over sletten. Her smedede man våben til Slavekrigen, mens Frihedskæmpere holdt vagt på bavnehøjene, rede til at sætte luntten til, når

Rendsborg-slaverne kom. Dorthe blev en god mor for sine børn, og hendes trofaste arbejde ved spinderok og vævestol bidrog væsentlig til konsolidering af hjemmets økonomi. Hvor meget hun kunne væve, ved



Søren Fjald.

jeg ikke, men 18 alen lat kunne Else Katrine Fryden- dal væve på en dag. Det gik lettere for børnene at synge: Så væver vi vadmæl.

Dorthe blev imidlertid sine sidste leveår en gigt- plaget stakkel og døde allerede 1884 63 år gam- mel.

Alle de andre kvinder i Fjaldene kan vi mindes med Aakjærs ord:

Og kvinden ved hans side fik også tit at vide,
 hvor solens brand kan svide en gammel, kroget ryg.
 Man hører hakkers klingen, men knurren hører ingen,
 de enes godt om tingen: Endnu et bette nyk.

Den 3. december 1948 lod Abildaa Andelsmejeri afholde jubilæumsfest i forsamlingshuset, hvor ca. 200 mennesker påhørte ovenstående foredrag efter en gevaldig festmiddag. Den snart 100-årige Peder Pøhl var naturligvis en selvskreven æresgæst, og den fine, lille herres nærværelse gav jubilæet mere charme og eventyrglans end den mest utrolige solstrålefortælling.

Det var klart nok, at Fjaldenes saga som »udyret ødemark« var ude.

Hvor vi var samlede, lød i gamle dage ulvehyl i mørke nætter, her hærgede vældige hedebrande ofte i ugevis, og her samledes i høslætstider arbejdsglade mennesker, karle og piger, fra de omliggende byer for at bjerge hø i Aaenge og i Fjaldene. Ad de vringlede hedespor, som man 1801 vedtog skulle gå som fra verdens skabelse, agede man hjem med det duftende hø og måske med sindet fyldt af lyse fremtidsdrømme, vakt og næret under mødet med en kær ven eller veninde. Det er også noget Aakjær ved besked om:

Og hist hvor åen gør milesving
du får dig en kjærrest som ingenting,
mens muntre myg og libbeller blå,
de danser over den blanke å.

Der var poesi over arbejdet i gamle dage; men det er der også nu. Amboltens sang under hammerslagene og musikken fra Abildaa mejeri kan nok stå mål med leernes klang. Hver tid har sin rytme og sine toner og mulighed for arbejdsglæde.

Hvad vi må vækkes til og ægges til under syslen med mindet om gamle dage, er mod og vilje til at fortsætte livet i ældre fædres spor, at udnytte vor tid og vore muligheder, således at vore efterkommere også kan få lyst og trang til at mindes os, vor tid og vor gerning.

P. S. Fejl bør hurtigst muligt rettes. Inden jeg tog fat på dette foredrag, havde jeg en lille, orienterende passiar med den gamle fjaldbo Anton Ibsen. Jeg foreholdt ham ordspillet:

Fræ Omm ka alting skidt komm.

I Vind kan alting skidt kom ind.

Endvidere betroede jeg ham, at da omboerne jo ikke kunne komme til Holstebro marked uden gennem Vinding-Vind, så havde vi i disse sogne et vist kendskab til dem. Anton Ibsen svarede som så: Omboerne har altid været skikkelige og ædruelige folk, men der kom jo af og til tilflyttere, især fra Vinding og Vind. Og det var dem der, inden de blev akklimatiserede, kunne synes lettere påvirket, når de kørte hjem fra marked.

Ved Peder Pøhls død den 12. januar 1949 skriver H., d. e. lærer Hansen, Feldborg, følgende om den gamle kernekarl:

I en alder af 98 år er Haderup sogns ældste, Peder Pøhl Sørensen, død på De gamles Hjem i Haderup.

Peder Pøhl, der er født i Nr. Omme den 19. august 1850, kom allerede i 20-års alderen til Over Feldborg, efter at han havde lært såvel murer- som tømrerprofessionen. Efter at han i 1877 var blevet gift med Johanne, der var en datter af den kendte dyrlæge Niels Christensen i Omosøgaard i Hodsager, overtog han en lille hedejendom i Feldborg og tog nu fat på hedeopdyrkningen på Feldborg hede, samtidig med at han drev håndværk. Senere byttede han ejendommen bort og overtog en flyvesandsstrækning ved Feldborg bæk. Der byggede han det hus, som nu hans søn, vognmand Søren Sørensen, bor i. Flyvesandsstrækningen forvandlede han i løbet af få år til en frodig have. I 1882 var han med til at stifte Feldborg Brugsforening,

hvis første uddeler han blev. Han var ligeledes med til at stifte den første afholdsforening på feldborgegnen. I 1899 var han i Norge et halvt års tid som håndværker. Som landsbymusikant var han kendt i vide kredse, og hans forlængst afdøde hustru var en meget kendt og afholdt kogekone gennem mange år.

Peder Pøhl var rask og åndsfrisk lige til det sidste. I de sidste år boede han på Haderup Alderdomshjem, hvor han ofte forlystede de gamle med sit violinspil. Den betydning, Peder Pøhl har haft for udviklingen på Feldborgegnen, kan ikke vurderes højt nok. Med ham er en sjælden nobel og særpræget personlighed gået bort. Johanne og Peder Pøhl vil sent blive glemt på egnen omkring Haderup og Feldborg.

GAMLE ADELIGE STOLESTADER

STUDIER OMKRING FORSVUNDNE HERSKABSSTOLE I BORBJERG KIRKE

Af Direktør for Sygekassevæsenet *Laurits Ploug Borberg*

SOM bl. a. omtalt i min afhandling i »Hardsyssels Aarbog 1944«, side 126 med note 12, fandtes før i tiden paa de 2 øverste kirkestole i Borbjerg kirke vaabenmærker for adelspersoner, som skal have boet paa den tidligere herregaard »Store Hessel«¹⁾ i sognet; men disse stole kasseredes for godt 100 aar siden. Jeg udtalte endvidere, at der næppe kunde være megen tvivl om, hvem de adelspersoner har været, hvis vaaben stod paa kirkestolene, og henviste i saa henseende til Niels Kaas (af Sparre-Kaasernes Ørndrup-linje) og hans hustru, fru Dorthe Hansdatter Munk. Niels Kaas nævnes mellem aarene 1559 og 1584²⁾.

Denne formodning maa siges at være blevet næsten til vished ved fundet af en i 1839 af H. Schou foretaget aftegning af et par af vaabenmærkerne samt af indskriften under disse. Tegningen, hvis ophavsmand maa være identisk med den daværende Borbjerg-degn, Holger Jensen Schou³⁾, er gengivet i den af foreningen »Danmarks Folkeminder« udgivne nye udgave af »Danske Folkesagn« (ved Sv. Grundtvig), hæfte 4, side 90; hæftet er udkommet i 1948.

Schous tegning vedrørende vaabenmærkerne, hvilke i original næppe kan antages at have været større kunstværker, maa nutiden — trods dens primitivitet — være ham taknemmelig for; den viser i hvert fald en

historisk sans, der ikke var almindelig i 1800-tallets første aartier, hvor man end ikke gjorde sig den ulejlighed at opbevare de 2 vaabenprydede stoleender.

Schous optegnelse er i sin helhed som straks nedenfor – med velvillig tilladelse fra førømtalte forening – angivet:



St. Hessel.

Paa tvende Stole i Borbjerg Kirke, hvori Beboerne endnu søge Stolestade, er paa fruentimmer-Stolen tvende Vaabener, og paa Mands-Stolene ligeoverfor har, saa vidt skjønnes, været tvende dito, men som ere afrevne eller affaldne. Grundtrækkene i de tvende Vaaben og Farver er saaledes: Stolene er de øverste i Langkirken, tæt op til Korskirkegulvet.

Schous optegnelser viser for det første, at for endnu godt 100 aar siden levede traditionen i Borbjerg sogn om, at vaabnene paa de omtalte kirkestole havde tilhørt en herremandsslægt paa »Store Hessel«, at vaaben og indskrifter paa kvindestolene endnu dengang var nogenlunde velbevaret, og endelig, at vaaben og indskrifter ikke længere kunde ses paa de tilsvarende mandsstole, men at der dog var tegn til, at der før i tiden havde været saadanne.

Ser vi da paa de 2, i 1839 bevarede, vaabenmærker paa kvindestolene med indskrifter, er der ingen tvivl med hensyn til det første. Det er slægten *Munks* (egent-

lig Langes) adelige skjold. Slægten førte i dette 3 røde roser (2,1) i hvidt (sølv) og som hjelmtegn 13, vekselvis røde og hvide, faner.

Indskriften: D. M. F. T. H. turde betyde:

»Dorthe Munks Fædrene (Vaaben) Til Hessel.«

Nogen større vanskelighed volder ganske vist baade det andet vaaben og dets indskrift: I D M M 93.

Hvad denne sidste angaar, maa nok en slutning fra indskriften under det første vaaben medføre, at de 3 bogstaver »D M M« betyder »Dorthe Munks Mødrene (Vaaben).« Tvivlen opstaar dog især med hensyn til tegnet »I« foran og tallet »93« efter disse 3 bogstaver. Det er vel den naturligste tydning, at »I« er tallet »1«, og at der efter dette, men før bogstaverne »D M M«, har staaet et »5«-tal, som i tidens løb er udvisket eller »afrevet«, saaledes at denne indskrift i sin helhed skulde lyde »15 D M M 93« og altsaa betyde: »15 Dorthe Munks Mødrene (Vaaben) 93⁴).«

Efter ovenstaaende tydning maa man gaa ud fra, at vaabenmærkerne og indskrifterne er opsat i Dorthe Munks levetid, og at hun følgelig endnu var i live 1593. Som nedenfor vil ses, er der formentlig heller ikke noget i vejen for, at hun kunde leve til dette aar, idet hun maa antages at være født i 1520'erne. Da hendes og Niels Kaas' ægteskab var barnløst, vilde det ogsaa være ganske usandsynligt, at en fjernere slægtning, der har arvet »Hessel« efter hende, skulde have opsat vaaben og indskrifter, som har henvisning til det afdøde ægtepar.

Imidlertid er der foruden vedrørende indskriften en yderligere tvivl til stede med hensyn til tegningen af Dorthe Munks mødrene vaaben. Som dette er gengivet af degnen Schou, forestiller det en rød sparre i hvidt (sølv) felt. Dette er imidlertid Sparre-Kaasernes vaaben.

ben; men det vides, at hendes mor ikke tilhørte denne æt (hvad derimod hendes mand jo gjorde). Moderen var af den vestjydske, ogsaa i Hjerm Herred velkendte adelsslægt *Spend*⁵⁾. Spend'ernes vaaben var ganske vist ogsaa en (tag-) sparre (hvad ordet »spænd« betyder i det gamle sprog, jfr. at »spænde«, spændvidde o. s. v.) i hvidt (sølv-) felt; men denne sparre var sort og ikke rød — som i Sparre-Kaasernes skjoldmærke. At det har været meningen med vaabnet paa kirkestolen, at sparren skulde være sort, maa man selvfølgelig anse for givet; maaske har degnen Schou her taget fejl af farven, fordi den i tidens løb er blevet udvisket eller blevet urigtigt »renoveret«.

At Dorthe Munks mødrene vaaben har skullet forestille Spendættens vaabenmærke, støttes desuden af hjelmtegnet. Dette var for Spend'erne 2 sorte og hvide »vesselhorn«, og disse kan tydeligt skelnes paa tegningen (omend ikke deres dobbelte farver). Havde det været Kaasernes vaabenskjold, skulde hjelmtegnet vel ogsaa have været 2 »vesselhorn«, men hvert af disse skulde have været besat med 3 paafuglefjer, ligesom der hørte en paafuglefjer til mellem hornene. Heraf viser hjelmtegnene paa Dorthe Munks mødrene vaaben intet som helst spor. Man maa derfor gaa ud fra, at Dorthe munks mødrene vaaben har skullet forestille Spend'ernes sorte sparre — og ikke Kaas'ernes røde.

Medens det saaledes nu turde være forklaret, hvad de adelige vaabener paa de 2 øverste *kvindestole* maa formodes at have betydet, kunde degnen Schou i 1839 — som omtalt — ikke finde spor af, hvorledes vaabenmærkerne og indskrifterne paa mandssidens 2 øverste stole havde set ud. Efter hvad der foran er redegjort, kan disse ikke, i hvert fald i det væsentlige, være saa vanskelige at naa frem til.

Det maa selvfølgelig have været Dorthe Munks ægtemands, Niels Kaas', fædrene og mødrene vaaben. Det fædrene har været: Sparre-Kaasernes røde sparre i hvidt (sølv) med hjelmtegn: de 2 rød-hvide vessels-horn med paafugleferene; det mødrene var Friisernes (fra »Vadskærgaard« ved Lemvig), nemlig: et paa en blaa bjelke siddende rødt egern i gult (guld), paa hjelmen 2, med en blaa bjelke belagte, gule vessels-horn (samme slægt som de oprindelige grever Frijs af Frijsenborg, der uddøde 1763 — den nulevende slægt Krag-Juel-Vind-Frijs er Vind'er). Moderen hed nemlig Mette Godskesdatter Friis ⁶⁾ af Vadskærgaard-slægten (der fandtes ogsaa en række andre adelige ætter, hvilke bar navnet Friis, men som havde helt andre vaaben).

Hvad angaar indskrifterne under de adelige vaaben paa mandssidens 2 øverste stole, kan man — i lighed med kvindesidens — gætte, at der under det første har staaet N. K. F. = »Niels Kaas' Fædrene (Vaaben)«, maaske efterfulgt af bogstaverne »T. Ø. (= til »Ørndrup«), men næppe af »T. H. (= til »Hessel«), og under det andet N. K. M. = »Niels Kaas' Mødrene (Vaaben)«, samt vel sagtens — indrømmende disse 3 sidste bogstaver — aarstallet »15 . . . 93«. Med hensyn til spørgsmaalet om, til hvilken herregaard Niels Kaas skrev sig, bemærkes, at »Store Hessel« tidligere ejedes af slægten Spend ⁷⁾, og det er vist derfor sandsynligt, at gaarden er faldet i arv til fru Dorthe Munk, hvis moder — som nævnt — tilhørte denne slægt, medens Niels Kaas ikke ses at have haft noget direkte slægtskabsforhold til Spendætten. Derimod havde han en arvedel i »Ørndrup« efter faderen sammen med 2 brødre ⁸⁾, og i det side 95 omtalte kongebrev af 1581 kaldes han alene »til Ørndrup«, medens »Hessel« ikke nævnes.

Efter at vaabenmærkerne for dette ægtepar, som i slutningen af 1500-aarene vist var de eneste af adel, som boede paa en adelig sædegaard i Borbjerg sogn *), er identificerede, skal der fortælles lidt om indehaverne og deres slægt.

Niels (Mogensen) Kaas var — som ofte omtalt — af Sparre-Kaasernes æt ¹⁰⁾, en gammel jydsk adelsslægt, der maaske har navn efter herregaarden »Kaas« i Salting, og hvis stamfader var ridderen Niels Lændi, som 1292 — i Erik Menveds barndom — nævnes som kgl. hovedsmand paa Riberhus. Om han har ejet »Kaas« vides ikke; men hans søn, ridderen Jens Nielsen, der omtales 1298—1325, kaldes »af Kaas«. En af dennes efterkommere i mandslinjen var Niels Kaas († før 1515), der ægtede Abel Høeg (Banner) til »Ørndrup« paa Mors, og derved førte denne gaard til slægten Kaas. Hans søn var fader til Niels (Mogensen) Kaas.

Denne maa ikke forveksles med sin halvfætter (næstsøskendebarn), slægtens berømteste mand, kongens kansler og regeringsraad i Christian IV's mindreaarighed, Niels (Nielsen) Kaas til »Taarupgaard« (mellem Viborg og Skive), kendt fra Carl Blochs maleri paa Frederiksborg, hvor han paa dødslejet ses overrække den unge konge nøglen til den hvælving paa Københavns Slot, hvor rigsregalierne gemtes. Slægtskabet mellem de to Niels Kaas'er vil fremgaa af omstaaende tavle:

*) Adelsmanden Jakob Rostrup, der 1594 halshuggedes for sørøveri, ejede herregaarden »Lergrav« (i Aulum Sogn), som han forbyggede sig paa og maatte forlade paa grund af gæld. Han boede da ganske vist i 1580'erne en tid paa bondegaarden »Abildholt« i Borbjerg sogn ⁹⁾. Af disse 2 Borbjergsadelsmænd var altsaa den ene drabsmand, den anden svindler og sørøver!

Niels Kaas, til »Kaas« og »Taarupgaard«,
rigsraad (nævnt 1446—71)

Niels Kaas († før 1515) ∞ Abel Høeg til »Ørndrup«	Jens Kaas, til »Taarupgaard«, nævnt 1519
Mogens Kaas, til »Ørndrup«, levede endnu 1565.	Niels Kaas til »Starupgaard« og »Taarupgaard«, † 1540.
Niels Kaas, til »Ørndrup«, levede endnu 1584 og for- mentlig 1593. ∞ Dorthe Munk (Lange) til »Hessel«; barnløse.	Niels Kaas, til »Taarupgaard«, (1535—94), Kongens kansler, regeringsraad 1588—94, ugift.

Af andre kendte medlemmer af slægten Kaas kan nævnes rigsraaderne Bjørn Kaas († 1581) og Mogens Kaas (1576—1656).

Sparre-Kaas'ernes æt angives almindeligt at være ud-
død aar 1799 med ritmester Christian Frederik Kaas *).

Den anden — nulevende — danske adelsslægt Kaas:
»Mur-Kaas'erne«, der fører en tretindet rød skraamur
i hvidt (sølv), stammer kun paa mødrene side fra
»Sparre-Kaas'erne«, men har optaget navnet efter de
mødrene frænder. Selv er den formentlig en gren af
Reventlow'erne ¹²⁾.

En tredie jydsk adelsslægt af navnet »Kaas«, som

*) Dette er dog tvivlsomt. Saaledes henviser dansk adelshisto-
ries »store gamle mand«, arkivar A. Thiset, til, at der i 1890'erne
levede efterkommere af ritmester Jens Eriksen Kaas af »Starup-
gaard« († 1721), som vist nok hørte til slægten, og Thiset er meget
varsom med den slags teorier. Blandt disse efterkommere erindr
forfatteren af nærværende afhandling fra sit barndomsophold i
Varde (1893—99) meget vel konditor Hans Kaas i Vestergade i
denne sydvestjydske by, der havde det lille »Teatersal-konditoriet«
dér. Det var en pæn, ældre mand af smuk, gammel haandværker-
type med datidens almindelige fuldskæg. Han efterlod sig og
saa børn ¹¹⁾.

allerede synes uddød i den tidlige middelalder, førte 1, senere 3, leopardhoveder i skjoldet.

Om vor Niels Kaas til »Ørndrup« (men bosat paa »Hessel«) vides ikke meget. Niels synes ikke at have spillet nogen rolle i det offentlige liv. Der er kun fundet eet kongebrev om ham i Kancelliets brevbøger, nemlig af 15. juli 1581, hvor han nævnes sammen med en lang række andre jydske adelsmænd. Brevet paa-lægger dem at møde med folk, heste og harnisker, hvormed de er pligtige at tjene riget. Heller ikke var han — som før omtalt — videre rig paa jordegods. Formentlig er han født sidst i 1520'erne og har indgaaet ægteskab før 1558—59, da han — som nedenfor ses — dræbte sin hustrus søsters, fru Ide Munks mand, Oluf Rytter til »Kabel« (ved Lemvig). Det turde vel ikke være sandsynligt, at fru Dorthe har ægtet ham, *efter* at han havde dræbt hendes søsters mand.

Det store drama, der udspillede sig i hans liv, var det omhandlede svogerdrab.

Hvorledes det gik til hermed, kan der nu ikke oplyses meget om, idet retssagen¹⁸⁾ ingen egentlige enkeltheder indeholder.

Den kom for paa Nørrejylland's Landsting i Viborg (den daværende landsret) 1559 — vel ikke længe efter drabet. Dette maa antages at have fundet sted i de første maaneder af dette aar, mulig dog sidst i 1558; thi i et i Kancelliets brevbøger optaget kongebrev af 16. november 1596 udtales det, at Oluf Rytters, side 99 nævnte, datter Edel, siger, at det er 37 aar siden, hendes fader, Oluf Rytter døde. Og Edel Rytters brev er vel under hensyn til datidens tilfældige postgang afsendt nogle maaneder før Kancelliet tog sig sammen til at svare i november 1596.

For tinget udtalte Oluf Christensen Krabbe til

»Damsgaard« (i Ferring sogn), som var Oluf Rytters fætter, »at han (Niels Kaas) ubrødeligen (d. v. s. uden brøde, sagesløst fra dræbtes side) havde taget hannem (Oluf Rytter) af dage«, og han begærte »fylling paa sandemænd« (d. v. s. at der skulle udpeges to »gode mænd«, som — med hinanden i haanden — skulle sværge i sagen i sandemændenes nærværelse)¹⁴).

Paa Niels Kaas' og hans slægts vegne tilbød dennes fader, Mogens Kaas, som mandebod, »Guld, Sølf og Pendinge saa och Villie og Venskaff for forn. Oluff Rytters Død, som de havde at bøde en Christen Mand och at der maatte berammis enn vennlig Moede i samme Sag at handelis og hernest sætte udi alle Rette, om Sandemænd bør at suære (sværge) om for^{ne} Niels Kaas, efterdi han er en Riddersmands mand (adelsmand)«.

Dertil svarede Oluf Krabbe, »og sagde sig ingen Boedfæstning paa denne Tid for samme drab at maatte indgaae«, men mente, at sandemænd burde derom som om andre drab »thouffe« *).

Landstinget udtalte imidlertid i sin dom, at efter Koldingske reces **) 1558, kapitel 27, kunde ingen landsdommer dømme i sager om adelens liv og ære, men kun Kongen og Rigsraadet. Sandemændene fritoges derfor for ed, og hvem der vilde rejse videre paastand maatte forelægge denne for »Kongelig Maje-stæt og hans Naades raad« efter recessens lydende.

Enken, fru Ide Munk, indankede da sammen med sin broder, Christopher Munk til »Krogsgaard« (ved

*) »tove«, d. v. s. sværge sandemandsed; man talte om et »sandemandstov«¹⁵).

**) »reces« (latin: recessus) = adskillelse, afsked, derefter en beslutning, før parterne skiltes; i 15^{de} og 1600^{de} aarene: En af Kongen og Rigsraadet vedtaget vigtig lov.

Bramminge), sagen for herredagen 1561 (det kgl. ret-terting, bestaaende af Kongen og Rigsraadet). Her mødte Niels Kaas' broder, Jens Kaas til »Ørregaard« (en nedlagt herregaard i Ørre sogn mellem Herning og Holstebro) med fuldmagt fra ham og udtalte, at Niels med slægt og venner havde tit og ofte tilbudt fru Ide, »att eftherthii Gierningen skedt var, da ville de give fru Ide Guldt och Penninge og gøre hende al den Vannder (?) og bod, de burde gøre«; men de kunde dog ikke komme til nogen ende med hende, hvormeget de saa havde talt med hende.

Herredagsdommen, der blev afsagt i kong Frederik II's egen nærværelse, fastslog, at da det ikke havde været sæd her i riget, at nogen kvinde havde været eftermaalsmand og havde forfulgt noget manddrab *), da burde Christopher Munk eller en anden paa hendes vegne indgive stævning i sagen ¹⁶).

Herefter synes dombøgerne ikke at indholde mere om sagen, der altsaa to gange — baade ved »landsret« og »højesteret« — var afvist af formelle grunde. Om der senere alligevel er indgaaet forlig mellem enken og drabsmandens slægt vides ikke; men det er maaske sandsynligt, at den haardnakkede enke har givet sig. I hvert fald levede Niels Kaas mange aar efter i bedste velgaaende. Saaledes omtales han ved prins Christians (Christian IV's) hylding paa Viborg landsting 1584 ¹⁷),

*) Der sigtes vist her til Valdemar Sejrs, dengang stadig gældende Jydske Lov (af 1241), 2' bog, kap. 26, hvorefter »lærde mænd« (klerke) og kvinder ikke havde ret til mandebod (idet de ikke kunne hævne sig paa nogen mand og ingen mand paa dem — og altsaa ikke kunde lade en blodhævn falde). Heraf ses, at mandeboden var betaling for at undgaa blodhævn, ikke et erstatningsspørgsmaal for tabt forsørger. Det er ejendommeligt, at et saadant oldtidssynspunkt endnu ansaas gældende saa sent som i sidste halvdel af 1500-aarene.

og efter hvad man — som side 90 omtalt — maa slutte af de nu genfundne stolestadeindskrifter fra Borbjerg kirke, er det sandsynligt, at han endog har levet 1593.

De nærmere omstændigheder ved drabet omtales — som sagt — ikke direkte nogetsteds i kilderne. Nu var det forhold, at adelsmænd dræbte hinanden, jo ikke noget særligt ualmindeligt i renæssancetiden, hvor alle mænd gik med vaaben, og lidenskaberne var utøjlede, ikke mindst, naar de ophidsedes ved tømningen af de mange fyldte lægre, der var en af tidens laster. Alligevel faar man indtryk af, at skylden nærmest har ligget hos Niels Kaae. Man kan maaske paa forhaand være tilbøjelig til at lægge mindre vægt paa, hvad der fra Oluf Krabbes — den dræbtes fætter og enkens retsfuldmægtigs — side under sagen blev udtalt: at Oluf Rytter var taget af dage, uden at han havde begaaet nogen brøde selv; men dette blev ikke modsagt fra anden side, og naar denne udtalelse sammenholdes med, dels at der fra drabsmandens slægts side saa vedholdende erkendtes, at forlig var søgt med tilbud om mandebod, dels den rent ud opgivende, foran citerede udtalelse af drabsmandens broder, »at efterdi gerningen sket var«, synes det virkelig sandsynligt, at Oluf Rytter har været sagesløs. Der foreligger heller ikke oplysninger om, at han skulle have været særlig stridbar; man ved kun, at han var stærkt forgældet — det sagde i hvert fald hans enke mange aar efter¹⁸⁾. Derimod var hans moder, fru Else, der ogsaa tilhørte slægten Spend (fra »Trabjerggaard« i Gudum sogn), nok en skrap dame. 1548 stævnedes hun i hvert fald for Kongens retterting, fordi hun havde opsagt en enke fra hendes gaard og ladet hende slaa¹⁹⁾.

Hvorvidt drabet saa er sket i hidsighed, fuldskab eller i tvist om pengesager, maa staa hen.

Om den dræbte adelsmand vides meget lidt. Slægten Rytter ²⁰⁾, der fra slutningen af 1400-aarene nævnes som ejer af »Kabbel«, var vel en gammel jydsk adelsæt, men den var lidet fremtrædende og fattig paa jordegods. Den førte en af tre blaa bølger opspringende hest i hvidt (sølv) – paa hjelmen en af en skansekurv opspringende hest. Vides der derimod intet særligt krigerisk om Oluf Rytter, gælder dette ikke om hans hustru, fru Ide Munk, og deres to børn, Anders Rytter til »Kabbel« og jomfru Edel Rytter. Om fru Ides umedgørlighed under eftermaalssagen mod Niels Kaas er der allerede talt; men paa grund af det lidet kendskab man har til drabets enkeltheder, er det vanskeligt at fælde nogen helt bestemt dom over hendes optræden. Af samtiden kaldtes hun rent ud »gale fru Ide« ²¹⁾. Hun døde vist ca. 90 aar gammel 1618 i fattigdom.

Der herskede det uhyggeligste forhold mellem moder og søn, hvad fremgaar af flere retssager og kongebreve, som forgæves søgte at lægge forholdene tilrette. Sønnen brød saaledes væbnet ind til moderen for at tage hendes midler og dokumenter, hvorefter hun lod ham fængsle. Den tiltalende søn mishandlede ogsaa sin hustru, fru Anne Grøn, og solgte af hendes jordegods. Ogsaa han døde 1618 ludfattig. Søsteren Edels forhold var lige saa usle ²²⁾.

Med Anders Rytter udgik den adelige æt Rytter »af Jylland« paa mandssiden. Han efterlod sig dog flere uægte børn med sin tjenestepige, Maren Jensdatter, deriblandt sønnen Oluf Andersen Rytter, som var af samme type som faderen og ligefrem begik drab ²³⁾.

Det er muligt, at det er fruerne Else Spends og Ide Munks vanskelige sind, der er gaaet igen hos børn, børnebørn og oldebørn.

Vi vender nu tilbage til fru Ides søster, Niels Kaas' hustru, fru *Dorthe Munk* til »Hessel«.

Hun hørte — som omtalt — til den gren af den gamle jydsk adelsæt Lange, der i 1400-aarene efter sin mødrene-slægt, de »Vinranke-Munker« (med en med en vinranke belagt bjælke i skjoldet) optog navnet »Munk«²⁴). Selv var hun datter af Hans Munk til »Krogsgaard« (side 96 og 97) og Maren Christensdatter Spend.

Slægten var anset. Det fremgaar ogsaa af, at ved forældrenes bryllup 1513 var selve Kongen og 4 af rigets katolske bisper tilstede. Blandt fru Dorthes farbrødre var den sidste katolske Ribebisp Iver Munk (ca. 1470—1539), hvis prægtige ligsten endnu ligger i Ribe Domkirke, samt landsdommer i Jylland, senere rigsraad, Mogens Munk († 1558), der navnlig er kendt ved, at han siges 1523 i Vejle at have efterladt Christiern II den jydsk adels opsigelsesbrev i en rævehandske. Det vilde være forstaaeligt, om han ikke vilde have noget at gøre med at overrække den adelsfjendske konge det personligt! Torben Oxes og de svenske adelsherres skæbne i Stockholm skræmte vel.

Af fru Dorthes brødre indtog to ogsaa betydelige stillinger; saaledes var Christen Munk (ca. 1520—79) lensmand paa det vigtige Akershus Slot ved Oslo og Jørgen Munk († 1577) lensmand paa »Frederiksborg«, senere »Krogen« (Kronborg) og »Hørsholm« slotte. Ogsaa rigsadmiralen Peder Munk — regeringsraad i Christian IV's mindreaarighed — og Norges uheldige statholder, Ludvig Munk, hørte til slægten. Sidstnævnte var fader til Christian IV's anden hustru, Kirsten Munk.

Slægten uddøde ca. 1650.

Det var saaledes ikke særlig gode partier, de to søstre Dorthe og Ide Munk indgik, navnlig ikke den sidste.

Fru Dorthe var formentlig — som omtalt side 90 — født i 1520'erne, og døde efter 1593, da »Store Hessel«s stolestader i Borbjerg Kirke forsynedes med hendes og mandens vaabenmærker.

Ægteskabet mellem hende og Niels Kaas var barnløst. Det siges, at de boede en tid paa »Store Hessel«, og dette turde være rigtigt, da de næppe ellers vilde have sat deres vaaben paa gaardens kirkestole; men efter deres død boede ingen af adel dér, saa gaarden gled fra at være adelig sædegaard over til at blive en bondegaard. Dette er vel sket ikke længe efter 1593²⁵⁾.

Dog, medens ægteparret boede paa »Store Hessel«, har man ikke vanskeligt ved at forestille sig dem siddende om søndagen i Borbjerg Kirke, øverst af menigheden, i deres vaabenprydede stole, lyttende til provst Enevold Christensen og hans efterfølger, hr. Niels Nielsens²⁶⁾ udlægning af det rette lutherske evangelium. Deres dragt har fulgt den maleriske spanske adelsmode, der ogsaa var den nordiske renæssances, begge med smalle pibekraver, Niels med kortklippet haar, stort overskæg og kindskæg, snæver sort trøje, kort slag, og pludderknæbukser, fru Dorthe med tætsluttende, perlestukken hue over haaret, højhalset trøje, krinolinelignende, udposet nederdel, og overkjolen en til fødderne rækkende, foran aaben, overkjortel. Hvorvidt de — saaledes som deres rigere og mægtigere standsfæller — ogsaa har haft raad til begge at bære en lang guldkæde, flere gange slynget om halsen, er vel tvivlsomt. Ravjydske har de begge talt.

Og hermed er sagt nok om dette adelige ægtepar fra hin forlængst henfarne tid.

Formaalet med nærværende redegørelse har været paa foranledning af deres nu fremkomne vaabenmær-

ker paa de forsvundne kirkestole, dels at drage deres navne frem fra sagnets og traditionens skumring til den historiske virkelighed, dels at samle det, ganske vist forholdsvis lidet, der vides om disse medlemmer af fortidens første stand og deres paarørende standsfæller, selvom resultatet just ikke kan siges altid at have stillet dem i et for nutiden fordelagtigt lys.

NOTER

¹⁾ Jfr. om denne O. Nielsen: Hist. Efterretn. om Hjerm-Ginding Herreder, Kbhv. 1895, side 176—77, og C. Møller: Borbjerg sogns Historie, Ringkøbing 1929, side 173—76, (optaget i Hardsyssels Aarbog 1928 og 29).

²⁾ Danmarks Adels Aarbog 1899, side 207.

³⁾ C. Møller: cit. værk, side 124—29, Hards. Aarb. 1929. E. Poulsen: Hardsyssels Degnehistorie, Viborg 1931—34, side 70—71. Om slægten Schou, hans mødreneslægt, se Hards. Aarb. 1932, 33, 35 og 45.

⁴⁾ I denne tydning har direktøren for Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, mag. art. O. Andrup, hvem spørgsmaalet har været forelagt, erklæret sig enig i en af ham velvilligst afgivet udtalelse.

⁵⁾ Danm. Adels Aarb., 1918, side 420.

⁶⁾ Samme, 1942, side 69.

⁷⁾ O. Nielsen: Hj.—Gind. Herr., side 177.

⁸⁾ Trap: Danmark (3. udg.) V, side 448.

⁹⁾ J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme IV og VIII—XII. C. E. Secher i Historisk Archiv 1877, II, side 161—72. H. P. Hansen: Jacob Rostrup og »Lergrav« i »Fra gamle Dage«, I. Herning 1921, og O. Nielsen: Hj.—Gind. Herr., side 178—79.

¹⁰⁾ Danm. Adels Aarb. 1899, side 195 (tilføjelser i en række senere aargange, se registret til aargang 1948).

¹¹⁾ Samme 1899, side 214—15 (tilføjelser i følgende aargange).

¹²⁾ Danm. Adels Aarb. 1917 (tilføjelser i en række senere aargange, se registret til aargang 1948).

¹³⁾ J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme, I, side 268—70, og II, side 305—06.

¹⁴⁾ Chr. Osterossön Weylle: Glossarium juridicum danicum-nor

vegicum (2. udg. 1652), side 307—08. Naar Kolderup-Rosenvinge i det i note 13 omtalte værk I, side 268, mener, at Oluf Krabbe optraadte i sagen som lensmand i Bøvling len, kan dette ikke være rigtigt, se Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd 1513—96, side 55. Han har aldrig indehaft dette hovedlen, kun den Kro-nen tilhørende »Sandfærgaard« med mølle i Ulfborg herred, se sidstnævnte værk, side 136. Utvivlsomt mødte han som Oluf Rytters fætter, hvilket slægtskab fremkom ved, at hans fader, Christen Krabbe til »Damsgaard«, var gift med Oluf Andersen Rytters faster, Karine Olufsdatter Rytter. Dette forhold har Kolderup-Rosenvinge formentlig ikke kendt, da han for mere end 100 aar siden udgav domssamlingen.

¹⁵⁾ Se det i note 14 anførte værk af Weylle, side 783.

¹⁶⁾ Se det i note 13 citerede værk, II, side 305—06. De for-melle, men afgørende vanskeligheder i sagen for herredagen skyldtes øjensynlig, at den dræbte Oluf Rytters eneste søn, An-ders, kun var et barn dengang, og Oluf ingen brødre havde.

¹⁷⁾ Danm. Adels Aarb. 1899, side 207.

¹⁸⁾ O. Nielsen: Hist. Efterretn. om Skodborg-Vandfuld Herre-der, Kbhv. 1894, side 34.

¹⁹⁾ Sidst cit. værk, s. 32.

²⁰⁾ Danm. Adels Aarb. 1912, side 447.

²¹⁾ Saaledes kalder den kendte adelige slægtbogsforfatterinde, fru Lisbeth Bryske, hende. Danm. Adels Aarb. 1901, side 256.

²²⁾ O. Nielsen: Skodborg-Vandfuld Herr. side 33—40.

²³⁾ Sidst cit. værk, side 40, Danm. Adels Aarb. 1939, side 121.

²⁴⁾ Danm. Adels Aarb. 1901, side 252 f. f. (tilføjelser i en række senere aargange, se registret til aargang 1948).

²⁵⁾ Se note 1.

²⁶⁾ O. Nielsen: Hjerme-Gind. Herr., side 198—200, L. P. Bor-berg: Slægtbog over Familien Borberg, Skive 1944, side 37—38, og sammes afhandling i Hardsyssels Aarb. 1944, side 132—34.

SÆRPRÆGET POTTEMAGERKUNST FRA VESTJYLLANDS STENALDER

Af Erik Westerby

I ENGENE ved Lindholm i Tim sogn fandt forfatteren af disse linjer i sommeren 1947 vidnesbyrd om en stenalderboplads *). Ved den første betragtning var levningernes beskedenhed og sløje forfatning det mest bemærkelsesværdige træk ved fundet, der tilsyneladende allerhøjest kunne have lidt interesse som led i en større bebyggelsehistorisk sammenhæng. En nærmere undersøgelse af materialet afslørede imidlertid et par overraskende, små finesser vedrørende kunstudøvelsen her i Vestjylland, som vil interessere de sagkyndige, og i håb om, at den almindelige læser ikke vil få et alt for stærkt indtryk af arkæologisk pedanteri, vil fundet da trods alt blive draget frem til selvstændig beskuelse.

Gården Lindholm ligger på en jævn, sandet banke, der har fodfæste mod øst, men både mod nord, vest og syd er omgivet af vide engdrag (fig. 1). Gennem engene, der kun ligger ca. 1½ m over havets overflade, løber Tim å nord for Lindholm og Ejstrup bæk syd for gården; de mødes ude mod vest i retning af Stadil kirke. Engbunden består for en stor del af tørv, dog med stærkt skiftende tykkelse, ofte et par meter

*) Jeg benytter lejligheden til at takke Carlsbergfonden, som med en økonomisk understøttelse muliggjorde denne og andre undersøgelser på Ringkøbingegnen.

eller mere, men undertiden blot en halv meter tørv ovenpå det dynd eller sand, som ligger nedenunder. I en tørvegrav ca. 500 m syd for Lindholm hæver sandbunden sig netop på denne måde, således at tørvelaget skrumper ind til en tykkelse af ca. 40–50 cm,

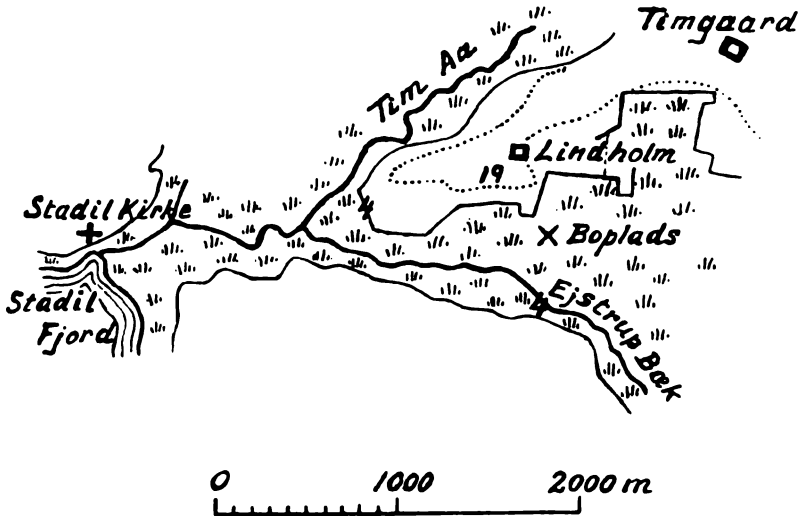


Fig. 1. Bopladsens omgivelser. Skitse efter geodætisk instituts atlasblad.
Højdetal i fod.

og her var det, at bopladsresterne blev fundet, liggende lige under tørv.

Desværre havde tørvearbejdet tilintetgjort en del af fundpladsen; men desto lettere var det at få et indtryk af lagforholdene på den øvrige del, hvor tørvegravningen var stoppet op lige over det oldsagførende lag. Bortgravet var det meste af et tørvelag, som her kun havde været ca. $\frac{1}{2}$ m tykt; men i hvert fald mod nord, vest og øst tiltog tykkelsen. Hvor tørvelaget havde været tyndest, lå der umiddelbart under dette et tørveblandet lag af dyndagtigt og ret mørkt sand, som var ca. 7–10 cm tykt, og som samtidig med det overliggende tørvelags tiltagen sænkede sig mere eller

mindre jævnt mod nord, vest og øst; mod syd forfulgtes det ikke. Lagets bestanddele af tørv og sand var ikke altid blandet sammen til en helt ensartet og ensfarvet masse. Nogle jordprøver, som blev udtaget forskellige steder lige ved flintstykker eller potteskår, gav gennem deres indhold af blomsterstøv følgende oplysninger om datidens trævækst: *)

	Birk	Æl	Hassel	Fyr	Eg	Pil	Ælm	Lind
Prøve 1	17	28	6	15	8	8	3	2
» 2	15	9	9	2	1	1	1?	1
» 3	20	12	12	1	1	4		1

Egen og iøvrigt også ælmen er bemærkelsesværdigt sløjt repræsenteret i forhold til de træer og buske – birk, æl og hassel – som bredte sig rundt omkring i Danmark, hvor de første agerbrugere havde afsvedet højskoven, og efter alt at dømme er det omtalte lag da sandsynligvis yngre end dette »landnam«, som for resten menes at være foregået senere i Vestjylland end længere øst på **); hvor lang tid, der var gået siden rydningen, kan dog ikke ses.

Nedadtil gik det omtalte blandede lag jævnt over i fint og mere eller mindre dyndagtigt sand. Medens dette sandlag blev afsat, har der sikkert stået åbent vand over store dele af de nuværende engstrækninger; kort efter at lagets dannelse var forbi, nåede vandfladen antagelig op til en højde af mellem $\frac{1}{2}$ og 1 m over nuværende normalnul, og på en flad, rørkranset sandbanke midt ude i vandet fandt en stenalderfamilie da på at slå sig ned. Man gætter på, at sammensætningen af det blandede overgangslag er deres værk.

*) Jeg takker for tilladelse til at benytte amtssygehusets mikroskop i Ringkøbing.

***) H. Jonassen hos Th. Mathiassen, Studier over Vestjyllands [dvs. Holstebroegnens] oldtidsbebyggelse, 1948, p. 24 ff.

Stenalderfolkernes efterladenskaber fandtes for det meste indenfor et ret begrænset område i det nævnte ca. 7—10 cm tykke, tørveblandede overgangslag. Enkelte stykker kunne dog også ligge nederst i tørv eller øverst i sandet; men det hele syntes alligevel at være nogenlunde samtidigt. Kun ca. 8 m² blev undersøgt *), og der var tilsyneladende ikke meget at finde udenfor dette område; adskilligt kan imidlertid være bortgravet ved tørvearbejdet, og også andre steder i mosen kan lignende flade sandbanker med oldsager meget vel ligge gemt under tørv. Niveauforskellen mellem det højeste og lavestliggende parti af det undersøgte »overgangslag« var ca. 25—30 cm.

Da stenalderfolkene levede og spiste på stedet, har det sikkert flydt med afgnavede kødben. På samme måde som i så mange andre af de kalkfattige jyske moser var alle efterladenskaber af den art imidlertid gået fuldstændig til grunde, ligesom der heller ikke blev fundet een eneste stump forarbejdet ben. Derimod var der både stensager og potteskår, dog i skiftende mængde. På det højestliggende parti var der meget flint, men ingen potteskår. På det lavereliggende område fandt man derimod så godt som alle potteskårene, men kun meget lidt flint.

Flintens bevaringstilstand varierede en del, men gennemgående var den ret forkalket, og de fleste flintsager var revnede og itusprængte småstumper. Vejr og temperatur havde tydeligt nok gjort sig gældende, selvom menneskene dog også havde deres andel i tingenes sløje forfatning; flintøkser og lignende var nemlig ofte ophugget til spåner. I det hele taget kunne man ikke slippe for et indtryk af yderlig fattigdom, og dette indtryk bestyrkedes ved vidnesbyrd om, at

*) Med venlig tilladelse af Lindholms ejere.

stenalderfolkene nu og da havde måttet bruge et dårligt, kvartslignende materiale i stedet for flint til udhugning af spåner. Der fandtes iøvrigt følgende sager af flint eller — hvor særligt angivet — af andre stenarter:

	Flintstykker m. slibeflader	Skiveskrabere (svære)	Flækkeskrabere	Retoucherede spåner o. l.	Tværpile	Blokke	Flækker	Spåner	Affald	Afsprængte flintstykker	Affald el. spå- ner af kvarts
Udgravet	137	1	1	4	1?	3	2	22	123	420	9
Opsamlet	8	1									
I alt	145	2	1	4	1?	3	2	22	123	420	9

Skraberne er middelmådige eller slette og blokkene små og forhuggede. De mange flintstykker med slibeflader giver den grovere datering af fundet. Blandt disse stykker er der både små, afsprængte eller afhuggede stumper og lidt større brudstykker af økser og mejsler. Derimod var der ikke een eneste hel flintøkse, og det lykkedes heller ikke at sætte en sådan sammen af stumperne, men blot at samle nogle partier, der er store nok til at give nærmere oplysning om form og type. Der er tre større eller mindre partier af økser, der må henregnes til den tyndnakkede øksetype, selvom den ene er lidt på vej mod den tyknakkede og yngre type. To nakkeender af firsidede, slebne mejsler må betegnes som tyknakkede.

Forudsat at der ikke kan være tale om forskellige kulturer fra adskilt tid, tyder disse få og beskedne oplysninger nærmest på begyndende jættestuetid ca. 2200 år f. Kr., og potteskårene peger i samme retning. Oldtidens pottemagerkunst var stærkt præget af skiftende moder, ikke blot i henseende til potternes form, men også med hensyn til deres dekoration, og selv beskedne småskår med dele af et mønster kan derfor fortælle helt pænt om deres alder.

Ved Lindholm fandtes i alt 108 skår, alle små og til dels ret medtagne. Leret er iblandet rigeligt med knust granit, og brændingen er af stærkt varierende godhed. Overfladen er oftest jævn og undertiden glat-

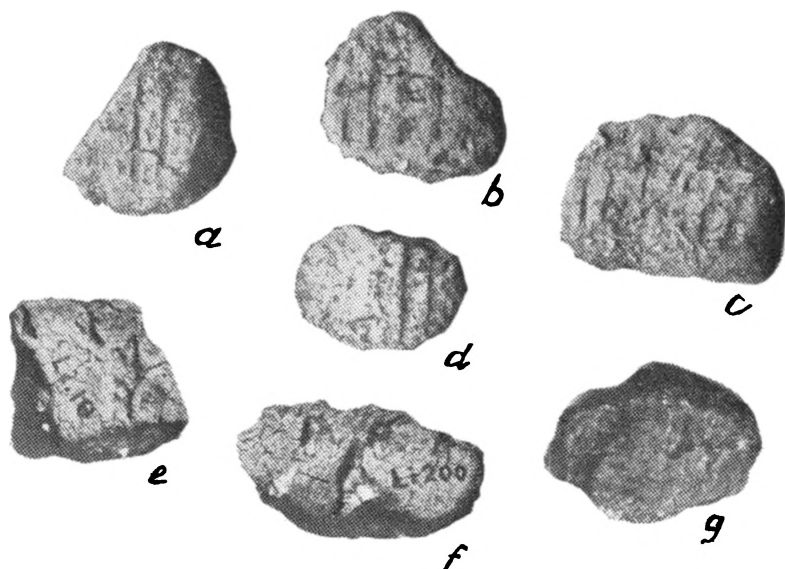


Fig. 2. Skår af ornamenterede lerpotter. b, c, e og g $\frac{2}{3}$:
a, d og f en smule større.

tet. Farven er grålig, gullig, brunlig og rødlig eller blandinger af disse farver, og to skår har haft en blanksort overflade, således som dette kendes fra begyndende jættestuetid *). Tykkelsen varierer noget, men ligger i regelen mellem 7 og 10 mm.

Medens disse småskår ikke fortæller noget om form og størrelsen af de hele kar, giver nogle af dem derimod besked om udpyntningen. 6 skår har med små mellemrum indridsede, parallelle linjer, rimeligvis udsnit af den lodrette afstregning af karrenes side,

*) Sophus Müller, Sønderjyllands Stenalder, Aarb. f. nord. Oldkynd., 1913, pag. 294.

der var så almindelig i dyssetid og også anvendtes i tidlig jættestuetid (fig. 2, a-d); medens 5 skår er nogenlunde jævnt dækkede, er det sjette kun delvis dækket, og dekorationen har da åbenbart været ordnet i knipper (fig. 2, d). 5 andre skår er dekoreret med aftryk af snore. På 3 af disse skår er dekora-



Fig. 3. Potteskår med aftryk af flettet snor. $\frac{4}{3}$

tionererne ganske vist noget medtagne og afslører bl. a. ikke arten af den anvendte snor; men på dens ende var der tydeligt nok en knude, som man har været særlig glad ved at trykke ind i leret (fig. 2, e-g). Måske blev knuden her brugt lidt oftere end ellers; men påfundet praktiseredes dog en hel del i den begyndende jættestuetid*). Med de to tilbageværende af de snoreprydede skår er vi derimod nået til de i indledningen nævnte mærkværdigheder, som er skyld i fundets offentliggørelse (fig. 3). Skårenes ualmindelige interesse skyldes ikke en særlig kunstpræstation ved sammensætning af et mønster, idet der intet vides om dettes art; på hvert skår er der kun bevaret en stump af en enkelt linje på ca. 1 og godt $1\frac{1}{2}$ cm. At det er en snor, der er anvendt til at frembringe linjerne, ses dog tydeligt nok af aftrykkene i leret; men heri er der hel-

*) Sophus Müller, anf. arb., fig. 39, 40, 50 og 57, jfr. bl. a. p. 289.

ler intet mærkværdigt, idet denne fremgangsmåde tværtimod var så yderst almindelig i dyssetid og til dels i tidlig jættestuetid. Det usædvanlige ligger derimod i arten af den anvendte snor, idet man ikke på sædvanlig vis har benyttet en tosnoet snor eller en såkaldt beviklet snor, men derimod en snor, der var fast flettet efter samme princip som småpigens hårpisk *).

Lerpotter med aftryk af flettet snor kendes fra udlandet, således bl. a. fra Ruslands og Polens stenalder og fra Englands bronzealder. Men de er langt sjældnere end potterne med aftryk af tosnoet snor eller beviklet snor, og herhjemme kan man godt tilslade sig at betegne dem som enestående, idet der i forvejen kun foreligger oplysning om eet stykke med dekoration af denne art. Det drejer sig om et lille bæger, som i formen er beslægtet med bægerne fra dyssetid, og som er smykket med en lodret, parallel afstrikning, der i hvert fald til dels er frembragt ved indtryk af en tynd, flettet snor. Bægeret er fundet ved Skørping sammen med nogle ravperler og en stridsøkse af tidlig type, og hele fundet tilhører snarest tiden omkring dyssetidens slutning eller jættestuetidens begyndelse **). Der er således ikke megen alders-

*) Da det første skår blev fundet, var jeg nok forbavset over dekorationen, men samtidig i vildrede med hensyn til dens art. Dr. Søndergaard Christensen, Ringkøbing, til hvem jeg kort efter viste skåret, erkendte imidlertid straks, at det drejede sig om flettet snor. En beslægtet virkning kan iøvrigt tænkes frembragt ved den ret yndede anvendelse af tætliggende, tosnoede snore, forudsat at de er snoet til forskellig side. Pindstik er næppe egnet.

***) Øksen og bægeret fra Skørping er afbildet hos C. A. Nordman, *The megalithic culture of northern Europe*, Finska Fornminnesför. Tidskr., XXXIX, 1935, fig. 23 og 24. Bægeret er desuden afbildet hos G. Rosenberg, *Kulturströmungen in Europa zur Steinzeit*, 1931, fig. 326; det må bero på en fejltagelse, når

forskel på dette fund og Lindholmfundet, som må henføres til den begyndende jættestuetid. Allerede flintsagerne tydede på denne datering, og potteskårene har i det hele bekræftet antagelsen; der synes ikke at være grund til indbyrdes adskillelse mellem dem, og i fællesskab passer de bedst til nævnte tidsafsnit.

Engang i tidlig jættestuetid, ca. 2200 f. Kr., har stenalderfolkene da søgt sig et hjem på den vandbeskyllede sandbanke ved Lindholm og har trampet flintaffaldet og skårene af deres forulykkede lerpotter ned i sandet og dyndet. Deres nu genfundne kultur- frembringelser henhører til en kulturgruppe, som man ofte har givet navn efter de store stengrave og betegnet som megalitkulturen, og det vil altid have sin interesse at få nye oplysninger om denne kulturs udbredelse her ude i det vestligste Jylland. De mest iøjnefaldende produkter af denne kultur, nemlig storsstensgravene, har folkene på sandbanken næppe kunnet præstere — i hvert fald findes der ingen i nærheden — og forskellige ting kunne som sagt i det hele taget tyde på, at det var fattige folk. Denne tilsyneladende fattigdom har dog ikke betaget dem lyst og tid til at pynte deres husgeråd og det tilmed med pynt af en tilsyneladende usædvanlig karakter. Ved synet af sådanne vestjyske produkter ledes tanken uvilkårligt hen på det for få år siden fundne, rigt dekorerede rindumkar, som tilhører samme kulturgruppe og hører til det bedste, som overhovedet kendes, og man gætter på, at jorden endnu gemmer på overraskende oplysninger om oldtidens Vestjyder.

han p. 143 skriver, at bægeret fandtes sammen med en tyndnakket flintøkse. Skørpingfundet omtales desuden bl. a. af K. Thorvildsen, *Dyssetidens Gravfund i Danmark*, Aarb. f. nord. Oldkynd., 1941, pag. 42 og 80, samt af C. J. Becker, Aarb. 1947, pag. 230.

DA JORDFÆLLESSKABET OPHØRTE

Af *Esbern Jespersen.*

DER er i de senere år ofte blevet sagt, at der ikke tilflyder årbøgerne så rigeligt stof som tidligere. Heroverfor har landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* bl. a. fremhævet, at det i hvert fald ikke kan skyldes mangel på arkivmateriale, og dette er rigtigt. Der findes endnu bjerge af ubenyttet stof, og der er store uløste opgaver at tage fat på. Vi kan blot her tænke på den ene ting, at kun et fåtal af vore sogne har fået en ordentlig beskrivelse, og da ethvert sogn, ja enhver gård afgiver materiale til lange afhandlinger, så er det ord nok om den side af sagen. Stof er der nok af.

Men når der så alligevel kan synes at være mangel på stof, skyldes det ganske sikkert de dårlige vilkår, der bydes arkivforskerne. Det er dyrt at drive arkivstudier, ja næsten uoverkommeligt at gøre et emne ordentlig færdigt.

Emnet her gøres heller ikke færdigt. En fuldstændig redegørelse for et sogns udskiftning af fællesskabet kan kun gives i en sognebeskrivelse, og hovedopgaven her kan kun være gennem nogle stikprøver at give et udsyn over den gamle tid, som var under likvidation, idet jeg dog midt i ensformigheden søger efter afvekslende problemer. Vi vil følge et Åstedmødes forløb (Nr. Omme) fra først til sidst og en

*) For understøttelse fra Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske stiftelse til arbejdet Hoveri og andre Landboforhold bringer jeg den højtærede direktion min bedste tak. E. J.

Delingsplan (Nr. Felding) i al dens kedsommelighed. Samtidig får vi et væld af lokale oplysninger og nu og da et indblik i menneskelig mentalitet, som vi kan kendes ved den dag i dag.

Grundlaget for udskiftningen var »Forordningen af 23. april 1781 om jordfællesskabets ophævelse med flere foranstaltninger til landvæsenets forbedring i Danmark«. Den indledes med følgende ord: »Såsom agerdyrkningen er grundstøtten for Danmarks velstand« — og slutter med, at »intet Fællesskab nogen sinde under Kongens uråde . . . igen må indføres«.

Kendskab til den vidtløftige 36 sider store forordning ville under læsningen af de følgende sider nok være nyttig, men kan dog ikke gives her.

Forud for udskiftningen, som tilendebragtes på et eller flere åstedmøder, foretoges Kortlægning og Taksation. Det sidst foretoges af dertil udmeldte bønder. Et par bemærkninger om denne sag findes i artiklen om Fjaldene. Udskiftningskommissionen bestod af amtmanden, et par landvæsenskommissærer og en landinspektør, som trak hovedlæsset. Når man ikke kunne enes, afsagde kommissionen en Eragtning, som dog kunne appelleres til Rentekammeret.

Efter disse indledende bemærkninger kan vi gå til et

Åstedmøde i Mejrup

den 21. sept. 1896. Dette sogn bestod fra ældgammel tid af lutter enestegårde og nogle tvillinggårde, så man skulde ikke tro, der var meget at udskifte; enestegård, ældre enstiggård, forklarer Svend Aakjær som eens-tækæ, een mands tægt. Men nu skal vi høre.

Mødet holdtes i Blaabjerg, og landinspektøren var Daniel Vissenberg. Herremanden på Krogsdal hr. Nicolaj Wissing ejede 4 gårde, 9 andre gårde skulle

ligge i fællesskab med Saustrup, Mejrup og hr. Giedsted til Tvis Kloster. Og de var uenige om skel og delagtighed. Hr. Wissing mente ikke, han var pligtig til at deltage i udgifterne med opmålingen; men landinspektøren beviste, at hr. Wissings ejendomme lå i fællesskab med de øvrige beboere »endskønt ikke i almindelighed men dog i særdeleshed«. I Blaabjerg såkaldte »Enemærke« fandtes således adskillige stykker jord, som ikke tilhørte gården Blaabjerg, desuden »havde Peder Nørgaard, Blæsbjerg, og Peder Søndergaard, Blæsbjerg, i den vestre side af marken med de andre steder fuldkommen fællig«. Og over alt så man og bestemte, at når en stor eller mindre lodsejer forlangte udskiftning, da skulle den hele bys mark opmåles og bekostningen være fælles. Hr. Wissing var ikke til stede, men da »hans påstande var urigtige« skulle han betale beløbet eller hos amtmanden »andrage, hvad han havde mod beløbet at indvende«.

Resten af sagen på dette møde drejede sig om skel mellem Saustrup og Yllebjerg hede, som ejeren af Ausumgaard påstod var Stokmosesten — Tohøj. Efter en del snak blev hr. Peder Gjedsted og hr. Kammerjunker Jermiin enige, og en del »gammel brugs ret« for Saustrup Mølle blev konstateret og præciseret.

Mejrup Sogn udskiftedes iøvrigt først på et åstedmøde på Holstebro rådhus den 16. marts 1801. Landinspektør C. Wissenberg greb sagen an med følgende ord: »Da jeg af Krogsdal ejere er anmodet om udskiftning af en del af Mejrup sogns jorder, ønsker jeg, om Gud sparer livet, at fuldføre samme i marts måned, når Deres velbårenhed (d. e. amtmanden) behager at foranstalte åstedmødets planlægelse«.

De interesserede er Ausumgaard, Krogsdal, Præstegaarden, Toustrup, ejeren af Morten Thys hus og

en del selvejere i Mejrup, »som sognefogden må kende«.

På mødet fremlagde landinspektøren to delingsplaner, en generel og en speciel.

Fra Jens Hindkjær forelå en med egen hånd underskrevet smuk skrivelse, hvori han erklærede, at han aldrig havde haft jordfællesskab med nogen »undtagen i hede og græsning, samt 4 agre nordvest for gården, som han havde fælles med naboen«. »For dette fællesskab er han villig til at modtage lod og vederlag efter kommissionens skønsomhed efter mål og takst med andres ejendomme. Men, fortsætter han, »min østre mark er min ejendels«. Den forlanger eller indvilger jeg ikke magelagt. Alle mine øvrige ejendomme er ejendels, og disse vil jeg heller ikke magelægges. Og håber jeg og påstår at erholde de fornødne veje, som jeg hidtil har haft. Men skulle imod min faste formodning den høje landvæsenkommission anderledes eragte, da udbeder jeg mig kendselsen beskrevet med ret til påanke til det Høj. kongl. Rentekammer«.

Man forstår uden vanskelighed, at ejere af gamle enestegårde (og således måtte fæsterne i disse betragte sig) kunne føle sig foranledigede til at tage standpunkt som Jens Hindkjær. Om han fik sin vilje, har jeg ikke undersøgt. Det kan vel komme, når Mejrup sogn får sin historiker. Landinspektørens hensigter og planer var iøvrigt reelle nok. Den generelle delingsplan indleder han som følger:

»Da byernes og gårdenes ejendomme ej alene er indviklet i et meget vidtløftigt fællesskab, men endog er afmålt på forskellige kort, så gøres først prøve på at foreslå en generel delingsplan, om den kan blive til lodsejernes fornøjelse«. En generel delingsplan var en nødvendig forudsætning for en speciel, thi før

man kunne udskifte en by, måtte man vide, hvad der hørte til byen. Mange steder kom de nuværende sogneskel i stand under den generelle udskiftning, hvori flere sogne kunne være interesserede.

Udskiftning af Askov den 10. marts 1796.

Vi så før, hvorledes initiativet til udskiftning udgik fra lodsejer til landinspektør og videre til amtmanden. Hvorledes amtmanden derefter greb sagen an, kan eksemplet fra Askov tjene:

»Det bekendtgøres herved, at jeg efter anmodning fra hr. landinspektør Daniel Wissenberg har berådet et åstedmøde at holde hos Lars Nielsen i Askov den 10. marts førstkommende om formiddagen kl. 10 slæt for at forelægge delingsplan til bemeldte Askov bys udskiftning. Til samme tid og sted indkaldes herved lodsejerne, nemlig hr. Lundsgaard til Lergrav, hr. Chr. Strandbygaard for hans bonde i Overgaard samt selvejerne i Askov by . . . Hr. herredsfoged Fuglsang ville behagelig foranstalte dette videre bekendtgjort for selvejerne i Askov, hvorefter cirkulæret med påskrifter om lovlig forkyndelse for enhver især overleveres mig af sognefogeden i Nr. Omme sogn ved min ankomst til kommissionen.

Ringkøbing, den 12. februar 1796.

Hansen.

På mødet drøftes så den af landinspektøren udarbejdede delingsplan, som ikke protokolleres men vedlægges sagen som bilag. Kun ændringer til planen og andre vigtige bemærkninger og »eragtninger« føres til protokols. Og da bønderne sædvanligvis betegnes ved numre, kan læsning i protokollen selv for den lokal kendte være temmelig kedsommelig og værdiløs. Først

når man har skaffet sig oplyst, hvilke mænd eller gårde, der svarer til numrene, og med et fyldigt materiale af bilag i hånd kan forretningens faktiske forløb lade sig udrede. Og så skulle man endda tilmed også helst have de udskiftningskort, hvortil der gang på gang refereres.

Jeg skal derfor ikke trætte læserne med et langt referat af protokollatet, men dog med et kort.

Blandt marknavne nævnes Haaring, og det forklares omhyggeligt, hvorledes der måles, således:

»På nr. 5 sit nordskel måles til øster 243 alen een pct. (punkt) og i nordvest hjørne af nr. 4 sin øster Haaringagre antages den anden pct., og begge pct. gør lige linje og østre skel for nr. 4, ligesom og nr. 4 beholder dens forrige toft«. Jeg tænker, citatet er langt nok. Nr. 3 beholder sin toft og får resten af sin lod i Haaring.

Nr. 2 beholder sin toft, Ravnshøjagre og de tre sønderste mål af Hvidhøjagre.

Nr. 6 beholder sin toft samt lukker og grønning vestenfor.

Nr. 8 får Bæktoft og sin Maae (gammelt navn for eng).

Nr. 1 får Gammel Jord sønden Vasen o. s. v. En gård i Askov bærer endnu det storartede navn Gammeljord.

Nr. Omme sogns udskiftning

fandt sted 1801 for agre og enges vedkommende. Åstedmødet holdtes i Kjærgaard den 13. august. Det første, der skete, var at prokurator Timmermann som ejer af Troldtoft i Vind sogn underskrev en overenskomst om skellet mellem Nr. Omme og Troldtoft, hvorved skellet mellem Vind og Nr. Omme sogne præciseredes.

Derefter drøftedes, hvorvidt Kjærgaard kunne tilstås et stykke forte forlods, hvilket forvalter Linnet på hr. Strandbygaard, Ryssenstens vegne, fandt rimeligt, da det havde været Kjærgaards »endels-ejendom«. Dette bestred de øvrige lodsejere, hvorefter komm. »eragtede«, at det skulle henhøre under hede og forte. Kjærgaards ejer anmeldte, at det stykke grønne, som lå nordvest for Kjærgaard inde mellem agrene altid havde været brugt som eng og ville have det anset for »forlods fort«, selv om det ikke var takseret som fort. Dette havde lodsejerne intet imod og vedtog så, at alt det øvrige, som var takseret som hede og græsning, skulle udskiftes efter hartkorn.

Derefter skulde lodsejerne opgive deres hartkorn, men det kunne de ikke, da de ikke havde fået deres skøder og heller ikke havde deres kvitteringsbøger ved hånden.

Landinspektøren fremlagde så sit forslag til ny skelsætning i sognets opmålte agerland.

Forslaget blev vedtaget. Man erklærede, at der ikke var nogen Skole, som kunne tilkomme græsning. De underskrivende bønder i Kvodal by var følgende: Mads Nielsen Dragsdahl, Christen Frandsen, Christen Christensen, Christen Thomsen Søndergaard, Jeppe Frandsen, Christen Jensen Prag, Jacob Larsen, P. Ibsen, Jens Madsen og Michel Jensen.

Ser man bilagene efter, finder man, at forslaget ganske ignorerer al gammel inddeling i byer og enestegårde. Om denne gamle inddeling se artiklen om Fjaldene. Der er da god anledning til for landinspektør Ludvig Wissenberg at gøre følgende anmærkning: »Qvodal By, derunder henregnes eller henføres alle de gårde og huse, som er beliggende østen for landevejen«. Til sønderbyen henregnes alle stederne fra nr.

12 til 24, begge inklusive, til nørrebyen alle stederne fra nr. 26 til 40, begge inklusive såvel som Moust Askovs og Niels Terkelsens agerland.

Til den egentlige Kvodal by henregnedes gårdene fra nr. 1 til nr. 11 samt nr. 41, 42 og 43, men heller ikke disse gårde var den gamle Kvodal, idet nr. 5 og 6 var Lille og Store Sinkjær, nr. 7 Prag, nr. 41 Pøhl og nr. 42 Stradsborg, den nuværende Hedegaard ude ad æ Fjald.

Da det som før sagt ikke her lader sig gøre at give fuld besked om sognenes udskiftning, går vi ikke nærmere ind på dette forhold, men det er værd at notere, hvor indgribende udskiftningen måtte forekomme, og hvor let der kunne opstå misfornøjelse og modvilje.

Meningen var dog naturligvis ikke at vende op og ned på alle gamle forhold. Forslaget skulle jo da også først og fremmest være så behændigt affattet, at det kunne blive vedtaget. Den egentlige Kvodal by skulle også ganske uændret beholde sine gamle agre med blot den rimelige tilføjelse, at nr. 10 og 11, Vester-Kvodalhuse, skulle tillægges »de gamle hedeagre«, som nr. 12 Grønbjerg havde »norden ved deres steder«.

Under den specielle udskiftning af lodderne mellem de gamle Kvodalgaarde opstod der en lang divergens mellem Jens Kjærgaard fra Hanning og komm. Han kunne ikke antage den lod, der var hans gård tillagt; det var »fornærmeligt« for hans gård; men efter landinspektørens sidelange forsvar for planen, som den var lagt, »eragtede« komm., at den skulle være, som den var. Jens Kjærgaard blev så indkaldt og spurgt, om han ville godtage eragtningen eller appellere til Rentekammeret. Men Jens Kjærgaard, som var en enfoldig bonde, var ej betænkt, og bad komm. om tid

til betænkning«. Komm. betydede imidlertid Jens Kjærgaard, at han havde at holde sig forordn. af 23. april 1781 efterrettelig.

Endnu en kritiker, Christen Mouritsen fra Sædding, der var ejer af Niels Mitterbys gård, bragte komm. til at antage planen.

Og da klokken var over 7, kunne man ikke nå mere denne dag, men berammede en fortsættelse af mødet samme sted næste dag kl. 7.

Man gik straks i gang med udskiftningen af de gårde, man kaldte Sønderby. Præsten hr. Bang ville gerne have sin anneksbonde i Nørgaard udflyttet, for at hans egen lod kunne blive mere bekvem, men frafaldt det, da han godt kunne indse, at jorden, bonden så ville få, ikke var særlig god. En række andre indvendinger ordnedes let, veje blev bestemt, og planen underskrevet af Linnet, Ivar Brunsgaard-Grønlund, Thomas Jensen, Mathias Chr. Christensen, Andreas Lauritsen Prag, Niels Clemmensen, Jørgen Christensen Damgaard, nr. 20 Hans Knorborg var ikke mødt, for nr. 21, som under opmålingen var angivet at tilhøre Karen Christensdatter, mødte ingen, angaves nu at være solgt til byfoged Bork, som heller ikke var mødt. For Holmgaard Lassen, Grers Hover.

Ligeledes vedtoges planen om nordre byens udskiftning og blev underskrevet af Svend Sørensen, Linnet, Jesper Skrupstrup, for nr. 21, som tilhører Udstrup, var ingen mødt, ej heller for nr. 32 Peder Lillespaaebæk, for Store Spaabæk underskrev Mads Andersen; Anders Nielsen, Chr. Andersen samt kommissionens medlemmer.

Under drøftelsen om Fjald Enge bestemtes det, at alle vejene derud skulle gå som fra arilds tid og ingen nye anlægges. Dette afsnit forsynedes med 18

ikke personlige underskrifter. Og så kom Jens Kjærgaard fra Hanning og sagde, at han godt ville antage planen på egne og hans fæstebonde Christen Frandsens vegne.

Planen for de nordre enges vedkommende blev underskrevet af Mads Andersen Nedergaard, Anders Nielsen Overgaard, Jens Madsen Pøl, Mads Nielsen Stradsborg, Knud Hansen Halkjær, Moust Frandsen, Jacob Nygaard, Niels Kølle, Lars Nielsen Kølle, Anders Scroust, Christen Kirk mødte ikke, ejheller Troldtoft-ejer eller Udstrup-ejer, I. C. Christensen. Ikke alle bønder, men mange af dem, underskrev med egen hånd.

Under den fortsatte forhandling om engene var der mange divergenser, Anders Jensen Halkjær ville have ændringer, ligeså Poul Vindgab, Knud Halkjær, Jens Mikkeltborg, Niels Fuglkjærhus og Jens Skovgaard, næsten alle Vindboere; de faldt dog til føje og skrev under.

Som eksempel på det besvær, komm. havde efter foretagne ændringer, kan følgende stykke prosa tjene; det er atter Jens Kjærgaard Hannings bonde, som ikke føler sig tilfreds: »Nr. 2 Christen Frandsen fandt sig misfornøjet med den lod, han var tillagt ved Mitterbys Toftagre, som var købeeng, da han forment, at nr. 5 (Lille Sinkjær) burde have den lod og han derimod burde have den lod, som nr. 5 var tillagt sønden for. De blev således derover forenede, at nr. 5 beholder hans hidtil hafte bemeldte købeeng uden forandring og tillægges derhos vederlag for den agerlod, ham er tillagt ved byens agermarks specielle delingsplan vesten ved Mitterbys gårdsted på Mitterby agre i den østre ende af nr. 2s forhen hafte købeeng, alt efter mål og taksation, hvoraf følger, at nr. 2 be-

holder resten af hans bemeldte købeeng og tillægges vesten derfor den bemeldte agerlod, som nr. 5 forhen var tillagt. Denne forretning blev ved deres underskrift stadfæstet.

Christen Frandsen. Jeppe Frandsen.

Så forstår man det.

I henseende til sæden, da blev bestemt for St. Spaaebæk, at lodsejeren tager 3 kærve efter gødning mod vederlag i græsning. For Holmgaard blev bestemt 3½ kærve efter gødning imod vederlag i græsning. Beboerne i Halkjær Anders Jensen og Knud Hansen blev enige om at tage 3 kærve efter gødning imod vederlag i græsning. Kildal og Klidsbjergs beboere blev enige om at tage 3 kærve efter gødning imod vederlag i græsning o. s. v. Kvodal bys beboere blev ligeledes enige om at tage 4 kærve efter gødning imod vederlag i græsning efter uvildige mænds skønsomhed, såfremt alle i byen ej kan forenes.

Så skulde Hede og Forte udskiftes, som bestemt, efter hartkorn. Man lavede et skema i protokollen og begyndte at skrive hartkornstallene op, men det viste sig snart, at man ikke kunne gøre skemaet færdigt, da alt for mange ikke kendte det nøjagtige hartkornstal. Så måtte man slutte mødet og bede lodsejerne om gennem sognefogeden Kristen Kjærgaard at sende de nødvendige oplysninger til Ringkøbing. Det skulle ske i løbet af 14 dage. Men først 1829 fandt denne sidste udskiftning sted. Og selv om vi foregriber al kronologi, tager vi et referat her.

Mødet i Nr. Omme præstegård d. 1. april 1829.

Åstedmødet rekvireredes af kammerråd, landinspektør Hyldgaard, Lindbjerggaard ved Varde, men han

var selv syg og sendte sin assistent hr. landmåler Fløe med den fint udarbejdede plan. Kommissionen bestod iøvrigt af amtmand de Neergaard, justitsråd, landvæsenskommissær Filstrup og kammerråd, landvæsenskommissær Koefod.

1801 var herregårdene Ryssensten, Pallisbjerg, Aabjerg, Udstrup og Brejninggaard interesserede lods-ejere; det var de ikke mere. Bønderne var nu alle som en selvejere, og sognefogeden Søren Holmgaard fremlagde attest for at de alle var indbudte. Hosstående skema meddeler omboernes navne, deres ejendomme og hartkorn. Sagen findes bilagt med fuld-magt fra 14, især udensogns interesserede, som ikke kunne give møde. Bonne paa Abisgade i Torsted var udeblevet uden at afgive fuldmagt til nogen.

Nr. Omme 1829.

Nr.	Stedets navn	Beboernes navne	Hartkorn
1	Qvodhl	Christen Hendriksen	1 4 3 $2\frac{3}{10}$
2a	»	Christen Frandsen	3 1 2 0
2b	»	Hans Kousgaard	0 1 2 2
3	»	Mads Andersen	2 2 0 0
4	»	Niels Klemmensen	2 2 1 $2\frac{1}{2}$
5	Lille Sinkjær	Jens Thomsen	2 0 1 $2\frac{3}{10}$
6	Store Sinkjær	Peder Ditlevsen	2 7 1 0
7	Prag	Jens Thomsen	0 0 1 0
8	»	Peder Olesen	0 1 0 1
9	Lojnshus	Laurits Mogensen	0 4 0 $2\frac{3}{10}$
10	Vester Qvodhlhus	Hans Lauritsen Smed	0 3 0 $\frac{1}{10}$
11	»	Chresten Jensen	0 4 0 $\frac{1}{5}$
12	Grønbjerg	Jens Caspersen	5 3 2 1
13	Bruusgaard	Christen Thomsen	0 6 3 $\frac{2}{5}$
	»	Do. af Halkjær Eng	0 0 2 $\frac{1}{2}$
14	Bruusgaardshus	Do. » »	0 0 1 0
15	Klidsbjerg	Jens Jensen	0 5 0 1
16	Kiedal	Laurits Mouritsen	1 3 1 1
17	Præstegaarden	Hr. Pastor Bang	7 2 2 0

Nr.	Stedets navn	Beboernes navne	Hartkorn
18	Nørgaard	Christen Jensen	2 0 0 0
19	Omgaard	Poul Lauritsen	4 7 2 $2\frac{1}{10}$
20	Omgaardhus	Anders Christensen	0 0 2 $1\frac{3}{5}$
	»	Do. af Lars Kølles Eng i Qvodal Eng	0 0 2 $2\frac{3}{5}$
21	Sighus	Annemarie Jacobsdatter	1 1 0 $2\frac{3}{10}$
22	Holmgaard	Sognefoged Søren Holmg.	3 2 2 $1\frac{1}{2}$
	»	Do. af Halkjær Enge	0 2 1 $1\frac{9}{14}$
23	»	Hans Madsen	3 2 2 $1\frac{1}{2}$
24	Kjærgaard	Gravers Villadsen	6 3 1 2
25	Har ingen Beboere	og intet Hartkorn	
26	Skrostruphus	Maren Jensdatter	0 0 2 0
27	Skrostrup	Svend Svendsen	1 5 2 1
	»	Do. af Halkjær Enge	0 2 2 $2\frac{11}{14}$
28	»	Niels Stephensen	3 1 3 2
	»	Do. af Halkjær Enge	0 0 3 $2\frac{7}{12}$
29	»	Anders Christensen	4 3 0 0
30	Klink	Christen Christensen	1 4 3 $2\frac{3}{5}$
31	Lille Spaabæk	Christen Pedersen	3 6 1 1
32	»	Peder Christensen	3 6 1 1
	»	Do. af Halkjær Enge	0 2 0 $2\frac{2}{3}$
33	Store Spaabæk	Knud Poulsen	4 4 1 2
34	»	Mourits Graversen	4 4 1 2
35 og 36 a	Halkjær	Mads Lauritsen	5 0 0 $\frac{5}{14}$
	b »	Peder Jensen	0 7 1 $1\frac{4}{12}$
	c »	Christen Jepsen	0 5 1 $1\frac{11}{14}$
	d »	Christen Madsen	0 2 0 1
	e »	Hans Chr. Pedersen	0 3 0 $1\frac{11}{14}$
	f »	Jørgen Jensen	0 1 2 $\frac{67}{70}$
	g i Vinding S.	Peder Agerfelds Enke	0 3 0 $\frac{2}{15}$
	h i Vind S.	Thomas Vindgab	0 2 3 $\frac{2}{3}$
	i »	Jens Mikkeltborg	0 1 2 0
	k »	Mads Jensen og Jacob Pedersen	0 1 1 $\frac{1}{2}$
	l Thorsted S.	Christen Højmosse	0 1 1 $\frac{2}{3}$
	m Halkjær	Christen Hestbjerg	0 1 0 $1\frac{1}{3}$
37	Nedergaard	Laurits Andersen	1 0 1 $\frac{1}{3}$
38	Overgaard	Hans Pedersen	2 5 1 $1\frac{1}{4}$
	»	Do. af Halkjær Enge	0 2 3 2
39	Overgaard	Do. fra Knorborg	1 7 1 2

Nr.	Stedets navn	Beboernes navne	Hartkorn
40	Knorborg	Jeppe Frandsen	1 0 3 0
		Do. fra Halkjær Enge	0 2 0 $1\frac{5}{14}$
41a	Pøhl	Peder Jensen	2 3 3 $\frac{1}{4}$
b	»	Jens Grøntoft	0 3 2 $\frac{3}{5}$
42	Stradsborg	Jens Christensen	1 1 0 $2\frac{2}{3}$
		Do. af Overgaard Enge	0 2 3 $\frac{7}{10}$
43	Søiborg	Christen Lambertsen	0 0 3 $\frac{3}{10}$
44	af Overgaard	Niels Jacobsen	1 1 0 $\frac{1}{2}$
45	»	Niels Madsen	0 5 2 $\frac{3}{5}$
46	af Vind Sogn	Christen Kirkegaard	0 1 3 $\frac{3}{10}$

Assistent Fløe fremlagde planen, som skulle være genstand for komm.s mægling eller eragtning. Blandt de uløste problemer var spørgsmålet, om de ved marktriklen udviste skel, som var korterede, skulle være gældende, eller de senere på marken udviste i anledning af denne udskiftning, hvor især grænseskellet mellem Nr. Ommes sogn og Bonne og Rasmus i Abisgade i Torsted sogn samt Peder Troldtoft i Vind sogn var meget afvigende.

Idet man fulgte assistent Fløes disposition, bestemtes:

1) at Sandflugtsstrækninger skulle afgives til de lodsejere, i hvis lod de fandtes; men de måtte ikke benyttes, før de blev afgivet af Sandflugtsnævnet som dæmpede, og der skulle kunne graves hedetørv i nærheden til sandernes dæmpning.

2) Komm. og præsten hr. Bang var enige om, at der ikke hidtil havde været oprettet nogen Skole med ager og engjord, så det ville ikke være til nogen nytte at udlægge jord til skolevæsenet af hede og forte, især da Askov by allerede var udskiftet og ikke kunne komme til at afgive jord til skolevæsenet.

3) Af jordløse Huse var der kun det, som Poul Lauritsen Omgaard uden nogen tilladelse havde ladet opbygge i heden. Det bestemtes, at han skulle

beholde huset, men når Karen Pedersdatter, som boede deri, enten var død eller bortflyttet, skulle han bortflytte huset, da lodden, hvorpå det stod, var tildelt nr. 20 (d. e. Omgaardhus).

4) Lodsejerne var enige om, at der måtte tilstås Ejerne af Engstrækningerne sådanne hede- og moseholter, som lå i engene og desuden så megen Fortog, som var nødvendigt til skellinjernes afretning.

5) Der skulle udlægges en fælles Lergrav vesten landevejen ved Prag og to lergrave andre steder. Der var ingen Mergelgrave åbne, og enhver havde lov til at tage mergel i sin egen lod uden at det kom andre ved. En Sandgrav udlagdes – og i Kvodal Sig indtil Askov skel en Klynelod, men ingen måtte grave til salg, kun til eget brug. Der udlagdes en klynelod i Prag mose på 2 tdr. land, en klynelod i Stenbjergs rund på 1 td. land, ligeså i Mølbæk mose, i Russig, i Overgaard og i Halkjær. Og det blev nøje bestemt, hvilke ejendomme, der havde ret til at tage tørv i hvilke moser.

Endnu flere punkter blev behandlet og afgjort. Til sidst foreviste samtlige lodsejere deres kvitteringsbøger eller adkomstbreve, og så var det aften.

Mødet fortsatte den 2. april. Nu havde sognefogeden Søren Holmgaard fået fat i en fuldmagt fra Abisgade, og skellet mellem Nr. Omme og Torsted sogne blev bestemt.

Og så oplæste hr. Fløe den lange og vidtløftige delingsplan, 32 tætskrevne foliosider. Denne oplæsning påhørte samtlige interesserede, og så kunne de gå ind i et andet lokale og få en slurk øl og en dram.

En for en blev de derefter kaldt ind for den høje kommission og fik anvist deres lodder på kortet. Der blev naturligvis gjort en del indvendinger, men om-

sider blev planen med de vedtagne ændringer godkendt. Mødet fortsattes den 3. april.

Maren Jensdatter (se skemaet) i Skraastruphus havde ikke været til stede den 1. april og sikret sig ret til klyner. Men den grædefærdige Maren blev snart trøstet. Nr. 29 Anders Christensen havde intet imod, at hun fik 1 skp. land i hans lod, Langgaltmose.

Man var velvillig indstillet. Kjærgaard tillader nr. 22 og 23 d. e. Søren Holmgaard og Hans Madsen fri kørsel over hede og forte til Holmgaardens hede-lod i melheden i 5 år.

En Drift udlægges 40 alen bred. Præstegaarden, Nørgaard og Sighus ville følge de gamle engveje østen Kvodal til deres udlodder i æ Fjald. En halv snes andre veje blev udlagt, og alle veje til udlagte ler-, sand- og klynegrave må bestemmes af landinspektøren.

Vandhuller og vandingssteder.

Ja, hvem ville nu om dage tænke på at sikre sig adgang til vandhuller og vandingssteder; man har da brønde. Det var anderledes i gamle dage. I min barndom på Bostrup Hede havde ingen af den halve snes småhjem dér brønde. Vandet hentedes ved vandhuller eller mergelgrave, undertiden langt borte. — Nr. 2 Christen Frandsen i Kvodal tilstod nr. 43 Christen Lambertsen i Søiborg ret til at hente vand i vældet østen sin toft, fra hvilket væld en vej udlagdes med 6 alens bredde. Nr. 12 Jens Caspersen i Grønbjerg tilstod Jens Thomsen Prag ret til at hente vand og at vande ved et væld sydøst for nr. 7 Jens Thomsens agerland, og vej udlægges.

Jens Caspersen tilstod nr. 10 og 11, de to Kvodalhuse, adgang til vanding ved et væld i hans lod vesten landevejen; endvidere tilbød han disse ret til

at rense bemeldte væld i bunden, så tit de fandt det for godt, dog ikke dybere end vandstedet fra først af havde været; og skulle bunden blive for blød (vel jorden omkring vældet), da forbeholdt brugerne sig ret til at belægge en udkant med strå for indenfor at samle sig renere vand. Fra dette væld udlagdes en 6 alen bred vej lige i øster til landevejen.

Dersom vældet i Klitsande ej holder i nr. 35 og 36 deres lod, men i nr. 33s lod (d. e. henholdsvis Halkjær og St. Spaabæk), da forbeholdes den første ret til at vande sine kreaturer ved samme, og en vej udlægges.

Nr. 34 Mourits Graversen forbeholder sig om fornødent gøres at kaste en liden grøft fra vældet Kjeldmosehul i vester til sit skel over nr. 33s lod (henholdsvis Mourits og Knud i St. Spaabæk) for at erholde vand til sine kreaturer; dog skal Knud derfor ingen godtgørelse have.

Nr. 37 Laurits Andersen Nedergaard forbeholder sig ret og adgang til vældet i klynmosen vesten landevejen norden Overgaard, og bør han følge vejen, som bliver udlagt til mosen.

Landinspektøren gjorde opmærksom på, at da så mange forandringer var gjort, ville muligvis lodderne på enkelte steder blive lidt forandret under den endelige beregning.

Og da forretningen endnu skulle oplæses og underskrives, og aftenen forestod, blev det tilkendegivet de tilforordnede, »at i morgen kl. 7 vil forretningen blive sluttet, oplæst og fremlagt til underskrift, og hvo som ej giver møde, anses i et og alt at have samtykket i alt, hvad i forretningen findes indrykket«.

Den 4. april fortsattes så mødet, og samtlige tilstedeværende blev adspurgt, om de fandt det rigtigst,

at der blev gjort nogen foranstaltninger for at forebygge, at den ene lodsejer på utilbørlig måde gravede eller græssede i de andres efter denne udskiftning tilfaldende jordlodder, inden skellene blev afsat i mårken. Det bestemtes, at enhver kun måtte benytte sin egen lod, og overtrædelse skulle straffes med mulkt på 5 rdl. til sognets fattigkasse. Hvorefter man tænker, at enhver nok ville holde sig på sit eget.

Med hensyn til Bækken, som løber fra Overgaards bakker i vest, anmærkede Hans Pedersen Overgaard og de tvende lodsejere af Spaabæk, at de var blevet enige om, at ejeren af Overgaard skulle have ret til ene at afbenytte vandet af bemeldte bæk de 4 første dage af ugen hele året igennem, som han fandt for godt, imod at han lod vandet have frit løb de 3 sidste dage, således som vandløbet nu var og fra arilds tid havde været. — Efter endnu mere snak om vand og vandløb, sluttedes forretningen med underskrifter, nogle egenhændige, nogle ved fuldmagt og andre med ført pen.

Hvis nogen endnu havde indvendinger at gøre, kunne de inden 14 dage indanke sagen for »kammeret«. Regning på åstedmødets omkostninger leveredes sognefogeden til indfordring hos lodsejerne i løbet af 14 dage. Sidst står navnene

Neergaard, Filstrup, Koefoed, Fløe.

Hr. Wissing og hans Bisgaard-bønder.

Vi går så atter tilbage til tiden omkring 1796 — til Borbjerg sogn; ikke for igen at følge et åstedmødes forløb, men især for at lære en skrivefærdig herremand at kende. Hans motiver synes at være ædelmodige, men han handler dog måske ud fra den erkendelse, at det er så rart at gøre lidt for andre, når

man tillige gavne kan sig selv. I hvert fald har Storgaard Pedersen ikke opfattet ham som en engel med vinger. Wissing var født i Ringkøbing 1738, fortæller S. P. i »Ulfborg Herred«, blev ridefoged hos Chr. Linde Friedenreich, som ejede Sdr. og Nr. Vosborg tillige med Krogsdal, og kom siden ved denne ejers død 1786 til at styre boets sager, hvorved han »medlede sin egen kage« så godt, at han fik penge nok til at kunne købe Krogsdal gård og gods. Mens han boede på Krogsdal, skænkede han sin fødebyss danske skole 2000 rdl. med den vedtægt, at renten skulle udbetales læreren for at give de unge, der havde lyst til søvæsenet, undervisning i navigation. Og så går vi over til emnet.

Pro memoria!

Efter anmodning fra hr. landinspektør Flor i Skive har jeg til udskiftningens fremme i Hvam etc. berammet et åstedmøde til 6. oktober førstkommende om formiddagen kl. 10, til hvilken tid samtlige lodsejere herved indkaldes til møde. Og da jeg ej erindrer, hvem alle lodsejerne er, så er min tjenstskyldigste begæring, at s. t. hr. kammerherre og stiftamtmand Sehested ville behageligst lade dette cirkulære til Dem og til andre ved påtegning herpå cirkulere. — Ved påskrifter om forkyndelsen for alle vedkommende udbeder jeg mig dette overleveret ved min ankomst til kommissionen.

Ringkøbing, den 13. september 1796.

Hansen.

Cirkulerer til Rydhave, Handbjergghovgaard, Borbjerg Holmgaard, Niels Lægaard, Krogsdal, Lars i Kyllinghus, Peder Paiberg, selvejerer i Sønder Fleng,

Christen Pask, Christen Pedersen, Christen Iversen, Jep Ladefoged og Jens Smed i Nørre Hvam.

Skrivelsen cirkulerer, som den skal og får påtegning af Niels Sehested, Linde til Handbjerghovgaard og præsten P. Schourup om, at de har modtaget forkyndelsen, men ejeren af Krogsdal havde et par bemærkninger at gøre. De lød som følger:

»Da denne indkaldelse ikke melder noget om, hvad der ved dette åstedmøde skal foretages som langt fra liggende lodsejer fornøden til forud i indtræffende begivenhed at kunne have den lokale kundskab om tingene. Der ikke heller mig vitterlig er falden nogen resolution Bisgaard omtvistede hedebrug betræffende. Og jeg ingen sinde har rekvireret, ejheller nu attrår udskiftning for mit gods i Borbjerg, finder jeg ikke min møde fornøden, men har tilsagt mit godses beboere i Borbjerg denne udskiftning consernerende at møde bestemte tid for at observere deres og min fælles rettigheder, om det gunstigst måtte tillades dem at fremføre samme og blive anhørt.

Den 30. september i middagsstunden og straks samme dag afsendt efter tur fra

N. Wissing.

Hr. Wissing skriver med hiv og sving, og selv om hans stil og sætningsbygning ikke kunne stå for en pedantisk lærers kritik, ser man let, at det står vel til med øverste etage; han arbejder hurtigt, tager et nyt ark og skriver til sine bønder.

Pro memoria!

Fra s. t. hr. etatsråd og amtmand Hansen er på hr. landinspektør Flors anmodning tilstillet mig og med

lodsejerne i Nørhvam en indkaldelse til åstedmøde i bemeldte Nørhvam den 6. oktober førstkommende kl. 10 slæt formiddag.

Men da samme ikke meddeler noget om, hvad der bemeldte dag skal foretages, at man i så fald forud kunne have den lokale kundskab derom, jeg ej heller for hånden attrår nogen udskiftning, har jeg anset min møde til ingen nytte. Derimod tilsiges efterskrevne af mit gods, som i nogen måde måtte concernere den af hr. Skourup rekvirerede udskiftning, nemlig 1) Christen Jepsen i Nørhvam, 2) Christen Pedersen og Christen Christensen i Bisgaard, 3) Laurs Poulsen Buckdal, 4) Lars Jensen Kyflinglund, 5) Jens Jensen Bindsbæk og 6) Niels og Gravers Jensen i Sønderhvam at møde bestemte dag og klokslæt på det sted åstedmødet sættes i en fordrende tilfælde at give fornøden oplysninger og tillige fremlægge dette i kommissionen med underdanig og ærbødig begæring at tilføres protokollen, såsom de derved befuldmægtiges til at observere deres og min fælles ret i den begivenhed.

Dette cirkulerer efter udskriften til enhvers efterretning og af sidste leveres i kommissionen.

Krogsdal, den 30. september 1796.

N. Wissing.

Heldigvis kunne Wissing bilægge sagen med

Litr. B.

At Bisgaard beboere i Borbjerg sogn, htk. 8 td. 2 td. Krogsdal gods, af arilds tid og men vi kan mindes, ikke alene har haft Fællig, Drift og Grøft udi Sønderhvam hede i den nordest hjørne, deres søndermark tilstødende, mens endog brugt det med udelukkende ret for Sønderhvam by fra den nordvest

side og ende indtil landevejen, som går derover fra Rydhave til Holstebro og for resten en strækning sønden for bemeldte vej i fællig som meldt med Sønderhvam bymænd. Det bevidnes af os undertegnede som og af os i påfordrende tilfælde edelig kan bekræftes.

Borbjerg, den 28. oktober 1795.

Jens Pedersen Bøgild. Peder Pedersen Blæsbjerg.
 Jens Nielsen Barslund. Anders Pedersen Barslund.
 Lars Christensen Majgaard. Christen Jensen Maigaard.
 Jens Pedersen Maigaard. Jens Bertelsen Maigaard.
 Klemen Hindkjær.

Vi Sønderhvam mænd og Pajberg har ligesåvel haft fællig norden vejen som Bisgaard mænd sønden vejen. — Gravers Jensen, Niels Pedersen, Mikkell Knudsen, Peder Pajberg, Poul Pedersen, Christen Bøgild, Iver Bøgild, Christen Iversen, Anders Christensen, Jens Jensen, Anders Christensen, Jens Jensen Majgaard i Hvamgaard, Christen Jepsen Nørhvam, Christen Pedersen Hvam.

Copiens rigtighed vedstår

N. Wissing.

Hr. Wissing's forundring over resultatet af et tidligere åstedmøde i Borbjerg og hans reaktioner derimod for at værne om sine Bisgaard-bønders soleklare rettigheder får udtryk i det følgende

Pro memoria!

Det var en ligeså uventet som besynderlig begivenhed, der indtraf ved åstedmødet den 27. august f. a. til skelbestemmelser for Borbjerg præstegårds rekviserede udskiftning af fællig inrolerende med Sønderhvam byer i Borbjerg sogn.

At 2de mig tilhørende steder Bisgaarde i Nørhvam by af htk. 8 td. 2 fd., som af arilds tid har haft både Endels og Fællig, Fædrift og Ildebrands bjærgning udi Sønderhvam hede og Kvægdrift blev for denne gang ekskluderede fra samme på grund af, at de ikke henhørte under byen. Dette anledede mig at gøre nøjere undersøgelse om bemeldte gårdes fædrift og hedebrug, og til den ende erhvervede dette Landmålings Ekstrakt af 5. febr. sidst, som her følger betegnet Litr. A, hvilke hjemler bemeldte gårde fællig i Nørhvam hede og kjær, som er anslået for 60 høveders græsning til hele byen. Mens da nu forordningen 23. april 1781 artikel 4 siger, »at ved udskiftninger skal alene påses /: uden hensyn til hartkorn :/ hvad og hvormeget enhver lodsejer er i besiddelse af eller har i brug«. Og det med hosfølgende Kopininstrument af 28. oktbr. 1795, betegnet Litr. B, hvilket om måtte pålægges mig ved tingstedet skal blive stadfæstet. Endelig kan godtgøres og bevises endog af de mænd selv, der bruger Sønderhvam fællig, at Bisgårde indtil denne dag har haft deres eneste hede, fællig og fædrift i samme.

En bekendt sag lige så vist som at Fleng og Munksgaard som ved sidste kommissionssamling blev inddragen under Sønderhvam fællig, ikke tilforn skal have haft lod og brug i samme. Så indstilles det til s. t. hr. etatsråd og amtmand Hansen med d'hr. landvæsenskommissærers eragtning i fl. forhen citerede allernådigste forordnings artikel forinden videre med udskiftningen foretages / der hidtil er standset formædelst påståede omtaksation af selvejeren Christen Pedersen Nørhvam / hvad enten Bisgaarde, hvis ganske ejendom er opgivet under mål og taksation skal beholde det, de hidtil har haft i brug af Sønderhvam

fællig, eller de ifl. Landmålingsmatrikulen skal tildeles deres lod i fællig med Nørhvam by, da jeg hverken har erklæret mig til, ikke heller forlanger anden udskiftning.

Jeg formener herved tydelig at have godtgjort mine påstande og tror, at dette bedst kunne cirkulere til de høje og samtlige lodsejere i Sønder- og Nørhvam deres erklæring samt min yderligere besvaring i fornøden tilfælde, til grund for kommissionens eragtning, som jeg tilligemed dokumenterne er tilbageforventende, for at undgå nogen åstedmøde i den begivenhed.

Jeg tør håbe mig alt lovlig med tilbørlig reservation og tegner mig. Underdanigst ærbødigst.

Krogdalen, den 17. marts 1796.

N. Wissing.

Saa mange vare de Ord, hr. Wissing tilstillede s. t. hr. etatsråd og amtmand Hansen og d'hr. landvæsenskommissærer s. t. hr. Petersen og Groos. Og hvad amtmanden havde at gøre, var naturligvis at lade Wissing's skrivelse med bilag cirkulere mellem ejerne og bede sig sagen tilbagesendt. Det gjorde da etatsråden den 6. april 1796. Først måtte stiftamtmand N. Sehested til Rydhavne erklære i sagen, og det skete som følger:

Allerskyldigste erklæring.

Førend sidste åstedmøde i Hvam vidste jeg sandelig ikke med vished hvem der havde del med mig i disse opmålte og under udskiftning værende ejendomme. Det blev da afgjort på anordnet måde — og denne afgørelse som efter forordningen af 23. april 1781 bør foregå taksationen anser jeg /: endog som Nørflengs og Munksgaards ejer /: aldeles tilstedelig.

— Mens skulle hr. Wissing førend den specielle plan lægges vide flere for alle vedkommende faldende ejendomme at ændre, da kan man let ved et præleminær åstedmøde endnu blive enige om forholdet, hvorudi de skulle deles. I henseende til bilagene må man erindre, at landmålingsudskriften i fald de end ikke savnede den fuldkomneste fideu historcum dog ikke findes stærke nok til at kuldkaste lovlige forordninger og bestemmelser — allermindst når de rekvireres efter at myndige mænd har afgjort alt det, de handlede om.

Rydhaage, den 29. april 1796.

N. Sehested.

Derefter gik sagen til Handbjerg Hovgaard og fik følgende påtegning:

Jeg kan ej indlade mig i en sag, som efter beretning skal være bestemt og afgjort ved højrespektive åstedsmøde sidste 27. augusti f. a. Refererer mig til s. t. hr. kammerherre, stiftamtmand Sehesteds erklæring. Dette ankom hertil den 6. maj og befordret til s. t. hr. byfoged Tranberg i Holstebro ved ekspres fra Handberg Houggaard den 8. maj 1796.

Linde.

Den følgende påtegning lyder:

Eftersom Bisgaards mænd aldrig har haft fælle enten med »fædrift eller tøre grøftt løngslæt« i Nørre Hvam fælles Hede, da de har deres endels »indstenede hede«, saa håber vi, at blive deres fælle qvit, om vi må ske vores ret. Iøvrigt referere vi os til kammerherrens sidst gjorte påstand, at alt hvad engang er lovligt gjort, burde stå ved magt.

Povl Povelsen. Christen Pedersen.

Christen Povelsen Fleng. Las Hansøn.

Alexander Willemsøn. Johannes Christensen.

De pågældende bønders underskrifter er egenhændige, og den følgende kan også selv:

Jeg nægter ikke, at Bisgaard mænd har haft drift i Sønderhvam hede, men hvad ret de dertil har haft, ved jeg ikke. Men da Bisgaard mænd har mark fællig med Nørhvam mænd, er det mest rimeligt, de og med samme har hede fællig.

Borbjerg, den 18. maj 1796.

Ærbødigt

Peder Christensen Paiberg.

De følgende fatter sig kortere. Således præsten: Af samme mening som de høje og velb. hrr. kammerherre Sehested og justitsråd Linde samt Nørhvam bysmænd ere, er også.

Borbjerg Holmgaard, 23. maj 1796.

P. Schourup.

Hvad de øvrige herrer medlodsejere bliver enige om, dermed er jeg for min del fornøjet.

Lægaard, 27. maj 1796.

Niels Nielsen.

Nogen større enighed kan man ikke glæde sig over, og lettest af alt måtte det være at melde sig neutral. Hos de følgende mænd fik budbringeren følgende inspireret:

Bekendtgjort for Christen Iversen og Jens Pedersen Smed i Nørre Hvam, men fik derpå ej noget svar, tilstår —

Buckdal, den 27. maj 1796.

Christen Zacariasen.

Den 3. juni sendte amtmanden sagen til hr. Wisings betænkning.

Og så kan det nok være, han spidsede sin pen til denne

Erklæring.

Det måtte tillades mig nærmere at opgive følgende grunde til mit forhold ved åstedmødet den 27. august f. a. Nemlig: at da landmåler Michelsen ved pr. m. af 7. oktober 1793 lod indkalde mig og flere lods-ejere til skelbestemmelse på rekvirenten sognepræsten hr. Skourup i Borbjerg hans vegne til sine jorders forlangte udskiftning af fællesskabet, blev ikke af nogen medlodsejer rekvireret videre udskiftning, ej heller lod indkaldelsen til åstedmødet den 27. august f. a. formode andet eller videre end præstegårdsjordernes udskift. Der er det da, at s. t. hr. kammerherre og stiftsbefalingsmand de Sehested som medlodsejer personlig giver møde forebringende en landmålingsekstrakt over Sønderhvam /: hvilken den gode hr. landinspektør Flor under åstedsforretningen alene har vist at påberåbe sig /: denne skulle ganske udelukke mine 2de bønder i Bisgaard fra bem. Sønderhvam fællig, den de fra utænkelig tid har været lodtagne udi som foran af bymændene selv tilstået, lod formenede hver den en højesteretssag som dristede sig til at modsige bem. landmåling, hvilken da jeg endnu troede, at udskiftningen ikke angik videre end Borberg Holmgård, det er Præstegårdens jorder, ikke fandt så nødvendig at gøre indsigelse imod, mens taus og uden nogen udtrykkelig erklæring underskrev i det øvrige åstedsmødetsforretningen, i tanke at Bisgård dog nogen steds måtte blive anvist og tillagt deres fællig eller endels fædrift og hedebrug.

Mens da intet deraf blev dem tilstået og al dens ejendom er gået under opmål, fandt jeg mig beføjet at erhverve en landmålingsekstrakt over ermeldte Bisgaard ejendomme. Denne siger da, at »Bisgaard under matr. nr. 10 i Nørhvam, hartkorn 8 td. 2 fd. —

haver fælles fædrift i byens hede og kjær som kan græsse til al byen 60 høveder haver nødtørfdig ildesbrand split-tørv og lyngslæt«. Altså er her den samme hjemmel og adkomst for Bisgaard til Nørhvam fællig som s. t. hr. kammerherre Sehested har påberåbt sig til, at udelukke den af Sønderhvam hidtil brugte fællig.

Jeg indskyder mig derfor under allernådigste højpriselige forordnings beskærmelse for fællesskabernes ukrænkede udskiftelser, der ikke mindre end alle andre borgerlige love, især hvor det angår folkets ejendomme, har det menneskelige selskabs fælles retmæssige og uegennyttige fordele til genstand grundet i de naturlige love. — Så at om der, i en så skjult omstændighed som her gaves befandtes en vildførelse i tingene hvorefter her handlede, der snarest muligt og forinden planens læggelse over ejendommenes deling, ved autentisk document og landmålingsekstrakt efter det Kongl. Rentekammer-Collegis høje ordre udsted anderledes opklaret, ophæver al slags foregående convention og unaturlig kontrakt.

Da nu den ordinære rettergang i slig begivenhed både er bekostelig og vidtløftig, vejledes jeg af allernådigste forordnings 15. og 32. art. 23. april 1781 at indskyde mig under landvæsenskommissionens retfærdige eragtning over denne vigtige genstand, eller om måtte for godt befindes at insinuere til det kgl. rentekammer og videre kongl. allernådigste resolution understøttet med kommissionens indsigtfulde erklæring til bisgårdbeboernes fulde rettigheders beskærmelse; thi øjensynlig måtte jo deres ruin og ødelæggelse være når de i fremtiden skulle miste deres steders tilmastrikulerede eller hidtil hafte fædrift og hedebrug mit tab iligemåde følelig og aftvinger mig denne, som jeg håber velbegrundede besværing endvidere gelejdet litr.

C med den under 27. aug. f. a. passerede åstedmødes beskrivelse.

Krogisdal, den 13. juni 1796.

Allerunderdanigst

N. Wissing.

Det kan måske være lidt vanskeligt blot ved en enkelt gennemlæsning af dokumenterne at følge slagets gang. Men hovedmomentet er jo dette, at stiftsamtmand Sehested med en landmålingsekstrakt i hånd beviser, at Bisgaarde ingen ret har til Sønderhvam hede, uagtet de »fra utænkelige tider havde været lodtagne udi«. Nå, men kan Bisgaarde ikke få lod og del i Sønderhvam hede, så må de vel kunne få i Nørhvam, tænker hr. Wissing. Men her mødes så Wissing med en erklæring om, at de aldrig har haft »Fælle enten med fædrift, tøregrøft eller løngslæt« i denne hede. Det er da rimeligt, at Wissing så også skaffer sig en Landmålingsekstrakt fra 1682, og af den fremgår det klart, at Bisgaarde har ret til Nørhvam hede, hvordan det så end kan være gået til, at de i stedet for at benytte denne ret havde brugt Sønderhvam.

Nicolaj Wissings ekstrakt, taget efter Modelbogen er et 15 foliosider stort dokument. Hvorledes gårdens mange agre var opmålt og takseret, kan her være os det samme. Men da dokumentet er for hånden, skal nogle af de nævnte marknavne anføres: Lang Fredags Fald, Mellem Bech, Stakket Jord, Hauge Fald, Gammel Fald, Frøkjær Agre, Gammel Agre, Wogens Wad, Steen Brou Agre, Nørre Agre, Øster Agre, Vester Rind Bach Agre, Lang Jord, Bisgaard Toft, Tverrild Agre, Trom Agre, Gryde Højs Agre, Mellem Pouberg Mark, Lisbjerg Agre, Rundings Agre, Havhøj, Toften vesten Byen, Tie Agres Toft. — Gårdens fæste

bonde hed Laurs Pedersen, dens Proprietarius Tønne Juull.

Der berammes et nyt Åstedmøde i Hvam til 10. maj 1797 kl. 10 slæt. De interesserede godsejere var hr. kammerherre og stiftamtmand Sehested, hr. etatsråd Schou til Wolstrup, hr. justitsråd Linde til Handbjerg Hovgaard, hr. kammerjunker Jermin til Aulumgaard, hr. Wissing til Krogsdal, præsten hr. Scourup i Borbjerg, og Degnen, hvis navn ikke nævnes. Hr. Wissing var bare hr. Wissing, alle de andre godsejere havde titler.

Efter anmodning fra landinspektør Flor indkaldtes også Selvejerbønderne, og det var allerede dette år ikke så få, nemlig:

Laust Jensen i Kyllinghus, Peder Christen Paiberg, Niels Lægaard, ejer af Peder Krogsgaard, Christen Iversen, Poul Hansen, Johannes Christensen, Jens Pedersen Smed, Christen Pedersen, Poul Hansen, Mølleren i Borbjerg Mølle, Damgaard, selvejer, Naldtoft, selvejer, Sønderfleng, selvejer, Christen Jensen Møllergaard.

Men hvem der ikke ville møde var hr. Wissing. Han sendte sin svigersøn hr. landvæsenskommissær, herredsfoged Møller for at varetage Bisgaardbøndernes og Wissings fælles interesse. Men man måtte ikke være i tvivl, at hr. Wissing er »beføjet til at henholde sig til sine tidligere erindringer og i det hele taget gå den vej love og anordninger viser«.

Den svigersøn, som nævnes, var Casper Møller til Højris, som 1790 havde ægtet hr. Wissings datter Ellen Marie. Hun døde 1797 fra 4 små børn og blev jordet i Nr. Felding kirke. Om dette og hr. Wissings videre skæbne kan man læse i Nr. Felding kirke

kebog: 1798 den 27. september blev hr. proprietær Nicolaj Wissing, herre til Krogsdal hans lig bisat her i altergulvet og siden nedsat i Felding kirkes åbne begravelse, hvorfra han forhen havde optaget »17 lige« og ladet dem begrave i kirkegårdens nordre hjørne i een grav. Ak ja! Han døde hastigt 61 år gammel. Inden han blev begravet, blev det store epitafium og glorerne og sidestykkerne ved alteret bragt hen til sit sted efter den afdødes beslutning. Den et år forhen afdøde fru Møller og hendes liden søn er med i begravelsen.

De nye ejere af Krogsdal, hvoriblandt præsten Peder Randrup og byfoged Jørgen Tranberg, Holstebro, slagtede godset 1801, og bønderne blev selvejere. Om transaktionerne i den anledning hører vi nærmere under landvæsenskommissionens arbejde i Nr. Felding året forud.

Medens vi under Nr. Omme fulgte et Åstedmødes Forløb fra først til sidst, får vi nu en ukommenteret Delingsplan, som giver en fortrinlig oversigt over sognet, dets byer og gårde og gamle marknavne. Ordføreren er den underskrivende landinspektør.

(fortsættes næste nr.)

FREDERIK KRARUP ERLANG

1876—1948

MED fhv. kontorchef Erlang er et af Samfundets trofaste og ældste medlemmer gået bort. Allerede i 2. bind af årbogen finder vi en artikel fra hans hånd, og i 3. bind findes han opført som livsvarigt medlem fra 1. oktober 1908 at regne. På et årsmøde i Lemvig den 6. september 1920 fik han sæde i styrelsen, hvoraf han først udtrådte ved sin bortrejse til København 1946. Som mangeårig næstformand og medlem af redaktionen har Erlang været med til at give årbogen sit præg. Men hans egne historiske arbejder har han dog publiceret på anden måde. Foruden den første afhandling »om en folkebogsamling i Vejrum«, oprettet af provst W. B. Krarup, findes der i hele rækken kun to andre småting i årgang 1935 og 1943.

Men iøvrigt er Erlangs forfatterskab ikke helt ringe. Det er opgivet mig af Johannes Smith til følgende:

Jubilæumsskrift for Den vest- og sønderjydske Kreditforening, I, 1910 — 50 år, II 1935 — 75 år.

Jubilæumsskrift for Ringkøbing Landbobank 1936 — 50 år.

Jubilæumsskrift for Ringkøbing Haandværkerforening 1936 — 75 år.

Er Ringkøbing Danmarks ældste og fornemste by? 1922.

Fra den gamle skibskiste, erindringer fortalt af skipper Jens Konge Jensen, 1937.

Denne liste over Erlangs forfatterskab må suppleres

med artikler i aviser og tidsskrifter. Glemmes må heller ikke hans bidrag til Hjemstavnsbogen om købstaden Ringkøbing.

Som ærlig historisk forfatter slap Erlang vel ikke fri for kritik; thi det er nu engang således, at por-



Frederik Krarup Erlang

trætter ikke kan blive glansbilleder, hvis de også skal være historiske.

Erlangs retsind, skriver P. Jensen, Ringkøbing, ansporede ham altid til at trænge til bunds i den sag, han ville skrive om, men ikke alle kunne tåle at se en sag draget frem i historisk lys. Han havde et åbent øje for de menneskelige ejendommeligheder og kunne fortælle med lune, men han ville nødigt såre nogen.

Erlang var født i Lønborg 19. marts 1876 som søn

af lærer Hans Nielsen Erlang og hustru Magdalene Krarup og tilhørte således gennem sin moder den talrige Krarup-slægt, hvoraf adskillige medlemmer har øvet en god indsats på denne egn. I sin glimrende hukommelse fastholdt han lange ahnerækker af slægten, som nåede ned til Gorm den Gamle, hvilket sidste fru Erlang dog vil have opfattet spøgefuldt.

Erlang blev juridisk kandidat 1897, blev så fuldmægtig hos sagfører Kamp i Ringkøbing i 5 år og drev siden nogle år selvstændig sagførerforretning i Skive. Fru Erlang mener ikke denne forretning gik mere strygende, end at han kunne nænne at ombytte den med en fast stilling fra 1. august 1906 i Vest- og Sønderjydske Kreditforening; fra 1918 til 1934 var han kontorchef. Hans efterfølgende stilling som pensioneret kontorchef kunne naturligvis ikke udfylde hans tid. Han var optaget af historiske sysler og fra 1940 redaktør af Ringkøbing Amts Avis, i hvilken stilling han vandt sine nye kollegers hengivenhed og agtelse.

Disse historiske data er dog langt fra nok til at tegne et sandt billede af Erlang. Ikke alene Historisk Samfund skylder ham en nekrolog. Hans interesser var mangesidige, og hans kærlighed til vækkelse og oplysning varm og ægte. Han var medstifter af Ringkøbing Folkebogsamling og en tid dens formand; han var medlem af frimenigheden, senere valgmenigheden i Ringkøbing, som også har lidt et stort tab ved hans bortgang. Alle som har samarbejdet med ham eller blot kendt ham skildrer ham som en fin og nobel personlighed, venuesæl, tjenstvillig og redelig. Hans overlevende hustru, Emilie Margrethe Nybølle, hvis hang ikke står til pral og store ord, siger: Han var i alle måder en god søn og broder og en ikke mindre god ægtefælle.

Han og Emilie blev gift 8. april 1914 og har fire døtre: Dorte Johanne Magdalene, f. 16. marts 1915, Nora Marie, f. 17. maj 1916, Agnes Ingeborg, f. 2. september 1918, og Magdalene Birgitte, f. 19. november 1922.

Erlang var medlem af Det kgl. nordiske Oldskriftselskab. For Historisk Samfund var han fra først til sidst en kyndig støtte og en trofast mand. Han døde 18. marts 1948.

Æret være hans minde.

E. J.



Arkæologer og studenter, hvoriblandt der var både herrer og damer, boede i to store amerikanske militærtelte, forsynet med gode køjer. I et særligt skur var der flaskegas og køgegrej. Man lavede selv morgen- og aftensmad, medens en kone tilberedte middagsmaden. I det ene telt var et langt bord, tæt belagt med toiletgenstande og vellugtende sager, damernes rige.

JERNALDERBYEN PÅ GØRDING HEDE

DET er rene tilfældigheder, som afslører oldtidslevn, og endnu mere tilfældigt, om de bliver ordentlig undersøgt. Penge skal der til. For få år siden skulle Gørding hede tilplantes, og man blev da under pløjningen opmærksom på, at der var lerkarskår. En undersøgelse viste, at de stammede fra keltisk jernalder, og at der var betydelige arealer med digevoldinger tæt ved findestedet. Arbejdet på det pågældende sted blev indstillet, Carlsbergfondet købte parcellen, og i sommer har Nationalmuseet ladet foretage en undersøgelse, som dog langt fra er tilendebragt endnu. Noget væsentligt nyt er, så vidt jeg kan skønne, ikke



Et tyndt lag overjord er fjernet, hvorefter pillearbejdet begynder; det synes ingen ende at få. Værdigenstande kan man næppe vente at finde, men forhåbentlig nye erfaringer.

konstateret. Fire tomter er delvist afdækket, man har fundet en cirkelrund fordybning, som nok har været en brønd, den er ikke undersøgt. Hvad der særlig må interessere, er forholdet mellem boplads, byens agre og begravningsplads. Man har konstateret 7 tomter, de urørte røbes kun som svage forhøjninger i det aldeles flade terrain. Forhøjningerne hidrører fra nedstyrtede vægge, som har været af tørv eller ler. Husene har ligget i hinandens umiddelbare nærhed uden nogen øjensynlig plan, men som jernalderhuset på Hjerl hede med arnestedet i den vestlige og staldplads i den østlige ende. Et mosedrag tæt ved tomterne skal undersøges, og måske en pollenanalyse kan fortælle os noget om kornsorter og evt. skovvækst.

Arbejdet har været ledet af assistent ved Nationalmuseet *Harald Andersen* og konservator *Thorvildsen* og frue. Arbejdskraften er skaffet til veje af D. I. S.,



Tomten er for kortlægningens skyld inddelt i felter; man ser en mængde lerkar af forskellig form og størrelse. Husene synes at være nedbrændte, og karrene, som har stået på borde eller hylder, er så styrtet ned på jorden og gået i stykker; nogle står med bunden i vejret. Efter arbejdets slutning den 26. august tildækkes det hele med græstørv, og man må så håbe på fortsat undersøgelse næste år.

d. e. Danmarks internationale Studenterkomité. Da jeg besøgte arbejdspladsen, var der 7 studenter fra England, 4 fra Holland og 4 fra Frankrig, men der havde været flere, vist 28 ialt. Deres løn har været gratis ferieophold i temmelig rolige omgivelser.

Teksten under billederne, som redaktør C. Eliassen godhedsfuldt har overladt os, supplerer de her fremsatte korte oplysninger.

E. J.

BOGANMELDELSER *)

Johannes Smith (Red.): Bøger og Byer — Træk af jysk Kultur-
liv. A. Rasmussens Bogtrykkeri, Ringkjøbing.

I Anledning af, at A. Rasmussens Bogtrykkeri den 2. Februar 1949 kunde fejre sit 75 Aars Jubilæum, har dets nuværende In-
dehaver, Bogtrykker Louis Rasmussen, udsendt et stort smukt
Festskrift. Det er andet og mere end et almindeligt Jubilæums-
skrift, hvad allerede fremgaar af Bogens Titel og Undertitel, og
hvad ogsaa gerne skulde fremgaa af denne Anmeldelse. Bogen
er redigeret af Forfatteren Johannes Smith, og det er lykkedes
at samle Medarbejdere, der i Ord og Tegninger har bidraget til
at skabe et Indhold, der i Lødighed svarer til Bogens stilfulde
Form. Maleren og Grafikeren Ernst Hansen indleder med »Lidt
om Bøgerne i min Barndomsby« med Minder om Firmaets før-
ste Bogtrykker, der var hans første Vejleder i Tegning. Direktør
Ture Andersson, Göteborg, bringer under Titlen »Tilbakablick
på Jylland« en Hyldest til Jylland, Ringkøbing og Bogtrykke-
ren der. »Det vapen, som en fiende har svårast att lägga beslag
på eller sätta ur spelet, är det tryckta ordet«. Den smukkeste
Bekræftelse af dette viser den følgende Artikel af Forfatteren
Ebbe Neergaard: »Kaj Munk, hans Bogtrykker og Bøger«. Be-
retningen om Begivenhederne omkring »Niels Ebbesen«s Tryk-
ning er Bogens mest spændende. Johannes Smith fortæller i
»Verdens Hjerte og Byens Torv« Barndomserindringer fra Ring-
købing. Cai M. Woel skriver om »Den jydsk Kjøbstad i Littera-
turen siden Halvfjerdserne«. Og Salomon J. Frifelts Bidrag er
en fornøjelt Studie om »De gamle og Almanakken«. Forfatte-
ren Aage Rasmussen digter nænsomt om et Besøg i den lille
Kjøbstad, og Johannes Smith fortæller om »L. Mylius-Erichsen
og Ringkøbing« fra Barneaarene til hans Død. Bogens største
Afhandling er H. P. Hansen: »Papirfabrikker i Vestjylland«. Den
mest betydelige af disse er Ny Mølle i Lem Sogn fra 1806. Paa
Grundlag af gamle Regnskabsbøger, Arkivundersøgelser o. a. be-

*) Se endvidere Anmeldelsen Side 45.

rettes indgaaende om Fabrikkens Forhold under forskellige Ejere. Dens bedste Tid var fra 1841—87, da den dygtige og ansete Peder Smith drev Møllen. Hans Søn Janus Smith købte 1893 Clasonsborg og flyttede Virksomheden dertil. Desuden fortælles om de to smaa Fabrikker i Rindom og i Bording i Tiden omkring 1840. Godsejer, cand. jur. Aage Brask skriver om Grundlæggeren A. Rasmussens Slægt, og Hakon Mielche slutter Bogen med et Causeri: »Apologisk Skrivelse«.

I Anledning af Jubilæet er der Grund til at minde om, at de første 25 Bd. af Hards. Aarb. er trykt i A. Rasmussens Bogtrykkeri, og naar den derefter blev trykt hos N. P. Thomsen i Holstebro, hænger det sammen med, at Overlærer Aldal, Holstebro, i 1931 efter Storgaard Pedersens Død blev Redaktør af Aarbogen.

Blandt de mange smukke Bøger, der gennem Aarene er udgaaet fra Trykkeriet, ligger Festskriftet i en Klasse for sig, og det er allerede nu blevet en sjælden og meget efterspurgt Tryksag.

H. P. Hansen: Jyske Originaler. Rosenkilde og Bagger.

Bogen er en Pendant til An Wäts Saga (1946) og ligesom denne trykt hos Simon Gullander, Skjern. Efter Forfatterens Meddelelse til Anmelderen skulde »Jyske Originaler« være hans sidste Bog i denne Genre. I saa Fald er der paa en meget underholdende Maade sat Punktum. I en Indledning, spækket med Anekdoter, redegør Forfatteren for en Række af de Egenskaber, der, som han siger, skaber Originaler, d. v. s. Mennesker, der ikke er som »andre Folk« — og som heller ikke prøver at være det. Der fortælles om Ole Huus i Sdr. Nissum, Søren Hampen, Kresten Kjæltring, Tanne Jens, Jens Provst og Kræ Lasen fra Herningegnen, om den sære Præst C. Christiansen i Skarild-
Arnborg og mange andre. De Ord, der er sat som Bogens Motto: »Vi fødes alle som Originaler, men de fleste af os dør som Kopier«, gælder langt mere nu end før, saa Bogen karakteriserer en svunden Tid, og den indtager sin ejendommelige Plads i den lange Række af Kulturbilleder, vi har fra H. P. Hansens Haand.

V. Bendtsen: Træk af Bølling Sogns Historie. Eget Forlag.

Det er fjerde Aar i Træk, at vi faar en Sognehistorie fra Amtet. Pens. Lærer V. Bendtsen, der er Lærersøn fra Bølling, og som 1907 fulgte efter sin Fader, har i Samarbejde med to Brødre skrevet en Bog paa 116 ret store tættrykte Sider med Træk af

sit Hjemsojns Historie. Naar man betænker, at der kun er 400 Mennesker i Sognet — i 1801 200 — forstaar man, at det paa mange Maader kan blive en udførlig Skildring, især da det sidste Hundredaars Historie næsten ikke er berørt. Det er, som han selv skriver, det gamle, der har hans Interesse; man kan godt sige, at Bogen Side efter Side præges af hans Kærlighed til det gamle Bølling. Der er udførlige Uddrag af gamle Tingbøger, Kirkebøger, Skifteprotokoller, suppleret med overleverede Træk. Der fortælles om Sognets Oldtidsminder, det gamle Herredsting, de gamle Veje og de gamle Gaarde. Bølling Kirke og Skole, Præsterne og Degnene skildres udførligt. Ikke mindre end 40 Sider fylder Beretningerne om gamle Bøllingslægter, og paa dette Omraade er Bogen en sand Guldgrube for alle, hvis Forslægt har levet i Bølling, og som har Interesse for deres Forfædres Liv og Virke. Alt i alt maa det siges, at Bølling Sogns Historie indtager en smuk Plads blandt de Sognehistorier, vi har her fra Amtet.

H. C. H.

MEDDELELSER TIL MEDLEMMERNE

1949

Som sædvanlig har Samfundet afholdt to møder i årets løb. Årsmødet holdtes i Ulfborg med besøg i den gamle kirke under dr. Mackeprangs smukke og åndfulde vejledning. Efter et fælles kaffebord i forsamlingshuset holdt lærer A. Kaae et stort og dygtigt foredrag om Ulfborg sogns gamle præster og degne. Mødet var besøgt af ca. 150 deltagere og var et af Samfundets mest vellykkede.

På generalforsamlingen genvalgtes som medlemmer af styrelsen amtmand A. Karberg, lærer A. Kaae og H. P. Hansen, som revisor genvalgtes Leth Danielsen. Næste årsmøde vedtoges efter indbydelse afholdt på Nr. Nissum seminarium den sidste søndag i februar 1950 med foredrag af lærer Søndergaard Jacobsen og Danmarks betydeligste stednavneforsker dr. phil. Kr. Hald. Som dirigent fungerede købmand Aastrup.

Sommermødet i Borris den 3. juli var mindre godt besøgt; egnens befolkning svigtede trods omhyggelig bekendtgørelse. Men såvel lærer Sørensen, Debelmoses, foredrag i kirken som forstander Drewsens foredrag i landbrugsskolens smukke have om Borrisegnens historie var både lødige og fængslende og mødet var begunstiget af det skønneste vejr. Der kunne aldeles intet indvendes mod arrangementet — kaffe serveredes på skolen til medbragt mad, og den ringe deltagelse må nok især skyldes højsommerens store belastning med fester, møder og udflugter.

Vort medlemstal er, som det fremgår af regnskabet, omtrent som sidste år. Vi har haft den glæde, at amtets købstæder og et stort antal sognekommuner har lovet at understøtte Samfundet med et forhøjet kontingent. For denne støtte såvel som pengeinstitutternes gaver er vi meget taknemmelige.

Stof til årbogen er i den sidste tid strømmet rigeligt ind, så vi kan allerede nu lægge planen for årgang 1950. — Men bidrag til Besættelsestidens Historie går kun trevnt ind. Enhver, som enten selv eller gennem bekendte, kan yde et bidrag, bør gøre det omgående. Skriv tydeligt på godt papir og med blæk. Hvad

der meddeles os, er fortroligt, og det kan sendes til formanden eller sekretæren efter behag.

Gamle årgange kan fås ved henvendelse til sekretæren for 2 kr. pr. bd., men husk, at årgangene 1907—14 samt 1916, 17, 18, 19, 20 og 38 er udsolgte.

Vi beder til slut alle Samfundets medlemmer modtage vor bedste tak for trofast sammenhold og støtte gennem det svundne år.

E. J.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde vil i år blive afholdt i København i dagene 21.—23. oktober. I forbindelse med mødet, formodentlig 18.—20. oktober, vil der desuden blive afholdt et lokalhistorisk kursus, hvori alle interesserede vil kunne deltage. Programmer vil senere blive udsendt.

Styrelsen har vedtaget at forhøje *abonnementsprisen* på Fortid og Nutid til 6,00 kr. (bogladepris 10,00 kr.) F. og N. udsendes fra i år i et større og smukkere format. Beregnet efter typeenheder bliver tidsskriftets omfang det samme, men på grund af det større format vil sidetallet blive mindre, hvorfor F. og N. foreløbig kun vil blive udsendt med eet dobbeltheft om året (i år i november måned for at få referatet fra årsmødet med). Det er dog meningen atter at gå over til at udsende to hefter, så snart de økonomiske forhold tillader det.

Der er endvidere gennemført en mindre forhøjelse på publikationer og ældre årgange af F. og N. (enkelte hefter er udsolgt). Prisen bliver herefter:

Fortid og Nutid 1914—30, bd. I—VII.....	4,80	pr. bd.
» » 1931—42, bd. IX—XIV	6,80	» »
» » 1943—, bd. XV—	8,00	» »
E. Kroman: Skriftens historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden (bogladepr. 6,00) ...	4,50	» »
Holger Hjelholt: Skriftprøver (bogladepr. 8,50)	6,80	» »
Nygaard: Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier.....	0,75	» »
Chr. Axel Jensen: Bibliografisk Vejledning for historiske Lokalsamlinger	0,75	» »
Holger Hansen: Om Opbevaring og Ordning af Købstadarkiver	0,75	» »
Nationalmuseet og den lokalhistoriske Forskning	0,75	» »

Skrifterne fås portofrit tilsendt ved indbetaling af beløbet på *postgiro 86264*. Fortid og Nutid. Landsarkivet, Viborg. Abonn

nement på Fortid og Nutid tegnes ved henvendelse til sekretæren: *landsarkivar Hvidtfeldt, Viborg.*

Angående håndbogen for lokalhistorikerne kan jeg oplyse, at dette værk ventes udsendt næste år. Det vil blive udgivet af Fællesforeningen selv og ikke gennem noget forlag. Udsendelsen vil ske i 4—5 hefter, og prisen pr. hefte vil formodentlig blive 4,50—5,00 kr. DHF løber selvfølgelig en vis risiko ved denne udgivelsesmåde, men vi håber, at de enkelte samfund til sin tid vil støtte os ved i deres publikationer at indlægge de indbydelser til subscriptionsstegning, som agtes udsendt til alle interesserede.

Med venlig hilsen
Johan Hvidtfeldt.

UDTOG AF NAVNE OG EMNER

- Abildaa andelsmejeri, 85.
Adelsdragter, 101.
Askov, udskiftning, 73, 117.
- Bendtsen V., 152.
Birkedal, Vilh., 10.
Bisgaard i Borbjerg, 130 ff.
Bisgaarde, marknavne i, 141.
Bjørslev, 51.
Bloch i Ribe, inberetn. 1766,
S. 39 f.
Blume, A. H., præst i Ølby, 9.
Blume, C. V., præst i Svej-
bjerg, 9.
Boesen, P. I., præst i Aulum, 9.
Borbjerg, bønder i, 130 ff.
Borgen, J. P., i Møborg, 40.
Borgen, Marcus Clausen, præst
i Tørring-Heldum, 57.
Brasch, præst i Ramme, 40.
Buchdal, Chr. Zacariasen i, 138.
Bølling Sogns Historie, 152.
Bøtcher, præst i Sevel, 14.
- Damgaard, provst i Borbjerg, 8.
Dorschæus, T., 40.
Dreyer, præst i Tørring, 14.
- Egeris, 51.
Erlang, Frederik Krarup, 144.
- Ferring, Chr., præst i Mejrup, 58.
Fiskbæk, 51.
Fisk med bogstaver, 58.
Fjaldenes beboere, 65 ff.
Fjald Enge, 121 f.
Fjald, Søren, 74 ff., 84.
Feldborg, 86.
Fog, præst i Mejrup, 18.
- Gammel sogn, 52.
Grove kirke, 54.
Gule Fanden, 68.
Gørding, 148.
- Haderup sogn, 86.
Handbjerg Hovg., 137.
Handelsrejsende, 29.
Hansen-Aarslev, kunstmaler, 55.
Hede, Karl, forfatter, 61.
Hielmcrone, Chr. v., præst i
Borbjerg, 40.
Hindkjær, Jens, 116.
Howardy, Gert, 62.
Hurtigkarl, provst, 35.
Hvam i Borbjerg, 131 ff.
Hvam, bønder i, 134 f.
Hvidtfeldt, landsarkivar, 113.
- Jacobsdatter, Dorte, 74 ff.
Jensen, P., Ringkøbing, 145.
Jernalderby i Gørding, 148 f.
Jyske Originaler, 152.
- Kaas, Jens til Ørreg., 97.
Kaas, Niels, 88 f.
Kaas, Slægten, 93, 94.
Kierckebye, J. J., degn i Sæd-
ding, 64.
Kjærgaard, Jens, Hanning, 120 f.
Kirkegaard, Søren, 62 f.
»Klaps«, erindringsbog, 60.
Klejnstrup, Dorthea, 80.
Klynelod, 127.
Knudsen, C., præst i Torsted, 60.
Krabbe, Oluf Christensen, til
Damsgaard i Ferring, 95.
Krogballe, C. M., Redaktør, 19.
Krogdalen, 130 ff.

- Kæseler, 77.
 Købmandslære, i, 26.
 Købmandshandel (i Barde) 26 ff.
- Landinspektører, 113 ff.
 Lergrav, Aulum S., 93.
 Lergrave, 127.
 Lerkarskår, 109 f.
 Ligbærer, 30.
 Lillelund, Mads, Sindinggaard, 35, 37.
 Linde til Handbjerg Hovg., 137.
 Lindholm, boplads, 105.
 Lindholm i Tiim, 104 f.
 Lægaard, Niels Nielsen i, 138.
- Madsen, P. K., lærer og folke-
 mindesamler, 62.
 Mandebod, 97.
 Mejrup sogn, 114.
 Mergel, 34 ff.
 Mikkelsen, Jens, husmand i æ
 Fjald, 80.
 Molbeck, J. C., præst i He, 56.
 Munk, Christoffer, 96.
 — Dorthe, 100.
 — Dorthe Hansd., 88 f.
 — Ide, 96.
 — slægten, 100.
 Møller til Højris, Caspar, 142 f.
- Nr. Felding, 142.
 Nørrehvam-Bønder 1796, 137.
 No kirke, Alterbilledet, 55.
 Nr. Omme sogn, 65 ff, 113 ff.
 — beboere 1829, 124 f.
 — bebyggelsesnavne,
 124 f.
 Nr. Omme, Bønder i, 119, 121,
 122 f.
 Nr. Omme gårdnavne 1682, 66.
 — hartkorn 1829, 124 f.
 — lærere, 79.
 — Meldgaard, 81.
 — stednavne forklares,
 70 f.
 Nr. Omme skole, 126.
 — sognets udskiftning,
 118 ff.
 Nørre-Vium, stednavne, 50.
- Offer til præst, 22 f.
 Omboerne, 86.
 Omme sogn, se Nr. Omme.
- Paiberg, P. Christensen, 138.
 Pest i Hamborg 1892, S. 30.
 Pollenanalyse, 106.
 Pontoppidans atlas, 38.
 Pøhl, gård i Nr. Omme, 74 f.
 Pøhl, Peder, 75 ff, 81.
- Rasmussen i Ringkøbing, bog-
 trykker, 151.
 Reumert, præst i Holstebro, 14.
 Rostrup, Jacob, til Lergrav, 93.
 Rytter (Nielsen) Mikkell, 81.
 Rytter, Oluf til Kappel, 95 ff.
 Rytter, Slægten, 99.
 Røgind, Jul., præst i vejrum, 9.
- Sandgrave, 127.
 Salmebogssagen, 10.
 Schandorph, præst i Ørre, 40.
 Schou, Holger J., degn i Bor-
 bjerg, 8^x f.
 Schou til Wolstrup, etatsråd, 142.
 Schourup, P., præst i Borbjerg,
 132.
 Sehested, N., til Rydhave, 137.
 Selvejere i Borbjerg 1797, 142.
 Skikild, Chr., Købmd. i Ring-
 købing, 27.
 Skodshøj, Har.: Mergel, 46.
 Skærbæk, 51.
 Smith, Johannes, forfatter, 144.
 151.
 Sædding, 62.
 Stafen, præst i Sunds 1673, 22.
 Stavning sogn, Stednavne i, 48.
 Stenalderfolk, 107 f.
 Stenalderfund, 108.
 Strikker og uldhandler, 32.
 Store Hessel i Borbjerg, 88.
 Sølling, præst i Ørre, 15.
 Sønderup, 51.
- Teilmann, præst i Bøvling, 9.
 Thejltoft, Jens, 20 f.
 Thejltoft, Chr. Peder, 21 f, 31.

- Thestrup, Søren, 37.
Trøstrup, J., lærer i Torsted, 60.
Troldhede, 52.
Tiim sogn, 104.
Tørring landsbylov, 57.
- Udskiftning, 114 ff.
Ulfkjær, Anders, 20.
- Vandingssteder, 128 ff.
Vindboere, 74 f.
Videbæk, Købmand i, 31.
- Wellejus, præst, 22 f.
Wissing, N., til Krogsdal, 130 ff.
- Ørndrup på Mors, 88 ff.
-

Regnskab for Historisk Samfund for Ringkøbing Amt 1948.

Indtægter:	Kr.	Øre	Udgifter:	Kr.	Øre
I sparekassen ved årets begyndelse.....	5826	59	Årbogens trykning m. klicheer	3061	25
Kontant beholdning ved årets begyndelse	611	65	Forfatterhonorarer	430	00
Bidrag fra 925 medlemmer à 4 kr.....	3700	00	Møder	445	90
Efterbetaling og forudbetaling.....	62	00	Annoncer	88	98
37 Subskribenter	74	00	Dansk historisk Fællesforening	70	00
Salg af årbøger og sange.....	180	92	Dansk historisk Fællesforenings årsmøde	90	00
Godtgjort portoudgifter	386	95	Bøgekøb	16	00
Renter til ¹¹ / ₁₂ 1948	179	05	Forsikringer	45	00
Renter af giro	2	18	Porto og omslag m. m.....	338	20
Gaver fra banker og sparekasser:			Sekretæren	500	00
Ringkøbing Bank	25,—		Andre udgifter	40	00
Ringkøbing Landbobank.....	100,—		I sparekassen (renter 179,05).....	6205	64
Hammerum Herreds Sparekasse	50,—		Kontant beholdning	532	37
Lemvig Bank	50,—				
Lemvig Sparekasse.....	50,—				
Holstebro Bank	25,—				
Ringkøbing Sparekasse	10,—				
Holstebro Sparekasse	50,—				
Skern Sparekasse	10,—				
Holstebro Landmandsbank....	50,—				
Holstebro Andelsbank.....	25,—				
Ulfborg Sparekasse.....	25,—	470			00
Gaver fra 36 kommuner.....	360	00			
Gave fra sognerådsformand Ilkjær	10	00			
Balance...	11863	34	Balance...	11863	34

Formuebevægelse + 299,77.

Regnskabet er dags dato gennemgået og fundet i orden, ligesom bilagene er gennemgået og kassebeholdningen er forevist.

Holstebro, 19. februar 1949.

S. Leth-Danielsen.

A. Kr. Kjeldahl.